

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Nine Dragons Crossing (*elbeszélés*)
1041

SAMANTA SCHWEBLIN: A pusztán (*novella*) 1058

JORGE LUIS BORGES versei 1063

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR versei 1065

SZABÓ T. ANNA verse 1070

ZALÁN TIBOR verse 1073

GIAMBATTISTA BASILE: A mesék meséje, avagy a kicsik
mulattatása (*Részletek a Pentameronból*) 1075

LÁBASS ENDRE: Különös tánc különös fa körül (*Dickens Vergiliusai,
szegény, örült nőbetegek és bölcs vadalmafa-emberek*) 1087

ORCSIK ROLAND verse 1098

DARÁNYI SÁNDOR verse 1099

FECSKE CSABA versei 1100

*

NAGY ANDRÁS: A magyar Kierkegaard (*tanulmány*) 1102

Kortársak visszaemlékezései Søren Kierkegaard-ra 1122

ALFRED BAEUMLER: Hegel és Kierkegaard (*tanulmány*) 1124

*

THOMKA BEÁTA: ...Mesélte aztán később... (*Krasznahorkai László:
Az utolsó farkas*) 1134

BORBÉLY SZILÁRD: A filológia meghosszabbítása (*Kovács András
Ferenc: Sötét tus, néma tinta. Vázlatkönyv, 2002–2009*) 1136

KÁLMÁN C. GYÖRGY: Aki vagyunk (*Kiss Tibor Noé: Inkognitó*) 1139

FEKETE RICHÁRD: Emlékezésre sarkall (*Méhes Károly: Túl élő*) 1145

GÖRFÖL BALÁZS: Kritikus mérce (*Takáts József: Kritikus minták*)
1148

RUDAŠ JUTKA: A felszín alatt (*Mojca Kumerdej: Fragma*) 1152

TURI MÁRTON: Zóna nélkül (*Vlagyimir Szorokin: Az opricsnyik egy
napja; Cukor-Kreml*) 1155

2010

OKTÓBER

ESCHER KÁROLY: Vak muzsikusa a Duna-parton, 1944 (fotó) 1072

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

VIDÉKEN: Debrecenben: SZIGET Egyetemi könyvesbolt.

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27.. – Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

690,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LIII. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4140,- Ft, a II. félévre 3450,- Ft,
egy évre belföldre: 7590,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Utassy József (1941–2010)

2010. augusztus 27-én elhunyt Utassy József költő. 1969-ben a Kilencek költői csoport tagja volt, s ugyanebben az évben jelent meg első könyve, a *Tüzem, lobogóm!*. Legutolsó kötete idén látott napvilágot *Ezüst rablánc* címmel. Munkásságát számos elismeréssel, köztük József Attila-díjjal, Déry Tibor-jutalommal, Babérkoszorúval és Kossuth-díjjal jutalmazták.

Szeptember 7-én, a Zala megyei Rédi-csen helyezték örök nyugalomra.

REVIEW WITHIN REVIEW címmel nemzetközi irodalmi fesztivál zajlott Pécsen szeptember 27. és október 1. között, az EKF Pécs 2010 program keretében, a Művészetek és Irodalom Háza és a *Jelenkor* folyóirat szervezésében. Délelőttönként négynapos műfordító workshop zajlott meghívott fordítókkal, délutánonként és esténként pedig a szélesebb közönség számára tartottak felolvasóesteket, kerekasztal-beszélgetéseket és koncerteket. *Hamvas Béla* és *Edvard Kocbek* munkásságáról beszélgetett *Csordás Gábor*, *Gaál Gabriella*, *Gállos Orsolya*, *Janko Rožič*, *Primož Repar* és *Szántó F. István*. Felolvasóesten mutatkozott

be a marosvásárhelyi *Látó* folyóirat szerkesztősege. *Vörös István* és *Jiri Macháček* a *Jelenkor* szeptemberi számában közölt cseh irodalmi összeállítást ismertette a közönséggel. A *közép-európai haiku* címmel *Nótáros Lajos*, *Bertók László* és *Primož Repar* olvasta fel az e műfajban készült alkotásait. Bertók László *Pénteken vasárnap* című új kötetének bemutatóján is részt vehetett a közönség, *Sólyom Katalin* és *Lázár Balázs* közreműködésével. Az esti programok között pedig a *Dutar*, a *Canticum Pécsi Női Kamarakórus*, a *Szélkiáltó* és az *Arco Trio* koncertje volt hallható.

*

A GYUGYI-GYŰJTEMÉNY – A ZSOLNAY ARANYKORA című kiállítás ünnepélyes megnyitóját szeptember 1-jén tartották Pécsen, a Sikorski-házban. Az EKF Pécs 2010 programsorozat kiemelkedő állandó kiállítása a Zsolnay Kulturális Negyedben tekinthető meg.

*

A KAPTÁR elnevezésű könyvtárcentrumot, ahol helyet kap többek között a Csorba Győző Megyei-Városi Könyvtár, valamint a Pécsi Tudományegyetem Központi Könyvtára is, szeptember 8-án adták át Pécsen, az EKF-program egyik fő beruházásaként. A könyvtár október 22-én nyitja meg kapuit a nagyközönség előtt.

Szerzőink

- Krasznahorkai László** (1954) – író, Berlinben él.
Samanta Schweblin (1978) – argentin prózaíró, Buenos Airesben él.
Kertes Gábor (1974) – műfordító, informatikus, Budapesten él.
Jorge Luis Borges (1899–1986) – argentin író, költő, esszéista.
Horváth Viktor (1962) – író, műfordító, Pécsen él.
Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.
Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.
Zalán Tibor (1954) – költő, író, Budapesten él.
Giambattista Basile (1575–1632) – Nápolyban született, a Velencei Köztársaság katonája, udvari költő, írt eklogákat, madrigál-szövegeket, drámákat, értekezéseket, főműve a *Pentameron* (Lo cunto de li cunti).
Király Kinga Júlia (1976) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.
Lábass Endre (1957) – író, festő, fotóművész, Budapesten él.
Orcsik Roland (1975) – költő, író, műfordító, Szegeden él.
Darányi Sándor (1951) – költő, Budapesten él.
Fecske Csaba (1948) – költő, publicista, Miskolcon él.
Nagy András (1956) – író, Leányfalun él.
Kövi Anita (1967) – tanár, Pécsen él.
Alfred Baeumler (1887–1968), német eszmetörténész, filozófus, a Harmadik Birodalom egyik vezető kultúrpolitikusa.
V. Horváth Károly (1959) – esztétikatörténész, a PTE BTK Esztétika Tanszék oktatója, Pécsen és Szombathelyen él.
Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, Pécsen él.
Borbély Szilárd (1964) – költő, író, Debrecenben él.
Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budapesten él.
Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus. A PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Pécsen él.
Görföl Balázs (1984) – kritikus, a PTE Esztétika Tanszékén tanít, Pécsen él.
Rudaš Jutka (1969) – kritikus, a Maribori Egyetem magyar tanszékének oktatója, Mariborban él.
Turi Márton (1986) – kritikus, a PPKE BTK hallgatója, Budakalászon él.

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

Nine Dragons Crossing

A jövő, az a régi.

Azt tervezte, hogy egyszer elmegy az Angel-vízeséshez, azt tervezte, hogy elmegy egyszer a Victoria-vízeséshez, végül azt tervezte, hogy legalább a schaffhauseni vízeséshez elmegy egyszer, szerette a vízeséseket, nehéz megmagyarázni, kezdte a magyarázatot, amikor megkérdezték, mi ez az egész a vízesésekkel, a vízesések, kezdte, de hogy fejezzem ki, szakította rögtön félbe magát, és tanácstalanul nézett az őt kérdezőre, de úgy, mint aki tőle, a kérdezőtől várja, hogy segítsen neki kifejezni, mi is a helyzet tehát akkor az ő esetében a vízesésekkel, de persze az, a kérdező nem sietett a segítségére, már hogy sietett volna, ő kérdezett, honnan tudhatta volna a választ, így folyton egy kis zavar támadt, zavar, mely aztán vagy nőtt, vagy rögtön vége szakadt, tudniillik ő vagy halogatta egy darabig, vagy azonnal, de mindig egyféleképpen lezárta a dolgot, ugyanis ilyenkor, ha megpróbálták kiszedni belőle, akkor vagy fokozatosan, vagy egy hirtelen mozdulattal, de szó szerint elfordult a kérdezőtől, nem akart udvariatlan lenni, de nagyon idegesítette, hogy mindig ez van, hogy belezavarodik már az elején, ez az egész, ahogy megkérdezik, és elkezd nőni a zavar a dolog miatt, ő áll, mint akit fejbe vágtak egy palacsintasütővel, a kérdező meg láthatóan mit se értve az egészből, hogy most akkor mi van, mi van a palacsintasütővel? – úgyhogy végül az ismerősei közül, már akik tudtak a dologról, inkább nem feszegette senki, pedig a kérdés magától értetődött, mindenki tudta róla a környezetében, hogy szereti a vízeséseket, és hogy mindig el akart menni legalább egy vízeséshez, ahogy mondják, legalább egyszer az életben, de el, mindenekelőtt az Angelhez vagy a Victoriához, de legalább a schaffhausenihez, és akkor ehhez képest másképp alakult minden, sőt, mi az hogy másképp, egészen másképp, mert eljutott életének abba a szakaszába, amikor már nem tudja az

ember, mennyi van hátra, lehet, hogy még sok, lehet, hogy még öt, hogy még tíz vagy akár húsz év is, de lehet, hogy a holnapután se éri meg, nos, ebben az élet-szakaszban egy nap világossá vált a számára, hogy ő már bizony, ahogy mondják, ebben az életben nem jut el se az Angel-, se a Victoria-, de még a schaffhauseni vízeséshez sem, mindig hallotta az egyiknek a hangját különben, addig képzelődött róluk, míg elkezdte az egyiket hallani, de hogy melyiket, azt persze nem tudta, így aztán egy idő múltán, úgy akkortájt, amikor elhagyta a hatodik ikszet, már nem volt világos, miért is akarja olyan nagyon látni az egyik, a másik vagy legalább a harmadik vízesést, hogy azért-e, mert végre meg akar bizonyosodni róla, melyiknek a hangja az, amit egész életén át, vagyis hát pontosabban a fél életén át hall, ha lehunyja este a szemét, vagy azért, mert tényleg látni szeretné valamelyiket, de ha már az első kettőt nem, akkor legalább az utolsót, eljött ez a hatodik x, és ezzel vége is volt az ügyben addig mindig ott lévő korlátlanságnak, sőt, valahogy az vált egyértelművé, hogy nem fogja ő látni sem az egyiket, sem a másikat, de még a harmadikat sem, nem mintha ez olyan lehetetlenség lett volna, már miért lett volna az, foghatta volna magát, így, a hatodik x után is, elmegy egy utazási irodába, és mikor épp van annyija, befizet egy útra az Angelhez vagy a Victoriához, de legalább Schaffhausenbe, viszont mindig úgy érezte, hogy csak ezért, csak emiatt, csak mert ott van ez vagy az a vízesés, na, azért külön, speciel mégsem utazik oda, majd ha egyszer valami kiküldetés miatt amúgy is oda kell, majd akkor, csak éppen ebből nem lett semmi, tudniillik a sors groteszk fintoraként őt, akit elküldözgettek a hosszú évek alatt a világnak tényleg szinte minden jelentősebb pontjára, pont oda soha nem küldték el, sem az Angel-, sem a Victoria-, de még a schaffhauseni vízesés közelében sem akadt soha semmiféle tolmácsolnivaló, így esett, hogy ő, aki egész életében az Angel- vagy a Victoria-, de legalábbis a schaffhauseni vízesést vágyta látni, hogy éppen ő, aki így állt a vízesésekkel, egy szép napon és ki tudja, hanyadszorra már, Shanghaiban találta magát (érdektelen volt az ok, egy szokásos üzleti tárgyalás-sorozaton kellett tolmácsolnia), és hogy neki, akinek az életében a vízesések ennyire különleges szerepet játszottak, épp egy ilyennek, mint tehát ő, teljesen megdöbbentő módon, pont itt, Shanghaiban kellett megértenie, hogy minek is akarta egész életében annyira, de annyira az Angel- vagy a Victoria-, de legalább a schaffhauseni vízesést látni, pont Shanghaiban, ahol, mindenki tudja, nincsen semmiféle vízesés, mert úgy kezdődött, hogy végzett a munkájával, és nagyon elfáradt, szinkrontolmács volt, mióta az eszébe jutott, de őt speciel épp a szinkrontolmácsolás fárasztotta el a leginkább, hát még ha gazdasági tárgyalást kellett vezetni Ázsiában, mint ezúttal is, s hát még ha utána a kötelező vacsora címén annyit kellett vedelnie, mint éppen ma este, na, mindegy, szóval, ahogy mondják, egy kifacsart, tökrészeg rongy volt estére, egy tökrészeg hullá, és ez a kifacsart, tökrészeg rongy, ez a tökrészeg hullá ott állt a város belsejében, a folyóparton, és azt mondta félhangosan s nem túl nagy elmeélel, hogy akkor szóval ez itt Shanghai, és akkor ez azt jelenti, hogy megint Shanghaiban vagyok, be kellett vallania, hogy sajnós, nem tett neki igazán jót a friss levegő, pedig ahogy mondják, nagy reményeket fűzött hozzá, mivel annak a tudatában volt, ha tudatról most az ő esetében lehet beszélni, hogy túl sokat, hogy messze többet ivott, mint amit el bír viselni, de hát nem utasíthatta vissza, jött az egyik pohár a másik

után, túl sokat, és már odabent rosszul lett, s az gomolygott benne, hogy majd a levegő, majd a levegő, de aztán kint, ebben a levegőben még erősebben kezdett imbolyogni vele az egész világ, igaz, hogy még mindig jobb volt itt kint, mint bent, elengedték vagy csak kiosont, nem emlékezett már, emlékezetéről ugyanis az ő esetében ebben az induló pillanatban sajnos nem volt már érdemes beszélni, állt egy sajátos tartásban a Bund súlyos épületkaréjának a felső szakaszán, a korlátnak dőlt, és nézte szemben a folyó túlsópartján a nevezetes Pudongot, és akkorra már hatott annyira az a majdnem végzetesen friss levegő, hogy az az egyetlen pillanatra kitisztuló tudata hirtelen közölte vele, hogy őt ez az egész annyira, de annyira nem érdekli, hogy azt ő el se tudná mondani, állatira unatkozott Shanghaiban, a Bund súlyos épületkaréjának a felső szakaszán, a folyóparton állva, ez látszott a tartásán, meg az, hogy akkor ő most mit csináljon? – mégsem állhat itt a korlátnál a világ végezetéig ebben az egyre végzetesebb állapotban, egyedül volt, a tudata ismét elmosódott, szédült, egy étterem, ugye, ebben az esetben magától értetődően kizárva, mert evésre aztán gondolnia sem lehetett, a pusztá gondolat is ebben az imbolygó létben, hogy elmenjen, és beüljön egy étterembe, csak hogy elverje valahogy az estét, kibírhatatlannak tűnt, de úgy egyáltalán, nem volt kedve, nem volt semmihez, na, de aztán mégis visszabolyongott benne az a tudat, és megkérdezte tőle, hogy akkor most mi lesz, – itt marad örökre?, vagy inkább egy mozi?, vagy valami revüféle, de hát van itt egyáltalán ilyesmi, hogy revü?, csóválta meg a fejét a folyóparton, aztán gyorsan bemerevedett, mert a fejcsoválástól még nagyobb szédülés fogta el, csak nézett szigorúan előre, mint aki a Pudongot nézi, pedig csak a folyó mocskos vizét bámulta, és tényleg nagyon unta az egészet, márpedig az egész estéje szabad volt, egész pontosan ez volt az egyetlen este, melyet szabadnak nyilvánított számára a tolmácsvállalat, melynek kiküldetésében mindössze három napra iderepült, egyetlen este, kezdett körözni benne most, egyetlen szabad este, és azzal se tud mit kezdeni, nézte mereven a víz mocskos felszínét, és a tudata azt mondta neki, hogy jó, akkor nem is kezd vele semmit, nem kínlódik itt, hogy mit tegyen, fogja magát, kijózanodik, és hazamegy a hotelbe, befekszik az ágyba, nézi a tévét, Európában ritkán nézett kínai adásokat, kellemesen hűtött a szobája, felhozat majd egy rakás jeget meg talán egy üveg Perrier-t, igen, egy nagy üveg, igazi Perrier, az jó lesz, villanyozódott fel, és már nem is érezte olyan szörnyűnek, hogy valami miatt egyre erősebben imbolyog körülötte a világ, s bár így kijózanodnia pusztá elhatározásból ugyan nem sikerült, de bemennie a Fuzhou-Lu-ba valahogy mégis, jól indult tehát minden, viszont alig néhány lépés után megint rettenetes émelygés tört rá, de nem állt meg hányni, ment, vagyis menni ment, vörös volt a képe, a haja égnek állt, de ő mit sem tudott erről, nem is érdekelte volna, csak a menés érdekelt, s a remény, hogy ez az émelygés hamarosan enyhülni fog, és ő hamarosan hazaér, látta a hotelszobát, érezte a légkondicionáló hűvösségét, és ment felfelé a Fuzhou-Lu-n, az fel sem merülhetett, hogy egy szűk taxit vegyen igénybe, vagy metróra szálljon, amelyek éppen itt, a Fuzhou-Lu-n rögtön adódtak volna, a felszínen maradni, a tágas felszínen, dübörögte benne az a tudat, s olyan nagyokat lélegzett, amilyeneket csak tudott, mélyen a tüdőbe, mélyen a tüdőbe, zakatolt a fejében, de nem lett jobban, rosszabbul lett, pedig az idő, most, hogy már este tíz fele járt, szinte kellemesnek volt mondható, gyalogolt, kénytelen volt megállni

hhányini, az emberek ijedten kikerülték, aztán megint nekieredt, néha megingott, majd az utolsó pillanatban visszanyerte az egyensúlyát, megint megingott, megint visszanyerte, és ment, ment megállíthatatlanul a Fuzhou-Lu-n felfelé, persze akkor még nem gondolta, mert még nem jött el az idő a gondolkozásra, hogy ez így is marad, hogy gyalog, egyáltalán nem, az táncolt benne, hogy majd a következő lehetőséget, ahogy mondják, megragadja, de nem ragadta meg a következő lehetőséget, mert nem tudta, mi az, csak ment tovább, történetesen a sokat sejtető Népek Tere nevű tér sarkáig, majd ott hirtelen, mintha mindig is ezt akarta volna, gondolkodás nélkül balra fordult, és valami olyasmit lehetett kiolvasni a mozgásából, hogy hamarosan átvág átlósan a parkon, de nem vágott át, mert a lábai másképp döntöttek, és bár a felső teste az átlós megoldáshoz húzott, a lábai megtartották az egyenes irányban, úgyhogy mit volt mit tenni, haladt nyílegyenesen, az émelygés mintha enyhült volna kicsit, viszont eléggé elfáradt már addigra, és kezdte bánni, hogy gyalog indult el, micsoda hülyeség, gyalogolni Shanghaiban, korholta magát, ahol minden méret tízszeres és százszoros, és amikor ráadásul kuponja van a taxira, és ingyen van a jegye, ha tömegközlekedési eszközt választ, a cég az ilyesmit viszonylag nagyvonalúan kezeli, de most már mindegy, legyintett egy nagyot, viszont a mozdulatra meg kellett állnia, pedig mennie kell, mondta benne a tudat, most már mennie kell, és nekiindult újra, menni tovább, mert ráadásul olyan helyre jutott, fogalmazódott meg benne ködösen, ahol fogalma sem volt, merre van a busz, a 72-es, mely az egyetlen esélye volt, máris szerette a 72-est, és mindig is nagyon szerette, és mindig is szeretni fogja, mert ez volt az, melynek ugyan az útvonala nem állt momentán a rendelkezésére a fejében, de ott más se állt a rendelkezésére, csak a vágy volt ott, hogy megtalálja minden körülmények között, mert csak a 72-es, az oldja meg az ő problémáját, a 72-es, ismételte meg benne a tudat, mert ez a tudat tudta, hogy ő különben ismeri jól a buszt is meg az útvonalát is, mert ez egy közismert, hosszújaratú buszvonal, és számtalanszor használta, ha Shanghaiban tartózkodott, ezért ezt kell, dörögte belül egy hang, ezt megtalálni, úgyhogy talpalt tovább, az égi irányoknak megfelelően, mert azokkal még ebben az állapotában is hozzávetőlegesen tisztában volt, az észak-dél, illetve a kelet-nyugat meghatározását soha nem vétette el, alapjaiban, és eléggé ismerte már Shanghait is, hogy ne tévedjen el igazán sehol, már amennyiben a belvárosról vagy a tágabb értelemben vett belvárosról volt szó, márpedig itt arról, a Népek Terének nevezett tér parkjában járt, bár nem tudta, aztán a lábai lefordultak délnek, végigmentek egy kisebb utcán, s ő egyszeriben a régi Francianegyedben találta magát, abban a régi Francianegyedben, amely hihetetlenül megújhódott, meresztgette benne egy ébredező értelem a szemét, új életre kelt, mióta utoljára itt járt, egy kis shanghai Saint-Germain des, próbálta magában kimondani a szavakat, egy Saint-Germ ... egy Saint-des, vagy legalábbis olyan jellege van kicsit, adta fel, hogy kimondja, ennek a főutcának, ennek a Huaihai-nak, viszont szemben azazal, ez itt hosszában el volt túlozva, és túl nagy volt benne a tömeg, péntek este, az üzletek még nyitva, az éttermek és minden egyéb elképzelhető és szórakoztató hely még nyitva, minden nyitva, itt sose állhat le az élet, örületes volt a nyüzsgés, óriási a forgalom, és mindennek épp egy számmal nagyobb sebessége volt, mint amit az ő véleménye szerint, mely kezdett már formálódni, még ép ésszel el

lehet viselni, egy számmal nagyobb, gondolta benne az az éledező tudat, mert ha az elviselhetőt XXXL-esnek nevezné, akkor Shanghaira csak és egyedül a 4XL-es illik, vagy hogy mondja, mondta magában, ahogy tuszkolódott előre a tömegben a ragyogó kirakatok előtt, iszonyú ez a sebesség, sodródott valahová, és láthatóan senki nem tudja, miért ilyen iszonyú, tényleg, lassultak le a léptei, mert ezúttal a lábai engedelmeskedtek neki, hogy feltehesse ezt a kérdést: hogy hát, tényleg, emberek, tulajdonképpen hova rohantok ti ennyire itt, és egyáltalán miért rohannak itt ennyire, forgatta a fejét, de mert azonnal szédülni kezdett, gyorsan abba hagyta, és megint mintegy kitámasztotta a nyakán ezt a fejet, s me-reven egy pontra szegezte a tekintetét, péntek este van, ráadásul ha külön-külön megnézek valakit, nézett meg éppen egy jól öltözött asszonyt például, két elegáns üzletből származó szatyor volt a két kezében, rajta például nem látszik, hogy olyan örült módon siet, de ha a tekintete visszatért a járdán haladó tömeg egészére, akkor megint elviselhetetlennek, akkor már megint elmebajosnak érezte az iramnak ezt az értelmetlen káoszát, miért nem sétálnak?, nézett bele kihívóan egy-egy arcba, mindenütt a világon, péntek este fél tizenegy vagy tizenegy, mindegy, kellemes, egyre kellemesebb a levegő, mintha még a levegő is kicsit megmozdult volna, nem szél, az azért nem, ez mégiscsak shanghai és augusztus és pokol, de mintha, egy kicsit, a levegő, mégis meg-meglegyintette volna őket mind, akik most a Huaihai-on haladtak összevissza, mert még ennek észlelésére is képesnek érezte magát, hogy összevissza, és ez az észlelés, ez már a gyógyulás első jele is lehetett, észlelni, hogy ezek az emberek, ezek itt mind, valahogy úgy összevissza, teljesen kergén rohangálnak előre, aztán meg hátra meg át meg be és fel és le, egy örült nagy kavarodás, ez Shanghai, szóval mindenütt, gondolta benne egy fény, mindenhol a világon ilyenkor éppen hogy belásítanak, vége van a hétnek, emberek, hajolt a szembejövők arcába, mint egy próféta, aki jobb belátásra igyekszik bírni az oktanokat, kijöttünk a Huaihai-ra, jól van, kicsit vásárolgatunk, rendben, kicsit vacsorálgatunk, vagy elfecserés-zünk, vagy bármi, oké, de nem, ezek itt, ezek, mintha megkergültek volna, tényleg, mint egy bolondokháza, olyan az egész, le is kanyarodott, azaz pontosabban szólva egy váratlan ívet írt le jobbra, azaz félkanyarban átívelt a túlsó oldalra a csikorgó fékekkel a segítségére siető autók sikeres akciója közben, épp belefért ugyanis az időnek abba a töredékébe, ahol a jóindulatú autósok áteresztették maguk között, át és fel, ez volt a határozottnak tetsző terv, fel a Madang Lu-n északra, villant föl benne, mint egy lámpa, mert ebből elég, felmegyek itt, és tényleg, sikerült is ez a fel, és hogy á, ez csak egy kis kerülő lesz, itt vagyok ebben az utcácskában, mely történetesen egy keskeny utcácska volt, egy kis európai méretű járat, szinte azt mondaná az ember, párizsi szűkösségekkel, mondta magában, úgyhogy az autóközlekedés mellett a gyalogos forgalom is csupán egy keskeny járdán zajlott, és ez aztán mindennek volt mondható, csak kényelmesnek nem, ez mind igaz, viszont a rohanásnak a Huaihai-on, annak vége lett, itt már nem érezte azt a hajszát, amit odakint, itt valahogy nem volt annyira sietős az embereknek, hiába, igazi európai, szinte már párizsi szűkösségű utca, ez valahogy hat, bólintott, ez a párizsi gondolat, és ment felfelé, tovább, kissé megkönnyebbülve, egészen addig, míg meg nem pillantotta az utca végén, hogy ott, az utca végén, pontosabban nem messze tőle, elől, az utca fölött keresztben átfut

egy autópálya komor tömege, olyan volt, mintha egy monszter, vigyorodott el, mintha egy ilyen Gólem a két házsor között hanyatt fekvé egy szép ívet írna le a testével, szóval, amikor megpillantotta, akkor azt mondta magának, mert innentől már képes volt magának valamit mondani is, hogy, na, csak azt nem, ezek az autópályák itt Shanghaiban olyan méreteket öltenek, hogy átmenni a túloldalra, ahol ezek futnak, lényegében lehetetlen, ő meg fáradt már épp eléggé, vagy hogy mondja, hogy tökrészen ez nem megy, hogy teljességgel kimerült ő már ahhoz, hogy megküzdjön egy ilyen autópályával, egy gyalogosnak, gondolta egészen tisztán, egy ilyen autópálya környékén, ahogy mondják, egyszerűen meg van pecsételve a sorsa, és megint az eszébe jutott a busz, hogy mit kóvályog itt gyalog, a lábai is égnek a fáradságtól, a többiről most ne is beszéljünk, intette magát, szóval, a lábak kivannak, állapította meg, és ő ahelyett, hogy a 72-es busz megállóját keresné gyorsan, gyalogol, de miért gyalogol, tette fel a kérdést, de akkor meg az jutott az eszébe, hogy a megoldást megtalálni viszont feltehetően épp a legjobb helyen jár, mert nézzük csak, fékezett le az a két drága láb, ez itt a Madang Lu, mögöttem a Huaihai, előttem a Jinling Xi Lu, tehát épp itt, épp ehhez az autópályához közel, ahhoz szinte odatapadva, kell lennie, mert van, egy 72-es buszmegálló, és emlékezett, és egyre világosabban kirajzolódott, hol van ő, és hol van az autópálya, és hol van akkor a legközelebbi buszmegálló, ha ő most a Madang Lu-n van, igen, indult el újra, épp ennek az autópályának, a Yan'an Gaojia Lu-nak, mondhatni, a nyomvonala mellett kell haladjon, úgyhogy ez volt az oka, hogy nem fordult vissza, amikor meglátta azt a komor tömeget, ez volt az oka, hogy tovább ment, szemben a Yan'an-nal, és aztán ez volt az oka annak is, hogy elérvén ennek a nyújtózkodó monszternek, vigyorodott el megint, mert fogalma sincs, miért, de viccesnek találta ezt a monsztert, szóval hogy amikor ennek a híres-neves autópályának eljutott a széléig, majd meggyőződött róla, hogy buszmegállót jelző táblaszerkezetet itt még nem és arra sem és amarra sem lát sehoh, akkor megindult megint, ezek az édes lábak, nézte őket, ahogy egyik a másik után, és ha a szeme nem csapja be, ami meglehet, gondolta, vagy ha az emlékezete felmondja a szolgálatot, ami nem volna csoda, akkor a látásnak és a memóriának majd az ösztöne, összefoglalóan tehát az ösztönök fogják megtalálni, mert ott lesz az, gondolta huncut képet vágva, ott lesz, amit keres, tehát csak gyerünk, itt balra és tovább a Yan'an mellett, és nézte azokat a kedves lábakat odalent, az ő lábai, ahogy egyik a másik után, és biztosra vette, hogy most már minden rendben lesz, és ha a Yan'anon továbbra is előre, szigorúan, akkor néhány száz méter, de maximum ötszáz, és ott lesz az a vágyott, az a megváltó, az a hazavezérlő, nézte büszkén, ahogy odalent az a két láb, és biztos volt benne, hogy velük minden jóra fordul.

Szinkrontolmács vagyok, mondta hangosan, és kivárt, hogy meghallja-e esetleg valaki, ám egyáltalán nem hallotta meg senki, így hát segítségre se számíthatott, márpedig segítségre nagyon nagy szüksége volt, azonnali mentésre, rögtöni beavatkozásra, halaszthatatlanul angyali csodatételre, na, persze hogy aztán mi-képp képzelte, hogy ez a bejelentés, magyar nyelven és Shanghaiban, majd rajta segíteni fog, azt nehéz megmagyarázni, de megmagyarázni ebben a helyzetben most semmit nem lehetett könnyedén, szinkrontolmács, ismételte meg ezért, s

amennyire csak bírta, a szavak kiejtése közben mozdulatlanul tartotta a fejét, azt a koponyát tehát, ahonnan a fájdalom származott, teljesen bemerevedett az egész teste, úgy tartotta odafent a fájdalmat, úgy és azért, hogy ez a fájdalom ne erősödjön tovább, mert ez a fájdalom erős volt, és erősödött, annyira erős volt, és annyira erősödött, hogy egyszerűen nem látott tőle, és valahogy el is szakadt, idegen lett, nem vállalta, hogy az övé, mert ezt a fájdalmat, ezt a pokoli fájdalmat, ezt a szóval kifejezhetetlent, nem lehetett vállalni, olyan kínzó volt, és olyan hirtelen csapott le rá, mint egy villám, pontosabban arra eszmélt fel, hogy itt ül színjózanul, itt, valahol, egy egyelőre meghatározhatatlan helyen, körülötte zúg, dübörög, zakatol valami eszeveszett forgalom, de mindenhol ám, fölötte, alatta, oldalt balra, oldalt jobbra, egyszerűen tényleg mindenfelől egy rettenetes zaj, és ő meg itt ül a közepén, de hogy hol van ez az itt, halvány sejtelve se volt, látni nem látott, és tulajdonképpen hallani se hallott, mert az, amit hallott, a zaj, az éppen olyan erős volt, és éppen annyira erősödött, mint a fájdalom a koponyájában, úgyhogy nem hallott semmit, így vak is volt, és süket is, s már csak gondolta, hogy kimondja megint, hogy kicsoda is ő, de tudni nem tudta, mert néma is lett, hogy ne fájjon még jobban, persze fájhat-e valami, ami elviselhetetlen, még annál is jobban, hát, igen, fájhat, állapította meg, s valami nagyon lüktetett a fájdalom mögött, ezért csak ült, változatlan pózban itt, valahol, körülötte zúgott, dübörgött, zakatolt, és nem volt mit tenni, csak maradni így, nem csinálni semmit, nem beszélni, nem mozdulni, nem gondolkozni, hol van, és mi van, főleg gondolkozni nem, még arra se még egyszer, hogy mitől ilyen józan, hát, nem volt-e berúgva, mint az állat, de, nagyon be volt rúgva, de nem emlékezni, intette magát kétségbeesve, mert nyilvánvaló, hogy az emlékezés is mozgás, és neki most az egyetlen esélye volt, hogy minden mozgásról lemond, csak hogy megálljon, és aztán csillapodjon ez a fájás a fejében, nem beszélni, nem hallani, nem gondolkozni, nem emlékezni, de még csak nem is reménykedni, mert a reménykedés is mozgás, és még az is megzavarhatta ezt a teljesen lebénított állapotot, amelyben tartotta magát, hogy megálljon, hogy csillapodjon, hogy enyhüljön egy kicsit, és nem volt hiába ilyen szigorú, mert mérhetetlenül hosszú idő múlva ugyan, napok?, éjszakák?, újabb napok? és megint éjszakák?, de hopp, egyszer csak megállt, csillapodott, enyhülni kezdett, s eljött a perc, amikor napok és éjszakák, napok és éjszakák – kinyithatta a szemét, egy résnyire csak, kezdetben épp csak egy résnyire, de ez is elég volt ahhoz, hogy megállapítsa, hogy itt, ahol ült, még soha nem ült, és talán soha nem is ült itt senki, mert ezen a résen át annyit azonnal felfogott, hogy erre-arra kanyarodó, pontosabban különböző irányban erre-arra ívbe hajló autósstrádák között ül, autósstrádák között tehát, nem tévedés, mondta neki a kép a résen át, a feje fölött is autósstrádák, alatta is autósstrádák, oldalt balra is autósstrádák, és végül oldalt jobbra is autósstrádák, természetesen az első gondolata az volt, hogy nem jól van ő, aztán arra, hogy nemcsak ő nincs jól, hanem nincs jól itt ez az egész valami sem, emeletes autósstrádák, ki hallott ilyet, ekképpen húzódozott egy ideig a felismeréstől, húzódozott, mivel mint olyan szinkrontolmács, akinek szakterületei is vannak, és az egyik ezek közül éppen a közlekedéstechnika volt, és hát mivel így ő egy közlekedéstechnikai szaktolmács volt szinkronképességgel, már sejtette, hogy körülbelül hol van, csak nem akarta elhinni, mert itt mégsem lehet, rázta meg képlete-

sen a fejét, mert igazából természetesen nem tehetette a fájdalomtól, ember nem lehet olyan helyen, mint most ő, hiába látja a híres oszlopot odalent a rajta körbenyújtózkodó sárkányokkal, ajjaj, gondolta azonban ekkor már, én a Nine Dragons Crossingban vagyok, csak hát hogy lehetek benne, ez a kérdés, a Nine Dragons Crossing, vagy ahogy a helyiek mondják, a Jiulongzhu Shizi Lukou, az nem valami, amiben benne lehet az ember, és eljött a pillanat, hogy abból a résből egy teljes kilátás lett, mert ekkorra ki merte már nyitni a szemét, a fájdalom tompán uralkodott a fejében, tompán, tehát a remény, ha most feltámad benne, gondolta, nem lesz teljesen alaptalan, és kinézett ezen a szemén, egyelőre csak a balt nyitotta ki, de azt viszont egészen, vagy úgy is mondhatta volna, hogy ez a bal szem egyszerűen kikerekedett, mivel nem vizionált, tényleg a Nine Dragons Crossing belsejében volt, vagy ahogy a helyiek nevezik, a Jiulongzhu Shizi Lukou-ban, belül, valamilyen gyalogos szervizhid korlátjának volt vetve a háta, mintha valaki idetámasztotta volna, fogalma sem volt, ki támaszthatta volna különben ide, mindenesetre ide volt támasztva, mert volt ennek a minek nevezze, szervizhidnak egy plexiből készült korlátja, egy fél ember magasságú műanyag falazat végig, ahogy ez a szervizhid haladt, nyilván hogy le ne pottyanjon csak úgy az ember a süvítő autók közé, nehogy lepottyanjon, ismételte meg, és a másik szeme is kipattant nagy merészen, mert ekkor fogta fel, hogy a magasban van, hogy ez a szervizhid azért híd, mert nem a földön fut értelemszerűen, hanem a levegőben, nem pusztán áthidal valamit, hanem elvezeti a nyilván időnként szervizelni itt megjelenő szervizmunkást a különböző magasságokban, a lent és fent és erre és arra futó autószerződések között, normális ez?!, kérdezte magától, nem normális, felelte, tehát mégis, eresztette le a tekintetét maga elé, mégis meg vagyok örülve, hát, ez lett a vége, berúgtam nagyon, perfectamente berúgtam, és annyira berúgtam, hogy ide jutottam, ebbe az örületbe, egy örületnek a foglya vagyok, mert az nyilvánvaló volt, hogy fogoly, moccanni sem bírt, és most már nem a merészség hiányzott hozzá, hisz az a felső légköri fájdalom jelentősen csillapodott, hanem az erő hiányzott, fáradt volt, annyira, de annyira fáradt, hogy még ez a nézés is kimerítette, ahogy előbb a ballal egy résnyire, aztán egészen, és végül a másikkal is teljesen körbenézett, körbe, de persze ez még nem azt jelentette, hogy a fejét elmozdította volna, nem, előbb óvatosan csak a szemgolyóival járt körbe, a fejét még nem, azt csak később merte, de aztán azt is megmozdította, és sikerült, a fájdalom nem nőtt, maradt az enyhe szint, akkor újra kinyitotta mind a két szemét, újra megnézte, hol van, és megszólalt, és ezúttal nem azt mondta, hogy ő ki, hanem azt mondta, színjőzan vagyok, a fejem tiszta, tudok gondolkozni, most már látok és hallok, de bárcsak ne látnék és ne hallanék, hiszen akkor így, hogy látom, amit látok, és hallom, amit hallok, már el is tudok gondolkozni azon, hogy hol vagyok, és ez lehetetlen, nem lehetek a Nine Dragons Crossingban, az más kérdés, hogy a nevezetes oszlop, amelyen a Nine Dragons Crossing szimbolikusan és kevésbé szimbolikusan áll, az ott van lent, és én látom ezt, de mégse tartózkodhatom a Nine Dragons Crossingban, vagy ahogy a helyiek emlegetik, a Jiulongzhu Shizi Lukou-ban, a Nine Dragons Crossingban nem tartózkodhatik az ember, ezen átmehet kocsival, és kész, ez egy kereszteződés, ugye, egy világhírű csomópont, egy úgynevezett különvezetésű nagyvárosi autópálya-találkozóhely, ennyi jutott hirtelen az eszébe a fejé-

ben hordott szakszótárkincsből, és egy ilyen különvezetésű nagyvárosi autópálya-izébe valójában nem juthat be az ember, különösen nem úgy, hogy aztán a hátát egy szervizhid plexikorlátjának dönti, és félig el van dőlve, és a balkezére támaszkodik emiatt, hogy ne csússzon tovább, így nem, vagy se így, se másképp, ez képtelenség, valószínűleg nem bolondultam én meg, nyugtatta magát, hanem vizionálok, nem ritka az ilyen, ha ennyire berúg az ember, márpedig én perfectamente, ahogy Malcolm Lowry mondta az Under the Volcano-ban, és az még megvan, hogy a Huaihai-on megyek, és még az is tiszta, ahogy a Madang Lu és ahogy azután a Yan'an mellett, ó, igen, hasított bele az utolsó kép, egy embert látott, összehányt fehér ingben, összehányt vászonnadrágban, összehányt könnyű nyári bőrcipőben, és ez ő volt, és most itt van, itt csúszik lefelé a Nine Dragons Crossing belsejében, mert az a bal kar, az a bal, bizony gyöngé már, nem bírja már ezt a testet azzal az összehányt inggel, azzal az összehányt nadrággal meg azzal az összehányt könnyű nyári bőrcipővel, le fog csúzni, állapította meg, és lecsúszott, és azonnal elaludt, mintha agyonütötték volna, pedig csak fáradt volt, irtózatosan fáradt, végtelenül, itt a Nine Dragons Crossing kelős közepén.

Szinkrontolmács vagyok, és pontosan emlékszem, emelkedett fel megalázó fekvő helyzetből a szervizhid egy pontján, halálpontosan a fejemben van minden, amit egy ilyen kereszteződésről közlekedéstechnikai értelemben tudni kell, és felemelkedett, és kapaszkodott ugyan a korlátba az elején, de már a harmadik, már a negyedik méternél elengedvén ezt a segítséget, egyensúlyának teljes méltóságával tett néhány önálló lépést, vagyis elindult a szervizhídon valahová, de aztán, mert a híd rögtön el is kanyarodott, és így egy számára túlságosan is bizonytalan jövőbe vezetett, úgy döntött, jobb, ha megáll, és meg is állt, akkor előbb lenézett a mélybe, azután felnézett a magasba, mintegy ellenőrizvén, hogy rendben van-e minden a fejével, és most már rendben volt minden, tiszta volt ez a fej, nem fájt ez a fej, és egész világosan képes volt belekérdezni ez a fej a létezésbe, történetesen a sajátjába, és bele is kérdezett, hogy ugyanis ha ő egy valamilyen, most már nyilván mindörökre homályban maradó történet alanyként idekerült, annak nyilván oka van, és közben hol lefelé nézett a mélybe, hol felfelé nézett a magasba, és hogy ez az ok, hogy ez nem más, mint hogy olyan pontjára értem én itt az életnek, hasított belé, ahol nyilatkoznom kell, mi az, amit én több mint hatvan év élet és ebből úgy közel negyven év szinkrontolmácsolás alatt megtudtam a világról, és amiről ha most nem nyilatkozom, akkor magammal viszem a sírba, márpedig, szötte tovább a dolgot, nem viszem magammal, és itt fogok nyilatkozni róla, s jöttek a fejében ezek a mondatok egész szép rendben egymás után, csak hát ebben a pillanatban még egyszer lenézett a mélybe, aztán még egyszer a magasba, mindenhová tehát, ahol a Nine Dragons Crossing, vagy ahogy a helybeliek mondják, a Jiulongzhu Shizi Lukou a maga számtalan szereplőjét, ezeket a szerteszéjjel kanyarodó autópályákat különböző szinteken elosztotta, megkeverte, és elindította túl önmagán, nos, ekkor tehát megdörzsölte a szemét, beletúrt párszor, aztán lesimította égnek álló, borzas haját, s csak bámult maga elé, valahová a Nine Dragons Crossing sűrűjébe, s a tekintetével már is tudatta a szervizhid minden egyes alkatrészével, a korláttal, a plexifallal s a

hídnak a teljes lépőfelületével, hogy hisz nyilatkozna ő, itt és most, szívesen nyilatkozna a dolog felől, csak az a baj, hogy nem tudott meg semmit a világról, és akkor mit mondjon, mit, hát ki ő, egy szinkrontolmács, aki közel negyven éven keresztül kizárólag a foglalkozásának élt, amit különben, emelte fel a mutatóujját, és ebből jött rá, hogy hangosan beszél a szervizhídon, amit különben ő mindig szeretett, ő, mutatott magára, mintha közönség előtt beszélne, mindig szerette a szinkrontolmácsolást, fárasztotta, ezt elismeri, nagyon fárasztotta, sőt, semmi a világon úgy el nem fárasztotta, mint éppen a szinkrontolmácsolás, de szerette, és nem azt mondja, hogy amikor például ránézett, mondjuk, egy kártyapaklira, akkor ne lettek volna megválaszolatlan kérdései, voltak, és példának okáért éppen a kártyapaklira nézve voltak, mert a foglalkozásán kívül még a kártyajátékokat is szeretete, és azt kérdezte, hogy na, most ez egy egész kártyapakli vagy csak harminckét darab kártya, külön-külön, de csak ilyesfélék, a világra vonatkozóan az a bizonyos egy, ami azért, tudja ő, feltételezhető lett volna egy a hatvanas éveiben járó tapasztalt szinkrontolmácsnál, az az egy, az nem, úgyhogy most ha ezért vetette ide a sors, hogy erről itt nyilatkozzon, akkor elég nagy lesz a zagyvasz, mert ő nem tud semmiről semmit, nincs a fejében semmi a világról úgy általában, amit mint életbölcsséget valahogy formába önthetne itt, nem, rázta meg, egy kicsit, a fejét, nincs, neki az mond valamit, amit innen lát, erről a hídról, de úgy általában az életről, sajnós, semmit, mert itt van ez a gyalogos szervizhíd, vegyük tehát akkor ezt a pontot itt, ahol áll, innen, húzott egy széles ívet a karjával a Nine Dragons Crossing minden irányába, innen nézve ennek az egésznek semmiféle értelme nincsen, sőt, innen kifejezetten azt a benyomást kelti ez a Nine Dragons Crossing, hogy indult az egész ügy, mondjuk, mondta, azzal, hogy elindítottak egy utat, mondjuk, nyugatról keletre, és értelemszerűen elindították ezt az utat keletről nyugat felé is, tehát létrehoztak így egy autópályát, ez lenne a mi példánk esetében, nézett most a hídról lefelé, a Yan-an Lu, és na, most ez a, mondjuk, háromsávós, már úgy érti, ez a mindkét irány szerint háromsávós autópálya értelemszerűen egyszer csak ideért, és keresztelte az útját egy derékszögben érkező másik iránynak, mely a mi példánk esetében, mondta, közismert módon a Nanbei Lu, azaz ezzel a találkozással létrejött itt egy kereszteződés, de mert autópályákról van szó, melyek egy városi rendszerben futnak, egy ilyen kereszteződés esetén különböző érdeklődésű autók érkezésével számolhatunk, akik nem feltétlenül tovább egyenesen óhajtanak száguldani, hanem példának okáért, az egyik el akar kanyarodni ebből az egyenes irányból, mutatják neki, hogy mehet egyenesen tovább, de ő nem és nem, ő el akar kanyarodni, tegyük fel, balra, és ez indítja el a végzetes folyamatot, mert ilyen érdeklődésű autók akadnak jócskán egy efféle kereszteződésben, és ez akkor már egy közlekedésirányítási probléma lesz, mert a négy alapirányból, ugye, nézegetett körbe és lefelé és felfelé az eszelős zajban, elméletileg négyszer három, tizenkét különböző irány áll elő, vagyis, tárta szét egy kissé a karjait, vegyük előlről az egészet, jön nyugatról a Yan'an-on egy autó a maga egyéni szándékaival, és akkor ez most egyfelől mehet tovább egyenesen, aztán kanyarodhat derékszögben balra, hogy északra haladjon tovább a Nanbei Lu-n, és természetesen kanyarodhat derékszögben jobbra is, hogy dél felé folytassa ezt az utat a Nanbeinek a délre vezető szakaszán, ez, ugye, három irány, és ennek az autónak

van még három kistestvére, mert rajta kívül van még három ilyen a kereszteződés négy bejáratában, tehát akkor kimondhatjuk, szőtte tovább a gondolatot, hogy összesen négy autó van, és mindegyiknek biztosítani kell a három különböző választási lehetőséget, így jön létre a tizenkét különféle irány, és így jön létre, sóhajtott fel gondterhelten, az ördögi konfliktus, mert másnak, mint ördöginek nem nevezheti, ami ennek következtében előáll, mert egy egyszerű alaphelyzetből egy olyan bonyolultsági fokú pokoli mű jön létre, nézegette belülről egyre inkább elszörnyedve a körülötte lent és fent erre és arra ívben elhaladó rengeteg autószertráda betontestét, egy olyan, mint EZ itt, egy teljességgel magyarázat nélkül álló ördögi szerkezet, hisz minek nevezze ő, ez a nagy kérdésekre nem alkalmas szinkrontolmács, aki ugyan nem közlekedéstechnikai szakember, csak egy szinkrontolmács, de aki ugyanakkor és többek között, és ezt hangsúlyozná, hogy többek között, közlekedéstechnikai szakirányú képesítéssel is fel van vértezve, szóval, hogy minek nevezze, hogy abból a világos kiindulópontból, mely az az első autó, amelyik jön tehát nyugat felől, és kíván menni egyszerre háromfelé, egyszer egyenesen, egyszer balra északnak, és egyszer jobbra délnek, na, és ebből van még három, szóval, hogy egy ennyire világos szituációból miért következik be a végén EZ?!, és újra végigjáratta a tekintetét az egymás felett és egymás alatt elfutó, ívben kanyarodó, súlyos autópályatestek szörnyű kavalkádján, s csak bámult erre, csak bámult arra, próbálta követni az egyes autópálya-szakaszokat, s abból rájönni, hogy melyik melyik irányt segíti elő, de lehetetlen volt, innen legalábbis, belülről, ez az egész annyira bonyolult sikerült, annyira áttekinthetetlenre, hogy ha nézte az ember, mint most ő, akkor előbb-utóbb nemcsak a szeme fájdult bele, hanem belefájdult az agya is, mert pontosan úgy volt minden, ahogy ő azt büszkén emlegetett közlekedéstechnikai ismereteiből az imént előhúzta, és levezette, mert valóban úgy, hogy kezdetben csak két irány állt elő, és ez a két alapirány meg is maradt, volt a nyugat-keleti irányú Yan-an Lu, és volt az észak-déli irányú Nanbei Lu, azaz két városi főforgalmi út szintben keresztezte egymást, s a rajtuk közlekedő járműveket jelzőlámpás forgalomszabályozással irányították tovább úgy, hogy ha valaki gyalogosként jelentkezett be ebbe a kereszteződésbe, akkor az ő sorsát meg úgynevezett külön szintű gyalogos átvezetéssel oldották meg, és jó, ez van tehát odalent a földi szinten, igen ám, de egyéb igényeket is bejelentettek különböző járművek, és ezt már nem lehetett megoldani másként, csak ördögi utasítások szerint, vagyis erre az egyszerűnek is mondható földszinti kereszteződésre ráépítettek egy úgynevezett „komplex”, egy úgynevezett „csillag alakú” nagyvárosi autópálya-szörnyeteget, na, persze csak miután elvégezték az ebben az esetben fölöttébb szükséges, hétnapos buddhista szertartást, mellyel lecsendesítették az alant nyugtalanul elterülő Kilencc Sárkányt, alant, a föld alatt, s amelyek így engedélyt adtak arra, hogy jöjjenek az építők először a központi s a kilenc sárkányt megjelenítő oszloppal, majd jöjjenek az egyes autópálya-szakaszokat tartó feszített vasbetonpilléerekkel és konzoljaikkal, felgerendáikkal és felszerkezeteikkel, amiután aztán a város ijedt figyelme közepette épült és emelkedett és szétterült és elterpeszkedett és tovább épült és tovább emelkedett és még jobban szétterült és még jobban elterpeszkedett, végül befejeződött a mű, olyképpen, hogy ma ez a mű a következőképpen néz ki: ha alulról haladunk felfelé, akkor a földszinti kereszteződés fölötti első

emeleten jön egy észak-dél, illetve dél-észak irányú autópálya, megismételvén tehát, ami odalent is zajlik a két ellentétes irányba, igen ám, de erre kénytelenek voltak aztán egy második emeleti szinten, és ezt nevezték nem a közlekedéstechnikai szakiránnyal dúsított szinkrontolmácsok, hanem maguk a közlekedéstervezők az első sarokirányok szintjének, amely alatt olyan autópályákat kell érteni, amelyek nyugat-északi, valamint kelet-déli féldirekt összekötőágakból és nyugat-déli és kelet-északi direkt összekötőágakból állnak, amivel még messze nincs vége a dolognak, mert jön a harmadik emelet szintje, és ezt megint csak nem a szinkrontolmácsok, hanem ismét csak ezek a közlekedéstervező szakértők „a sarokirányok következő szintjének” nevezik, és alatta nyugat-északi, valamint kelet-déli féldirekt, illetve nyugat-déli és kelet-északi direkt összekötőágakat kell érteni, hogy ezt megkoronázzák végül a negyedik emelet szintjén az úgynevezett „másik egyenes főiránnyal”, mely nem jelent mást, mint annak az iránynak a magasba épített másolatát nyugat-kelet és kelet-nyugat irányokban, mely legalul, a kiindulópontot jelentő föld szintjén egyszer már értelmes módon megépült, nos, így néz ki, ha szakemberek hoznak létre egy megoldást, történetesen és ebben az esetben a Nine Dragons Crossingot, vagy ahogy ők maguk elkeresztelték, a Jiulongzhu Shizi Lukou-t, ha ők, és nem például szinkrontolmácsok, mert ő például, mondta a pályaszakaszok alján most a nevezetes oszlopra, a Nine Dragons Pillarra meredve, ilyen szinkrontolmács, és szerinte itt az történet, hogy egy ép gondolatból, hogy tudniillik négy alapirányból érkezvén és tizenkét részirányba távozni óhajtván ezek az autók kinyilvánították, hogy nem hajlandók várni, őket ne lassítsa be egy olyan jelzőlámparendszer, mely ezt a tizenkét részirányt hol engedélyezi, hol meg tiltja, ahhoz ők, mutattak magukra azok a négy alapirányból érkezők, túl sokan vannak, és egy idő után még többen lesznek, márpedig egy ekkora tömeggel egy jelzőlámparendszer nem fog megbirkózni soha, és maguk akkor, mondta nekik az ördög, meg fognak bénulni, maguk akkor, vigyorgott rájuk, nem mennek innen sehová, maguk maradnak a föld szintjén a hol pirosat, hol meg zöldet mutató lámpáknak a rabjaiként örökre itt, erre mondom én, beszélt a közlekedéstervezőkkel az ördög, hogy építsék meg a fentiek értelmében a Nine Dragons Crossingot, vagy ahogy maguk mondják, rángatta a vállát az ördög, a Jiulongzhu Shizi Lukou-t, mert ez az egyetlen megoldás, hogy meg tudják teremteni azt a sebességet, amellyel ez a város működni tud, és a közlekedéstervezők persze belátták, hogy a növekvő sebességhez kell a Nine Dragons Crossing, és megépítették, és aztán egyedül a Nanbei Elevated Roadon, azaz a Nanbei Gaojia Lu-n megépítettek még hét vagy hány ehhez hasonló, és nemigen nézett ki jobban a helyzet a Yan'an Elevated Roadon, azaz a Yan'an Gaojia Lu-n sem, egyszóval meglett a kívánt sebesség, csak ő, most már a szinkrontolmács beszél, mutatott magára a Nine Dragons Crossing szederjes arcú elítélte, azt nem tudja, miért van szükség erre a sebességre, melyet ráadásul majd hamarosan növelni kell, hát, nem érti senki, kiáltott bele a Nine Dragons Crossing mesterséges fénypontjainak égboltjába, hát, senki, hogy nekünk ez a sebesség egyszerűen nem kell?! – várt egy ideig, de senki nem válaszolt, így hát ellökte magát a korlától, melynek az utolsó percekben támaszkodott, s a legnagyobb óvatossággal, de mégis elindult azon a bizonytalan jövőbe elkanyargó szervizhídon a sötétbe, hogy végül pontosan tizenhét lépés után

el is nyelje alakját az a kanyar, s röviddel ezután így meg is szűnjön végre az emberi jelenlét a Nine Dragons Crossing belső poklában, ahol ember számára amúgy sincs semmiféle hely, mert embernek ott nincs semmiféle keresnivalója.

A Perrier, uram, szólt be az ajtón angolul a szállodapincér, de aztán vissza kellett küldje még egy üvegért, és ezt az elsőt is ki kellett cseréltetnie nagyüvegre, végül kétszer vagy háromszor is új kancsó jeget hozatott, mert a feje, ahogy megérkezett végre, és lehanyatlott az ágyra, nem is az, hogy rögtön elkezdett fájni, azt nem, hanem hirtelen nem fej volt, hanem egy nagy adag kása a fej helyén, belépett az ajtón, megszabadult a ruháitól, lerúgta a cipőjét, és levetette magát, mindent onnan intézett aztán a karnyújtásnyi telefonnal, a rendelést, a rendelés módosítását, a rendelés megismétlését és így tovább, de nem mozdult közben, hanyatt feküdt az ágyon, a fejét a kásával a párnára támasztotta, és becsukta a szemét, így ment ez egy darabig, míg csak el nem kezdte zavarni a rettentő bűz, amit önmaga árasztott, mert akkor kíváncszorgott a fürdőszobába, megmosta a fogát, megeresztette a zuhanyt, és addig szappanozta a testét, és addig állt a víz alatt, amíg csak bírta erővel, akkor alaposan megtörülközött, befújta magát, de irtózatosan, spray-vel, tiszta trikót és gatyát húzott, s mielőtt visszafeküdt volna, a koszos ruhákat, de még a kis könnyű nyári bőrcipőjét is behajigálta egy nylonzacskóba, összecsomózta jó erősen, és kitette az ajtó elé, végignyújtózott az ágyon, bekapcsolta a tévét, de nem nézte, csak hallgatta, mert az a fej továbbra is csak kása volt, és így volt jó, így volt ez most már rendben, a szemei csukva, ment a tévé halkán, és egy hang azt mondta neki egy erős akcentussal beszélt kantoni dialektusban a tegnap utolsóként használt hongkongi csatornán, hogy az Egesznek nincsen celja, mert az Egeszen kívül nincsen semmi, ami fele egy cél irányulhatna, onmaga nem lehet ugyanis onmaga célja, mert a cél mindig túl van azon, ahonnan valami egy cél fele elvagyodik, de az Egesznek értelme sincsen, mert ha volna, akkor az Egesz belekerulne egy történetbe, aminek azonban mindig van egy elmaradhatatlan jellegzetessége, hogy tudniillik van vege, viszont az Egesznek nem lehet vege, emiatt úgy is mondhatjuk, hogy nincs története, tehát nincs értelme, tehát nincs celja sem, és ha ez így van, akkor letezése sincsen, és ez azért van így, mert Egesz sincsen, egy férfi hangja volt, halkán, bűgva, kántálva mondta és mondta, de így, ahogy lehunyta szemmel hanyatt fekvé, félig szenderegve, fejében egy teljes adag kásával hallgatta ezt, vagy inkább kitette magát neki, olyan érzése volt, hogy nem mondani akarnak neki valamit, hanem a beszédnek, a rosszul beszélt kantoni dialektusnak ezzel a délies zenéjével elringatni, simogatni, elsimítani benne mindent, ami érdes, mindent, ami kilötytenhetne, mindent, ami fáj, óvatosan körülfonni és hűteni és hűteni azt a komoly adag kását a fejében, és jó volt így, és éppen ezen a módon volt jó, úgyhogy hagyta, hadd mondják neki tovább is ezen a kantoni dialektusba mártott dél-kínai hangszeren, hogy az Egesznek se celja, se értelme, s ez abból következik, hogy az Egesz nem lehet beleallítani a cél-értelem kauzális halójába, mert akkor az Egesz szuksegkeppen egy történetbe kerül, marpedig a történet sok egyéb vonasa mellett rendelkezik egy tulajdonsággal, hogy ugyanis van vege, nem volt ez már?, kérdezte a fejében most az a nagy adag kása, nem, felelte egy hang, és úgy folytatta, hogy marpedig az Egesznek nem lehet vege, vegtelen

történet pedig nincs, így nincs célja, így nincs értelme, amiből következik, hogy mindannak, amit világnak, amit univerzumnak, amit mindenségnek nevezünk, annak gyanúsán nincs megfogható tartalma, vagyis nincsen, vagyis az Egész nincsen, nem létezik, mert ha létezne, ha létezne, akkor minden vonatkozás, ami a kisebb egészekre és a kisebb egészek közötti viszonylatokra vonatkozik, vonatkozna arra is, de nem vonatkozik, így tehát nincsen, de ugyanakkor az is áll, hogy abból a heteknapos tapasztalatból, hogy valamiből mindig következik valami, és hogy valami mindig következik valami másra, nem következik, hogy az összes fellelhető, múltbeli, jelenbeli és jövőbeli egészből következne, hogy létezik ezeknek egy összessége, ez nem felel meg az egészre vonatkozó fogalomnak, és nem azért, mert nincs végtelen, az, hogy nincs, nem ezért van, itt néhány pillanatra valaki feltehetően bekapcsolt a tévékészülék mögött a másik szobában egy borotvát, vagy valami hasonlót, mert e néhány pillanatig a tévékészülék sísteregni kezdett, de tényleg csak néhány pillanat volt az egész, már el is rendeződött minden, visszajött az adás a búgó, kántáló férfihanggal, de nem is egyszerűen búgó és kántáló volt ez a hang, hanem egyenesen, s talán nemcsak az erős akcentus miatt, behízeltően édes és folyton, az idő minden egyes picit sívelésében meggyőzni akaró, folyamatosan és édesen meggyőző tehát, és színes, mint a kantoni dialektus mindig, hát, még az erős akcentussal használt kantoni dialektus, és éppen azt mondta ez az édesen meggyőző, mindig színes akcentusban gazdag kantoni dialektus, hogy a teljes egész nem összeadódik a kisebb egészekből, hanem csak van, ha volna, csak hogy nincsen, így nincs értelme a róla való beszédnek se, ami rendben is, csak az a baj, hogy a róla való hitnek sincs így értelme, márpedig enélkül összeomlik egész gondolkodási rendszerünk, mert mi nem tudunk együttelni egy olyan egésszel, ami nincsen, ami nem a részeit alkotó elemek összességéből következik, mi nem bírjuk elviselni, hogy van valami, ami nincs, hogy van valami, amire nem gondolhatunk, ami előtt minden gondolatunk, minden intuíciónk, minden sejtelmünk a pusztán értelmetlenül hanyatlak, mert ha csak ragondolunk, az hamis, az helytelen, az felvezető, az ostoba, viszont ha a dolog így áll, és az egészek fölött nincs egy egybefoglaló végső egész, akkor a részeit elhallo egészek sincsenek, ezért történhet meg, ami megtörtént, hogy nincs értelme annak sem, hogy a kisebb egészek értelme fölül kérdészködjünk meg akkor is, és különösen akkor, ha képtelenek vagyunk eltekinteni a kauzális-experimentalistól, azaz a „ha leejtem fentől, leesik” rendkívüli meggyőző erejétől, melynek ez a rendkívüli meggyőző ereje a maga egyszerűségében, a maga úgynevezett kézenfekvőségében van, ennek vagyunk mi a megszállottjai, az elözményeknek és a következményeknek, ez a divat, mondta a férfi, ez az agy új divatja, ez a képzelet új módja, ennek mintájára gondoljuk és képzeljük el a dolgokat, vagyis mintakból dolgozunk, mint a betanított munkások, csak az a baj, hogy arra is szükségünk van, hogy találkozzunk a Megközelíthetlennel, és így állnak elő a dolgok, amelyek megközelíthetetlenek, és itt, ezen a ponton, sajnos, a hit segít a legkevesebbet, mert a hit felelmeink kezelésének a módja, ily módon a mi Isteneink, a mi isteneink, az úgynevezett felsőbb régiók, a transzcendens, ezeket mind-mind a felelmeinkből eloparolgo, hitünkön alapuló, vezetés ostobaságba döntő tevédséink hallatlanul bonyolult halozata állítja elő, és oly csodálatos módon, hogy soha nem tudunk lemondani róluk, fo-

lyamatosan teremjük oket, mikozben ok teremtenek minket, ez egy ilyen munkamegosztas, a berezes komoly, megkapjuk a Vegtelent, megkapjuk az Orokkevalot, noha, mint a buddhistak mondjak, ezek aztan eppen hogy kettos modon nincsenek, egyfelol ugy, hogy nincs realitasuk, masfelol ugy, hogy nem-realitasuk sincsen, meg kell mondjam, duruzsolta tovabb kantoni dialektusban a tévékészülék, itt az ideje, hogy megmondjam Onoknak, eleg keso van hozza, hogy elviseljek a gondolatot, viccelődött a tévékészülék, hogy marpedig Ilyen Dolgok Nincsenek, de nemcsak hogy nincsenek, nem is lehetségesek, es nemcsak hogy nem lehetségesek, nem is ertelmes a beszéd, a gondolat, a sejtes, az erzes, a hit, mely rajuk vonatkozik, azaz Ra, mert O nincsen, ami után hallgatni, ez az egyetlen ertelmes cselekedet, nem beszélni, ez az egyetlen erdemes cselekedet, nem beszélni, ez az egyetlen melto cselekedet, ugyhogy o, mondta a tévékészülék, egyáltalán nem viselkedik se ertelmesen, se erdemesen, se melton, és ez volt az a pont, ahol benne, kiterülvén, mint a béka, az ágyon, kezdett ez a se nem értelmes, se nem erdemes, se nem méltó bús-borongós, ugyanakkor mézesen édes és színesen meggyőző, prófétaí kinyilatkoztatás áttűnni egy teljesen másféle hangzásba, a szavak, a mondatok, a hang, a beszéd leheletfinom lassúsággal átalakult ugyanis úgynevezett örök vízcsobogássá, de nem, nem is csobogás, húzta magára a takarót, mert kezdett borzongani már a túl erősre állított légkondicionáló miatt, ez nem csobogás, ez zúgás, ez mintha a tenger zúgása volna, de mégse a tenger, gondolta végül az a nagy adag kása a fejében, nem, ez valami más, ez... de hiszen ez, ismerte fel, mielőtt elnyelte volna az álom, a vízesés.

Azonnal felébredt, de mintha megütötte volna az áram, rögtön, egy csapásra olyan éber lett, mint egy szurikáta, hitetlenkedve nézte a tévékészüléket, de látta, hogy még mindig ott van az a férfi, aki feltehetően eddig beszélt, egy nem hongkongi, de nem is kantoni, és nem is déli, sőt, nem is ázsiai, hanem egyenesen fehér és szenvedélyes előadó, és mondta még mindig, de hangja nem volt, hangja csak a vízesésnek volt, csak azt lehetett hallani, felugrott az ágyon, kiült a szélére, s előrehajolva bámulta a készüléket, nem pap volt, nem valami térítő, sötétkéek öltönyt viselt, fémkeretes szemüveget, alacsony homlok, vékony száj, és valami katedra volt, amin állt, mintha az egész valami egyetemi előadás lenne, és ott állt azon a katedrán, és mondta és mondta, de nem volt hangja, csak a vízesés, de ez viszont pontosan megegyezett azzal, ó, istenem, gyűrögette az öklét az ölében, hajszálpontosan megegyezett annak a vízesésnek a hangjával, amelyet sohasem tudott azonosítani a három közül, rémálom, gondolta, és csipkedte magát, de ébren volt, ment a kép a szemüveggel a katedrán, és ment a hang a vízeséssel, de hát, ez, ez lehetetlen, nézte rémülten a képernyőt, aztán egyre kevésbé rémülten nézte, végül lecsillapodott, és azt gondolta, hogy józanul átveszi még egyszer a dolgokat, nem mintha így jutott volna valamire, semmire nem jutott, de ekkor hirtelen eltűnt a fémkeretes a képernyőről, és egy vízesés zuhatagát vetítették, és ő lassan felfogta, hogy ezek szerint, szóval, ezek szerint nem valami rémálom ez, egyszerűen arról van szó, hogy éjjel negyed öt van, és tojnak abban a hongkongi stúdióban mindenre, vagy elaludtak, ez az, világosodott meg, ezek egyszerűen elaludtak, és a képet nem kapcsolták át, a hang viszont jött már, csak így, bólintott az ágyon még közelebb hajolva, csak ezen a módon

történhetett, nincs benne semmi különös, ha jobban belegondol, még jobban előrehajolt, és a képen látható vízesést figyelte, és azt mondta hangosan, hogy akkor hát, ez az, ez az a vízesés, vannak véletlenek, nem kizárt, hogy ez egyszer megtörténik az emberrel, és ez most megtörtént, előfordul ilyesmi, nyugtatgatta magát, aztán csak bámulta, bámulta a vízesést a képen, semmiféle feliratot nem látott, ami segített volna, hogy akkor most melyik az, hogy az Angel-e vagy a Victoria, vagy esetleg a schaffhauseni, csak a vízesést mutatták, zúgott az a hang, és a fejében, nyilván még erősen annak a szuggesztíója alatt, hogy hosszú időn át a szemüveget hallgatta álmában vagy félálmában, elkezdtek kavargogni a szavak, hogy ugyanis az Egész a maga egészében van, a Rész a maga részében, az Egész és a Rész nem vethető egybe, nem egymásból következnek, hisz tényleg, és annyira közel hajolt a képernyőhöz, amennyire ez egyáltalán lehetséges volt, a vízesés például, az nem a cseppjeiből áll, mert a cseppekből soha nem lesz vízesés, de ettől még vannak cseppek, és milyen torokszorítóan szépek, ahogy megcsillan rajtuk a napfény, ugyan mennyi idejük van a létezésre, felvillannak, és már nincsenek is, de közben még arra is van idejük ebben a szinte időtlen felvillanásban, hogy megcsillanjanak, és ezen kívül még van aztán az Egész, és milyen szép, milyen fantasztikusan szép, ahogy ez az Egész, a vízesés Egyben, megjelenik – ha majd egyszer eljut az Angelhez, ha egyszer majd megtalálja az utat a Victoriához, ha lesz majd legalább egyszer alkalma, kavargott tovább a szavak a fejében, hogy legalább a schaffhausenihez elmenjen, mert olyan ez, mint az élete, nyílt meg benne egy új gondolatmenet, ott is megvan a rész és az Egész nagy kérdése, ami azt jelenti, hogy nem vetíthetők egymásra, mert az is igaz, hogy az életének vannak percei, órái, napjai, amelyek csak ezekben a percekben, órákban, napokban vannak meg, s ha múlttá lesznek, nem a jelenből kerülnek oda, és az életének is megvan a maga Egészlegessége, van ez az élet, az övé, amely nemsokára nyilván véget ér, de lesz, eléri egyszer a maga teljességét, és az meg nem a jövőből kerül oda, vár tehát rá még valami, részletek is, de a nagy Egész is, életének az Egésze is, ami abban a pillanatban nyeri el alakját, abban a szent pillanatban, ahogy ő meghal, a halál pillanatában, ez zúg ebben a vízesésben, meredt a képernyőre, és olyan közel hajolt, mint aki egyetlen cseppet sem akar elmulasztani, és hadd zúgjon, szorította még jobban ökölbe a kezét, zengjen arról, hogy van teljesség is, és ennek nincs köze sem a múlthoz, sem a jövőhöz – még ahhoz sincs köze, hogy tegnap vagy ma vagy holnap vele mi történt, vagy mi történik, vagy mi fog történni, figyelte a vízesés minden egyes cseppjét, és elmondhatatlan megkönnyebbüléssel, egy új szabadság ízt érezvén megértette, hogy az élete teljes élet lesz, teljes, mely nem a részeiből áll össze, nem a percek és az órák és a napok üres kudarcaiból és üres örömeiből, nem, rázta meg a fejét, miközben ott zúgott előtte a tévékészülék, ez a teljes élet teljesen más lesz, nem tudja még, mi, és nem is fogja megtudni soha, mert amikor ez a teljes élet megszületik, abban a pillanatban hal meg ő – lehunyta a szemét, visszafeküdt az ágyra, és álmatlanul töltötte az időt reggelig, akkor gyorsan összecsomagolt, és olyan boldog tekintettel fizetett a hotelpultnál, hogy még egyszer felszóltak az emeleti személyzetnek, nézzenek utána, nem vitt-e magával valamit mégis, és nem, hisz hogy is érthették volna, mitől ilyen boldog, hogy is érthette volna a taxis vagy a repülőtéri alkalmazottak, hiszen nem tudták,

hogy van ilyen öröm, mint ahogy ő meg elleplezni nem tudta ezt az örömet, sugárzott, amikor átment a biztonsági vizsgálaton, ragyogott, amikor felszállt a repülőgépre, csillogott a tekintete, amikor beszíjazta magát, mint egy gyerek, aki megkapta végre, amiről álmódott, mert tényleg boldog volt, csak nem beszélhetett róla, mert arról nem lehet beszélni, amit Shanghaiban megtudott, arról tényleg nem lehetett mást, csak nézni ki a repülő ablakán a vakítóan ragyogó kék égre, csak hallgatni mélyen, és már nem volt érdekes többé, hogy melyik is az a vízésés, már nem volt érdekes, ha soha nem látja meg egyiket sem, mert mindegy volt, hogy nem látja, elég volt, hogy hallja őket, és elhúzott 900 kilométer per óra sebességgel úgy nagyjából 10 000 méteren észak-észak-nyugat felé, el, magasan a felhők felett – a vakítóan ragyogó kék égen a remény felé, hogy meg fog halni.

A pusztán

Nem könnyű az élet a pusztán, a legközelebbi szomszéd is több órányi távolságra van, körös-körül pedig nem látni semmi mást, csak ezt a sűrű, kiszáradt bozótost. A házunk kilométerekre van a falutól, de boldogulunk: otthonos, és megvan benne minden, amire szükségünk van. Pol hetente háromszor bemegy a faluba, elküldi a rovarokról és rovarölő szerekről készült jegyzeteit az agrárfolyóiratoknak, és bevásárol a listám alapján. Amíg távol van, elvégzem a ház körül azokat a teendőket, amelyeket szívesebben intézek egyedül. Pol biztosan nem örülne, ha tudna erről, de amikor az emberen úrrá lesz a kétségbeesés, amikor már nem lát kiutat – ahogy mi sem –, akkor a legegyszerűbb eszköz is elfogadható megoldásnak tűnik: a gyertyák, a füstölők, a magazinok tanácsai. Számos termékenységrecept létezik, de mivel nem mindegyiket érzem megbízhatónak, kiválasztom közülük a leghihetőbbeket, és szigorúan követem az útmutatásaikat. Minden apróságot följegyzek a füzetembe, a legkisebb változást is, amit Polon vagy saját magamon látok.

A pusztán későn sötétedik, ezért nincs már túl sok időnk. Mindent elő kell készítenünk, a zseblámpákat, a hálókát. Pol, amíg arra vár, hogy elérkezzen az idő, az eszközöket tisztogatja. Ahogy leporolunk mindent, csak hogy egy perccel később bemocskoljuk, valahogy szertartásos jelleget kölcsönöz ennek az egésznek, mintha az indulás előtt még azon meditatálnánk, hogyan tudnánk még jobban csinálni, és alaposan átgondolnánk az elmúlt napok történéseit, hátha találunk valamelyik apróságot, amin javítani lehet, ami elvezethet hozzájuk, vagy legalább egyikükhöz: a miénkhez.

Amikor készen állunk, Pol ideadja a dzsekimet és a sálamat, én segítek neki föl húzni a kesztyűjét, aztán mindketten a hátunkra vesszük a hátizsákot. Kilépünk a hátsó ajtón, és nekivágunk a pusztaságnak. Hideg éjszaka van, de a szél lecsillapodott. Pol megy elöl, a zseblámpával követi az utat. Valamivel távolabb hosszan elnyúló, lankás dombok sejlenek föl, feléjük tartunk. Ezen a környéken csenevészek a bokrok, alig tudunk elrejtőzni mögöttük, Pol szerint ez az egyik oka annak, hogy minden este kudarcot vallunk. De nem adjuk föl, mert már többször is előfordult, hogy hajnalban, amikor már fáradtak voltunk, látni vélünk közülük néhányat. Reggelre én már rendszerint meghúzó magam valamelyik bokor mögött, és a hálómbe kapaszkodva bóbiskolok, olyan dolgokról álmodom, melyekről azt képzelem, termékenyek. Polból viszont előtör a vadászösztön. Látom, ahogy a növények között megbújva lopakodik. Képes mozdulatlanul gubbasztani, akár hosszú ideig is.

Mindig azt kérdeztem magamtól: vajon milyenek lehetnek valójában? Egy párszor beszélgettünk már erről. Azt hiszem, ugyanolyanok, mint a városiak, csak valamivel durvábbak, vadabbak. Pol szerint viszont egyértelműen mások, és bár ő is olyan lelkes, mint én, és elszántan virraszt minden éjszaka, sem a hi-

deg, sem a fáradtság nem tántorítja el, mégis, amikor a bokrok között vagyunk, a mozdulatai gyanakvásról árulkodnak, mintha bármelyik pillanatban ráronthatna egy vadállat.

Most egyedül vagyok, az utat figyelem a konyhából. Ahogy minden reggel, ma is későn keltünk, majd megebédeltünk. Aztán Pol bement a faluba a bevásárlólistával meg a folyóiratnak szánt cikkekkkel. Késő van, már rég vissza kellett volna érnie, de még semmi nyoma. Abban a pillanatban meglátom a furgont. Ahogy a házhoz ér, a kocsiból int, hogy menjek. Segítek neki kipakolni, ő köszön, és azt mondja:

– Nem fogod elhinni.

– Mit?

Pol mosolyog. Lerakjuk a szatyrokat az ajtóban, és leülünk a fotelokba.

– Szóval – mondja Pol, a kezét dörzsöli –, megismerkedtem egy házaspárral, nagyszerű emberek.

– Hol?

Csak azért szólok közbe, hogy folytassa, erre valami hihetetlen dolgot mond, olyasmit, amire soha nem gondoltam volna, mégis rögtön megértem, hogy ez mindent megváltoztat.

– Ugyanazért vannak itt – mondja. Csillog a szeme, és tudja, alig várom, hogy folytassa: – És nekik már van egy, már majdnem egy hónapja.

– Nekik már van egy? Nekik már van egy! El sem tudom hinni...

Pol egyfolytában bólogat, és a kezét dörzsöli.

– Meghívtak minket vacsorára. Ma estére.

Örülök, hogy boldognak látom, én is boldog vagyok, már-már olyan érzés, mintha nekünk is sikerült volna. Megöleljük és megcsókoljuk egymást, és azonnal elkezdünk készülődni.

Süteményt sütök, Pol pedig kiválasztja a bort és a legjobb szivarjait. Miközben megfürdünk és felöltözünk, mindent elmesél, amit tud. Arnol és Nabel úgy húsz kilométerre lakhatnak, a házuk nagyon hasonló a miénkhez. Pol ezt onnan tudja, hogy a faluból visszafelé követték a kocsiját, míg egyszer csak Arnol dudaszóval jelezte, hogy lefordulnak, Pol akkor látta, hogy Nabel a házra mutat. Nagyszerű emberek, ismételteti Pol, és egy kicsit irigykedem, amiért már annyit mindent tud róluk.

– És milyen? Láttad már?

– Ott hagyják a házban.

– Hogyhogy ott hagyják a házban? Egyedül?

Pol megvonja a vállát. Meglepődöm, hogy nem tartja furcsának a dolgot, aztán mégis inkább megpróbálok újabb részleteket kihúzni belőle, de közben haladok az előkészületekkel is.

Bezárjuk a házat, mintha hosszabb időre mennénk el. Begombolkozunk és elindulunk. Útközben az ölemben tartom az almás pitét, vigyázok, nehogy kiboruljon, és azon gondolkodom, mit fogok mondani, mi mindent fogok kérdezni Nabeltől. Előfordulhat, hogy amikor Pol megkínálja Arnolt egy szivarral, kettesben hagynak minket. Talán akkor intimebb dolgokról is beszélhetek majd vele, lehet, hogy Nabel is használt gyertyákat, meg folyton termékeny dolgokról ál-

modozott, és most, hogy nekik már sikerült, talán pontosan meg tudják mondani, mit kell tennünk.

Ahogy megérkezünk, dudálunk, ők pedig rögtön kijönnek elénk. Arnol szép szál ember, farmer van rajta meg egy piros kockás ing, lelkesen megöleli Polt, úgy üdvözlí, mint egy régi barátot, akit már jó ideje nem látott. Nabel kikukucskál Arnol mögül, és rám mosolyog. Azt hiszem, jól kijövünk majd. Ő sem alacsony, nagyjából, mint Arnol, csak vékonyabb, de szinte ugyanúgy öltözködik; kényelmetlenül érzem magam, hogy így kiöltöztünk. A ház belülről olyan, akár egy ódon hegyi panzió. Fából készült falak és tető, jókora kandalló a nappaliban, állatbőrök a padlón és a fotelokon. Odabent világos van és meleg. Én biztosan máshogy díszíteném az otthonomat, de arra gondolok, hogy tulajdonképpen jó itt, és viszonzom Nabel mosolyát. Mártás és sült hús ínycsiklandozó illatát érzem. Úgy tűnik, Arnol a szakács, ő sűrög-forog a konyhában, szennyes edényeket tesz félre, és szól Nabelnek, hogy kísérjen minket a nappaliba. Leülünk a kanapéra. Nabel bort tölt, tálcán behoz egy kis csipegetnivalót, majd röviddel később Arnol is csatlakozik a társasághoz. Úgy szeretném kifaggatni őket, most rögtön: hogy kapták el, milyen, hogy hívják, eszik-e rendszeren, látta-e már orvos, van-e olyan szép, mint a városiak... De a társalgás mindenféle ostoba téma körül forog. Arnol a rovarirtókról kérdezi Polt, Pol pedig Arnol munkájáról érdeklődik, azután a furgonokról beszélgetnek, az üzletekről, ahol vásárolni szoktak, kiderül, hogy mindketten ugyanazzal az eladóval veszekedtek, aki a benzinkútnál dolgozik, és egyetértenek abban, hogy szörnyű alak. Azután Arnol elnézést kér, vetnie kell egy pillantást az ételre, Pol följánlja a segítségét, és mindketten kimennek. Átülök a Nabellel szemközti fotelba. Tudom, hogy mielőtt elkezdenék kérdezősködni, mondanom kell valami kedveset. Gratulálok a házukhoz, és nekiszegezem a kérdést:

– Helyes?

Ő elpirul és mosolyog. Mintha kicsit zavarba jött volna, erre görcsbe rándul a gyomrom, a boldogságtól majd kiugrik a szívem a helyéről, és magamban azt mondom: „nekik már van”, „nekik már van, és gyönyörű”.

– Látni szeretném – mondom. „Azonnal látni szeretném” – gondolom, és fölállok. A folyosó felé nézek, és várom, hogy Nabel azt mondja: „arra”, végre megláthatom majd, végre a karomba vehetem.

De Arnol megérkezik a vacsorával, és asztalhoz ültet minket.

– Egész nap csak alszik? – kérdezem, és elnevetem magam, mintha csak vicceltem volna.

– Ana már alig várja, hogy megismerhesse – mondja Pol, és megsimogatja a hajam.

Arnol is nevet, de válasz helyett csak leteszi a tálat az asztalra, és megkérdezi, melyikünk szereti angolosan a húst, és melyikünk átsütve, egy perc múlva pedig már ismét falatozunk. A vacsora közben Nabel beszédesebb. Mialatt a fiúk egymással társalognak, megbeszéljük, hogy hasonló az életünk. Nabel növényápolási tippet kér tőlem, én pedig lelkesen mesélek neki a termékenységreceptekről. Mintegy véletlenül, érdekességként hozom szóba, de Nabel rögtön érdeklődést mutat, és kiderül, hogy ő is gyakorolta ezeket.

– És a portyák? Az éjszakai vadászatok? – kérdezem nevetve. – A kesztyű, a

hátizsákok? – Nabel meglepődik, hallgat egy pillanatig, aztán belőle is kitör a nevetés.

– Meg a zseblámpák! – mondja ő, és a hasát fogja. – Az elemeikkel, amik nem tartanak semeddig!

Én pedig, a könnyeimmel küszködve:

– Meg a hálók, Pol és a hálója!

– És Arnol meg az övé! – folytatja – El sem hinnéd!

Erre a fiúk elhallgatnak, Arnol meglepett arccal figyeli Nabelt. Ő még nem vette észre: összegörnyed a nevetéstől, kétszer az asztalra csap a tenyerével; mintha még mondani akarna valamit, de alig kap levegőt. Jót derülök rajta, aztán Polra nézek, tudni szeretném, hogy ő is jól érzi-e magát, közben Nabel levegőhöz jut, és a nevetéstől könnyezve azt mondja:

– És a puska – megint az asztalra csap –, te jó ég, Arnol! Ha nem lövöldöznél annyit! Sokkal hamarabb megtaláltuk volna...

Arnol gyilkos szemmel mered Nabelre, aztán erőltetett nevetésben tör ki. Megint Polra nézek, ő már nem nevet. Arnol egykedvűen megvonja a vállát, és Poltól várna együtt érző pillantást. Azután úgy tesz, mintha puskával célozna, és lő egyet. Nabel szintén. Megismétlik még egyszer, ezúttal egymásra céloznak, közben egy kicsit lecsillapodnak, és abbahagyják a nevetést.

– Jaj... Vegyetek... – mondja Arnol, és közelebb tolja a sültes tálat. – Végre van kivel megosztanunk ezt az egészséget... Kér még valaki?

– De... mégis hol van? Látni szeretnénk – szólal meg végül Pol.

– Majd később megnézik – mondja Arnol.

– Rengeteget alszik – teszi hozzá Nabel.

– Egész nap.

– Akkor megnézzük, ahogy alszik! – mondja Pol.

– Á, nem-nem – feleli Arnol –, először Ana sütiye következik, aztán egy jó kávé, és az én Nabelem idekészített néhány társasjátékot. Szereted a stratégiai játékokat, Pol?

– De mi nagyon örülnénk, ha láthatnánk, ahogy alszik.

– Nem – mondja Arnol. – Vagyis, nincs semmi értelme így megnézni. Így bármikor máskor is láthatjátok.

Pol egy pillanatra rám néz, és így szól:

– Rendszerben, jöjjön a sütemény.

Segítek Nabelnek leszedni az asztalt. Előveszem a pitét – amit Arnol berakott a hűtőbe –, beviszem, leteszem az asztalra, és fölvágom. Közben Nabel a kávéval babrál a konyhában.

– A mosdó? – kérdezi Pol.

– Ó, a mosdó... – mondja Arnol, és a konyha felé pillant, mintha Nabelt keresné –, az a helyzet, hogy elromlott, és...

Pol legyint, hogy igazán nem probléma.

– Merre van?

Arnol – talán önkéntelenül – a folyosó felé pillant. Erre Pol föláll, és elindul, Arnol is föláll.

– Elkísérlek.

– Ugyan, nem fontos – válaszolja Pol már a folyosóról.

Arnol néhány lépéssel mögötte.

– A jobb oldalon – mondja –, a jobb oldali a mosdó.

Követem Polt a szememmel, míg el nem tűnik a mosdóban. Arnol pár pillanatra meg ott marad nekem háttal, a folyosót nézi.

– Arnol! – mondom, most először szólítom a nevén. – Szedhetek?

– Persze – feleli. Egy pillanatra rám néz, aztán ismét a folyosó felé fordul.

– Tessék – mondom, és odatulom a helyére az első tányért. – Ne aggódj, nem fogja elsietni.

Rámosolygok, de ő nem viszonozza. Visszajön az asztalhoz. Leül a helyére, háttal a folyosónak. Bosszúnak látom, aztán mégis levág a villájával egy hatalmas darabot a sütiből, és bekapja. Csodálkozva nézem, aztán tálalok tovább. Nabel kérdezi a konyhából, hogyan kérjük a kávé. Már éppen válaszolnék, de észreveszem Polt, ahogy nesztelenül kilép a mosdóból, és átmegy a szemközti szobába. Arnol rám néz, várja a válaszom. Azt felelem, hogy imádjuk a kávé, mindenhogy szeretjük. Fölgyullad a fény a szobában, majd egy puffanást hallok, talán egy súlyos tárgyat a szőnyegen. Arnol már épp hátrafordulna a folyosó felé, ezért gyorsan megszólítom:

– Arnol! – Rám néz, közben lassan mégis föláll.

Újabb zajt hallok, amit Pol kiáltása követ, aztán valami a földre zuhan, talán egy szék; hallok, ahogy elmozdul egy nehéz bútor, majd összetörik néhány tárgy. Arnol a folyosó felé rohan, közben lekapja a puskáját a falról. Felállok, hogy utána fussak, Pol kihátrál a folyosóra, le nem veszi a szemét a szobáról. Arnol egyenesen felé tart, de Pol kapcsol, megüti, és elveszi tőle a fegyvert, félrelöki, és már fut is felém. Föl sem fogom, mi történik, csak hagyom, hogy megragadja a karom, és távoznak. Hallom, ahogy mögöttünk lassan becsukódik az ajtó, aztán a csattanást, ahogy kivágódik megint. Nabel felsikolt. Pol beszáll a furgonba, és beindítja a motort, én is beugrom a másik oldalon. Kitolatunk az udvarról, a fényes szóró egy pillanatra megvilágítja a felénk rohanó Arnolt.

Miután kiérünk az útra, egy darabig néma csöndben haladunk, próbálunk megnyugodni. Pol inge elszakadt, a jobb ujja szinte teljesen hiányzik, a karja mély karmolásoktól vérzik. Nemsokára feltűnik a házunk, villámgyorsan közeledik, majd villámgyorsan el is tűnik mögöttünk. Megérintem a vállát, leállítanám, de ő még mindig zihál, ideges kézzel markolja a kormányt. A mellettünk elsuhanó fekete mezőt figyel, meg a visszapillantó tükröt. Lassítanunk kellene. Ha kiugrik elénk egy állat, akár meg is halhatunk. Közben átfut a fejemen, lehet, hogy épp közülük ugrik elénk egy: a miénk. De Pol tovább gyorsít, ködös tekintetében a rettegés... mintha számolna ezzel a lehetőséggel.

KERTES GÁBOR fordítása

Egy rózsa és Milton

*A rózsák nemzedékei közül,
amelyek az idők mélyébe vesztek,
a volt dolgokból az emlékezetnek
egy névtelent szeretnék egyedül*

*megtartani. A sors jelölt ki arra,
hogy megmentsem ezt az esszenciát,
mert ez volt az utolsó halk virág,
amit Milton láthatlanul az arca*

*felé emelt. Te rőtörös, te sárga
vagy fehér rózsa, eltűnt kert alatt,
a múltadból most búvöld át magad*

*időtlené, a vers varázslatába,
te láthatatlan, mintha újra fogna,
ragyogj aranyban, vérszínben borongva.*

Spinoza

*A zsidó átlátszó, precíz kezével
homályban dolgozik az üvegen,
a délutánt megdermeszti az éjjel.
(És mindegyik délután épp ilyen.)*

*A kéz s az alkonyat kristály tere
elhalványul a gettó peremén
– neki ez alig létezik –, s az éj
fehér labirintusban jár vele.*

*Őt nem zavarja hírnév: más tükör
álmának képe nem bolygatja föl,
se lánykákban reszkető szerelem;*

*s mítosztól, jelképtől szabad. A lencsét
csiszolja, és előforog a térkép:
az Ő csillagjai – a végtelen.*

Baruch Spinoza

*A Napnyugat fénylő köde, arany homály
gomolyog; a pontos kézirat odabent
már készen áll, és hordozza a végtelent.
Valaki a félárnyékban Istent csinál.*

*Egy ember Istent kreál; egy sápadt zsidó;
a szemében szomorú árnyak ülnek;
az idő viszi őt, mint a folyó
a levelet, amint a vízbe süllyed.*

*Nem számít. A mágus alkot nyugodtan,
Istenné varázsolja finom mértanát
a betegségén át, a semmin át*

*megkonstruálja az Istent szavakkal.
Az ő része a pazar szerelem,
amely nem vár a szerelemre sem.*

HORVÁTH VIKTOR fordításai

Palaeontologicus állati álladalmak

*Az ósotromb, a hippopotám őse,
Prüszkölt, pancsolt, de nem tudta tán ő se,
Hogy őshalak közt nem soká legelhet,
S hamar kihál, míg mások áttelelnek.*

*A már idős hornyolt szarutlanócnak
Patái döngtek, porba rugdalóztak –
Vigan futott el minden vad cziczustul,
S nem is sejté, hogy egyszer csak kipusztul.*

*A szarvatlan ósorr-szarvúnak anynyi –
Nem illett volna folyton úgy rohanni!
A kapafogú őselefánt viszont
Földet kapált – nem ösmert el más viszonyt!*

*Ő volt a zord, az óriási szörnyőcz,
Bár szőre nem nőtt, volt hasán kis bőrkőcz,
S hideg ha rázta, balgán hitte – boldog...
De fagyosabbra fordultak a dolgok,*

*S kihűlt, mivel hőt nem fejleszt a fénytan –
Híre se volt a jeges Pleisztocénban!
Majd lettek mások – sarjaik fialtak,
De ők is gyorsan, sorra mind kihaltak.*

*Nagy ősök dolga tudni jól kihalni,
S mammut-korokra jó, mi ősdi, talmi –
Vad újak, frissek, szorgos koslatók:
Mosó talpály, bőgöncz, torkos falók.*

Kolozsvár, 1874. október 8-án

* Lázáry René Sándor 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. 1890-től már főleg Marosvásárhelyen élt – Marosvásárhelyen hunyt el 1929 októberében. Költői műveinek és írott hagyatékának méltó felfedezése még hosszú ideig váratott magára. Verseinek legelső, bár elenyésző része csak 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékából, aztán később mind nagyobb és nagyobb adagokban, de szinte véletlenszerűen, a Teleki Téka titkosított állományából, illetőleg a költő özvegyének, Vajdaréthy Júliának hosszan lappangó hagyatékából, továbbá más, korabeli (részben családi, részben baráti) hagyatékokból is. Igen terjedelmes, bár eléggé szét-szóró lírai életműről lévén szó, még a Lázáry-versek és verstörédek számát tekintve sem bocsátkozhatunk számításokba, sem előzetes mérlegelésekbe, mert a már-már egésznek mutatkozó szövegkorpusz még újabb meglepetéseket is tartogathat – földolgozása roppant időigényes, hosszú évekre rúghat, ám kétségtelenül folyamatban van. (Közléteszi: Kovács András Ferenc.)

(Parim-papamm...)

Parim-papamm parim-papamm Paris

A lázas éjbe oly kopárba rí

Egy zordon árva

Orgue de Barbarie

A párafénybe bánat árad így

A drága élet folyton párba hí –

Magam vagyok parim-papamm Paris

Kintorna hangja oly kopár ha rí

Ha vágy ha pára ring papamm Paris

Magába zárva

Orgue de Barbarie

(Párisi vázlat, 1904. augusztus 4-én)

Vázlat, 1908. július 17-én

*Ez menne tán... Csak egy pár nyári strófa,
Mi fent keresztírm, s lent ölelkező –
De mégse megy, mert nem jár bármi srófra
A szó, mit árnyak lengő lelke szó –*

*Maszkos Mükéné, Aszíné meg Argosz
Aranyló hangja visz, zeng Delphoi-ig,
Fény-szurdok mélyén minden elfolyik –
S miért kövülne a színész egy archoz?*

(Epidauros, 1908. VII. 17.)

„A hatalmas szerelemnek...”

*Csak a versnek s kegyelemnek
Elenyésző tüze bánt –
Csak az ég írja szememnek
Föl a végső tulipánt.*

*A szavak gyors ragyogása
Eleven jég, tele tűz –
Sivatag sors dadogása
Szerelemfény, mely elűz.*

*Csak a versnek, csak a könyvnek
Vagyok én még lehető,
De a szó már sose könnyebb –
Sose hű, szép szerető.*

Maros-Vásárhely, 1910. június elsején

(Fénytelen...)

*Fénytelen, setét,
vak a tócsa... Arcom is
benne srég, s elég
szakadós ma – halk, komisz
kedvem, ha fakad, ócska...*

*Fénytelen, setét
a pocsolya... Nem rezzen
benne ég, se szép
nap mosolya – fenn a menny
erjeát pép, halkocsonya..*

(1920. június 26-án)

(Valamit...)

*Valamit végre
Tisztáznom kéne – én nem
Tarthatom magam
Írónak, sem költőnek,
Pláne afféle
Született poétának,
Akit eleve
Elrendelt, nagy költőnek
Tartanak mások –
Én nem föl Kent költőnek
Tartom magamat –
Szerencsétlen bolondnak,
Ki néha ír is –
Csak szavakat rakosgat
Papírra maga
Elé, de általában
Csak néz, s nem csinál semmit.*

*Csak ennyire, csak
Ehhez tartom magamat –
Igazi költők
Örökre máskor vannak –
Kegyelem minden
Hozzám hasonlatosnak,
Boldog boldogtalannak.*

(Marosvásárhely, 1926. július 7-én)

Római Mars – Pesaróból Riminibe

*„Téged köszönt, mert többre tart Romagna
S a fekete menny összes tartománya!”
(Predappiói induló)*

*Fekete tömeg menetel a térre
Fekete földnek fekete az érve
Fekete kinnal taposhat a csizma
Fekete krizma lapos kataklizma*

Vonulnak itt bölcsészek váteszek
Vad léptük fröcskölt fényen átrezeg
A faj s a füst kiharsog szájukon
Vérszomjuk oltják harcok vályukon

Belükből ontják vészes szomjukat
Belüdvük kontár légbe nyom lyukat
Korlátolt bölcsék bőségyomorhajok
Országos görcse köznyomor sajog

Gomora marsol zúg vak indulót
Bődül – zsidó vót vagy csak hindu Lót
Szodomában bölcsérbe párt-eszek
Süvöltének bölcsészek váteszek

Gyűlölni készek ők azér' s ezér'
Ígért ma jobb jövőt a népvézér
Szébbet merészet tisztát mint a vér
Lesz virsli vurstli sör tánc hintatér

Fekete hadban Gomora Szodoma
Fekete agynak komor az adoma
Fekete humort hurrázgat a turba
Fekete undor menetel a múltba

(Riminiben, 1928. szeptemberében –
Marosvásárhelyt, 1929. július 2-án)

'44. *Teiresziasz, Escher*

A szellemek világa kialudt

*Vaksors, rekedten ordít, belül eleven seb.
Isten koldusa. Mit remél?
Itt, a vízparton, a kőtámfalnak dőlve.
Amikor nincs törvény, csak önkény. Nincs haza, csak áruulás.
Amikor nem látja senki, csak a Contax II.*

A világ vagyok – minden, ami volt, van

*Nem látja, nem is hallja, ki áll előtte. Áll-e valaki.
Hogy puskát szegeznek rá vagy fényképezőgépet.
Nem akar élni. Él.
Torka szakadtából.*

Van-e hangod a beteg hazának
A velőket rázó húrokon?

Véred megsűrűdött,
Agyvelőd kiapadt

*A szem belül fehér.
A kövön barna vér.
Október, hideg.
Ki mer kijönni ide?*

*Leveleket zörget a szél.
Kattog a zászló gépfegyvere.*

S még a kő is, mintha csontunk volna
És a hullám, mintha vérünk folyna

*Ma éjjel a kórházat ürítették ki. Egy öregasszony
egész úton fejhangon jajgatott, mint az őrült.*

A Dunánál

Ahol rőten a vér bíborától
Végre a nap földelülni mer

*Mindent hall, nem hall semmit.
Húzza.*

Hogy szívekbe menjen át a dal
Dnyeszter menti kanyargónál
húzódik egy magyar lövészárk
Ugye, fiúk, szép élet a katonaélet

Apja a fronton. Fia a fronton.

Ő is a fronton. Nincs itthon.

Itthon nincs.

Nincs.

Ez a vonat most van indulóban,
az eleje ki van koszorúzva
mint sírköves, dülöngő temetők.

Marhavagonokba.

A járókelők köpnek.

Marhavagonokba a felvirágozott katonákat is.

A járókelők integetnek.

Gyilkos testvér –

Nincsenek civilek.

Magyar honvéd túl jár a Dnyeperen
körülötte égnek a falvak

Háború van most a nagy világban

A holtakat kirántják az alvók közül.

Hajnal, orosz tömegsír.

Nevük nem tartatik számon.

Hol haltak meg, senki se tudja.

Az ember fáj a földnek

Lábtól sorban, harminc centi föld.

Megint egy sor halott.

Az egyik a fia, tizenennyolc éves.

Húrod zengjen vésznél szilajabban...

Zengj nekünk dalt, hogy mély sírjaikban...

A felesége még él. Meghal nemsokára.

A felrobbantott Margit hídon.

A Dunában.

Sokkal jobban szeretlek, mint máskor
minden percben rád gondolok százszor

Mi üvölt, sír a vad rohanatban

Isten jósa, jósolja Istennek, amit Isten se tud.

És szenvedjük minden szenvedését

*A fényképész csak fél percig áll előtte,
az árnyékát megérzi a bőrén.*

Azt hiszi, felhő takarja el a napot.

Nem hisz semmit.

*Nincs nap, nincs felhő,
csak ez a fejhangú fals ének, a saját hangja,
semmi, de semmi más.*

*ez az elmúlás. Ebből vagyok. „Meglásd,
Amit Isten se tud.*

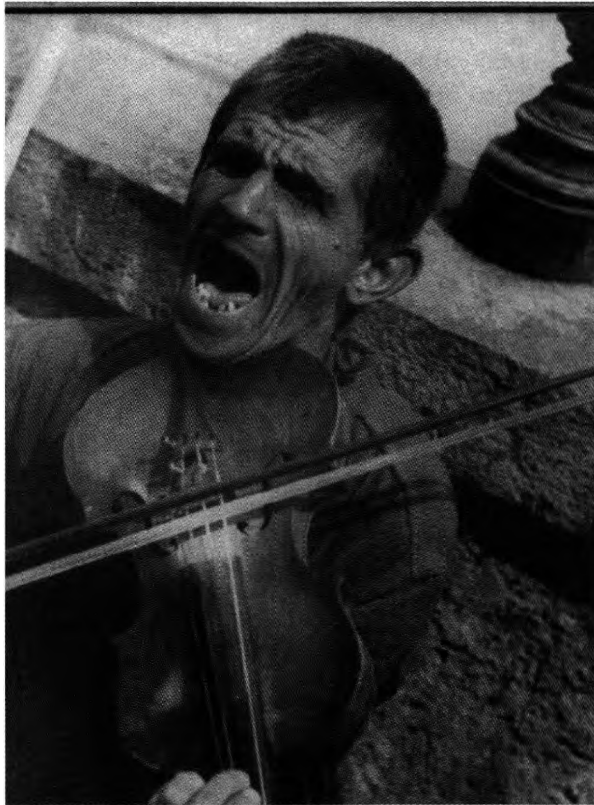
Egy hónap múlva nem lesz, aki kivezesse ide.

Egy hónap múlva

nem lesz.

Húzd, ki tudja meddig –

Kattan a zár.

Escher Károly: Vak muzsikus a Duna-parton, 1944

Laterna magica

1.

*Akasztott ember
kötelén árnyék hintáz
kölyök bámulja*

*nyála elcsorran
kém és hideg rettenet
ébred húsában*

*kíváncsiság s a
menekülés undora
küzd egymás ellen*

*amíg vigyorog
azon semmit sem érez
de mindent megért*

2.

*Csapódó ajtó
mögé surranó hangok
Fáradt zeneszánsz*

*ahogy a nő most
a meztelenségébe
belenyújtózik*

*Legyen délután
s várjon valakit aki
a virágcsokrot*

*előbb dobja az
ágyra mielőtt még a
sliccét lehúzná*

3.

Üres órák
koszlott pályaudvaron
lekésett minden

ség amikor már
semmi se pótolható
Folthatatlanság

s lehúzott rolók
képzetébe tűnt élet
kezdetek nélkül

Lengő ajtón át
homályos klozetba lép
csöpög víz csöpög

Kölyökként nézi
árnyék hintáz kötélén
akasztott ember

A mesék meséje, avagy a kicsik mulattatása

Első nap

Bevezető

Még az ősrégi időkől járja a mondás, miszerint az az ember, aki a tilosban kajtat, nem a kedvére valót találja, vagy a majomnak, ha csizmát húz, óhatatlanul beszorul a lába, nos, hasonlóképpen esett a riherongy rabszolganővel, aki úgy akart koronát szerezni a fejére, hogy a lábbeliről nem tudta, mire való. De mert a malomkő is csak addig tiporja az útjában álló durvaságokat, amíg el nem akad egyben, amely az összes többit megtorolja, emez is csak addig galádkodott, s ácsingózott a mások javai után, amíg bele nem örölte magát a saját kelepccéjébe, és amikor a legmagasabbra tört, akkor huppant a legnagyobbat, amint az a továbbiakban itt is kiderül.

Mesélik, hogy élt egy király a Bozontos Völgyben, akinek Zoza nevű leányát, mintha egy újdonsült Zarathusztra vagy Hérakleitosz kelt volna életre benne, soha senki fia nem látta nevetni. Imígyen a szerencsétlen apa, ezen az egy szem leányon kívül nem lévén más gyermeke, mindent elkövetett, hogy a mélabút elűzze, s hogy a lánya kedélyét, ha csak egy szemernyit is, de felvidítsa. Hol gólyalábasokat hozatott, hol tűzugró akrobatákat, hol igriceket, Ruggiero Mestert, zsonglőröket, hol a Herkules Erejének hívtott tornászkompániát, hol egy táncoló kutyát, szökellő bohócot, pohárból vedelő szamarat, hol a híres Szuka Luciát, a színésznőt, vagyis mikor ezt, mikor azt, de minden próbálkozása elvesztegetett időnek bizonyult, mert még a Grillo mester orvosságai és a gúnyvirágtinktúra sem hatottak a lányra, aki nagy valószínűséggel akkor sem mozdította volna meg legalább a szája szögletét, ha a rekeszizmát hányják kardélre. A nyomorult apa a maradék erejét latba vetve egy utolsó próbálkozásra adta a fejét, és kínjában kifundálta, hogy egy olajkutat építtet a palota kapuja elé, abban a remény-

Basile *Pentameron* című gyűjteménye a seicento Nápolyának világába gyökerezik, ekként nem csupán a mediterrán térség, hanem a Közel-Kelet mesekincsét is felöleli. Művét elsősorban gyermekeknek szánta, talán emiatt sem került be egyből a klasszikus irodalom kánonjába, noha Carlo Gozzitól a Grimm-fivérekén át Schillerig sok szerző forrásanyaga volt. Az irodalmi kánonba Benedetto Croce léptette be 1822-ben, 1846-ban pedig német, majd 1848-ban angol fordításban is megjelent. A Basile által használt teátrális nyelvezet nem az egyetlen újítás a narratívátörténetben: olyan rafinált architektúrát használ, amely egyszerre elegyíti a népi librettók, a *commedia dell'arte*, a laikus és klasszikus színház elemeit, illetve megteremti az ún. tündérmesét mint keretjáték-modellt. (*A ford.*)

ben, hogy amint az olaj a kútból kilövell, az arra járó népek, akik hangyabolyba illőn nyüzsögnek az utcán, egytől egyig a ruhájukat fogják védeni, és akkor lesz majd koslass-nemulass, mindenki tücsköt, kecskét ámulatba ejtve ugrabugrál a kút körül, nyulat megszegyenítve ered futásnak, s a nagy csúszka és lökdösődés közepette bizton adódik majd valami, ami a lányát megnevetteti.*

Megépiült hát a szökőkút, és amikor Zoza, savanyúan, mint az ecetes uborka, épp kilesett az ablak mögül, fel is bukkant egy anyóka, megmártotta az olajban a szivacsát, belecsavarta az edényékéjébe, amit magával hozott, s miközben teljesen belefelejtette magát a foglalatosságába, egy bizonyos ebadta apród feléje hajított egy kavicsot, de azt olyan hajszálpontossággal, hogy az olajtartó menten apró darabokra hullott.

Erre az öregasszony, akinek nem volt szőrös a nyelve, és nem is engedte meg senkinek, hogy egy nyeregbe pattanjon vele, az apródhoz fordult és ekképpen szólt hozzá:

– Ó, te semmirekellő, pisás, szaros kurafi, te cseballóláb, te seggtörlő, akasztófavirág! Öszvér disznaja, te! Hát nem veszed észre, hogy még a bolhák is felköhögnek téged?! Bénulj meg! Hogy az anyádnak a legrosszabb híredet kelt-sék! Ne érd meg a májust! Hogy sújtana le rád egy katalán dárda, vagy szoruljon a hurok a nyakad körül! Így legalább nem vész el az a rohadt véred, s ezer nyavalya bő széllal dagonyázhat benned! Hogy menne pocskéba az írmagod, te, alávaló nyomoronc! Az anyád is csak afféle szerzet lehet, te útonálló bandita, te!

A fiú, akinek alig pelyhedzett a szakálla, de jómodorból még annál is kevessebbel büszkélkedett, hallván ezt a szaftos szitokáradatot, ugyanabban a hangnemben felelt:

– Ó, te kisedokádó gyerekgyilkos szarfoltozó fingmester! Nem csuknád be azt a kanálisfedőt, te ördög szajhája, te!?

Éppen csak kapiskálta az imént hallottakat, amelyek a saját házatájáról valók voltak, ám mégis újak, az öregasszony annyira megdühödött, hogy kirúgta a nyugalom lengőajtáját, kitépte magát a türelem zablájából, és mint egy megbokrosodott kanca, fel-alá vágta, ágaskodott, prüszkölt a palota előtt. Zoza egy ideig nézte a jelenetet, és olyan nevetés fogta el, hogy majdnem belefulladt.

Az öregasszony azt hitte, vele gúnyolódik, és még nagyobb haragra gerjedt. Zozához fordult, s hogy rájesszen, rettentő goromba fintort vágott, majd így szólt:

– Ohó! Ne láss te férjet, egy babszemnyit sem, hacsak Kerek Mező hercegét meg nem látod!

E szavak hallatán Zoza rögvest magához rendelte a banyát, hogy mindenáron megtudakolja tőle, vajon csak sértegette őt, vagy súlyos átkot szórt fejére.

– Hát akkor jól véd az eszedbe! – felelte a banya. – Ez a herceg, akiről az imént szóltam, csodás teremtmény, Tadeusznak hívják, de élete festményére, tündéri átok folytán, felkente már az utolsó ecsetvonást. Most a város falain kívül nyugszik, béke poraira, a sírkövén pedig míves betűk hirdetik, hogy az a nő, aki három nap alatt telesírja a kancsót, ami ugyancsak a sírkőn található, feltámaszthatja őt a halottaiból és férjül veheti. De mert emberi szem nem könnyezik

* A különféle élelmiszerkutak a 17. századi udvari ünnepeinek legnépszerűbb építészeti és technikai vívmányai voltak; egyfelől így tették a nép számára elérhetővé a drága elemőzsiát, másfelől a komikum forrásaként az udvaroncok és nemesek szórakoztatását szolgálták.

annyit, hogy egy ekkora kancsót színültig töltsön, hiszen megvan az egy véka is, hacsak nem egy nimfa bőgicsél, akiről úgy hírlik, Rómában könnykúttá változott, én, mivel kigúnyoltatok és megaláztatok, arra kérem most a magasságos eget, minden hatalmát vesse be, hogy megbosszulja a sérelmemet* – azzal megfordult, és leviharzott a lépcsőn, mert attól tartott, még megverik.

Ám Zoza abban a pillanatban visszakérdzte és újraforgatta a vénasszony szavait, majd egy kisördög tolakodott az elméjébe, megpörgette a gondolatok motolláját, meghajtotta a kételyek malmát, mindkettőt a hallottak körül, s végül átadta a lányt a szenvedély örvényének, amely elvakítva az ítélőképességét és elbájolva tárgyilagosságát arra készítette, hogy apja páncélszekrényéből magához vegyen egy marék tallért, kiosonjon a palotából, és a nyakába vegye a világot. Napokon át gyalogolt, míg egy tündér kastélyához érkezett.

Nyugtalan szívét kiöntötte a tündérnek és megkönnyebbült, amaz pedig, csupa könnyörületből e gyönyörűséges lány iránt, akit az ismeretlent űző vak szerelem és az ifjúság buktatói bármikor kivethetnek a nyeregből, ajánlólevelet írt az egyik nővéréhez, tündér volt az is, akárcsak ő, aztán sűrű köszöngetések és szabadkozások után eljött a reggel, az Éjszaka már madárdallal hirdette, hogy fekete árnycsordájának megtalálója busás jutalomban részesül, s végül a tündér egy diót is átnyújtott a lánynak, mondván:

– Fogd ezt a diót, gyermekem, és őrizd meg, de csak akkor nyisd ki, drágaságom, ha azt a legnagyobb szükség diktálja.

Majd egy másik ajánlólevéllel egy másik nővére gondjaira bízta, és amikor Zoza megérkezett hozzá, ugyanabban a szeretetteljes fogadtatásban részesült. Reggel, mikor átvette ajánlólevelét a következő nővérehez, egy gesztenyét is kapott, ugyanazzal a figyelmeztetéssel, ami a dióval járt. Átvágott ismét árkonbokron, és ehhez a tündérhez is megérkezett, aki megint csak ezernyi kedvességgel halmozta el, pirkadatkor pedig, mikor már indult volna, egy mogyorót ajándékozott neki. A figyelmeztetés ezúttal sem különbözött az előbbtől, vagyis, hacsak az ínség nem nyúzza annyira, semmiképpen ne nyissa ki.

E három útravalóval a zsebében Zoza hanyatt-homlok iramodott bele a nagyvilágba, temérdek országot ejtett útba, rengeteg erdőn és folyón gázolt át, hét év múlva pedig, épp mikor a Nap nyeregbe pattant, hogy bejárja a szokásos örheleket, ahol a kakasok már javában fújták trombitáikat, elérkezett Kerek Mezőre, jártányi ereje is alig maradt, s még mielőtt a városba belépett volna, egy kút lábánál, amely porfír zárkájában kristálykönyveket hullatott, megpillantotta a márvány sírkövet.

Megragadta hát a kancsót, amely a síron függött, a lába közé vette, s mintha a szökőkút hasonmását akarta volna eljátszani, fel sem emelve fejét a kancsóról, szakadatlanul ontotta könnyeit, úgyhogy alig két nap múltán már a nyakáig sírta tele az edényt, és csak további két ujjnyit kellett volna belesírnia, hogy megtöltsen teljesen, de akkorra már úgy elgyötrődött a szüntelen könnyhullatástól, hogy az álom, akarata ellenére, megkörnyékezte őt, s a szempillái súlyos függönyként zárultak össze. Néhány órára elaludt.

* Utalás Egeria nimfa és Numa Pompilius szabin származású király szerelmére, amelyet Diána meghiúsított szökőkúttá változtatva Egeriát.

De időközben ott leselkedett rá egy tücsöklábú* rabszolgalány, aki amúgy is gyakran vitte a kútra a hordóját tölteni, s amikor meglátta a Zoza szeméből két napja csörgedező két patakot, maga is jól ismervén a sírfelirat körüli jóslatot, hiszen erről sutyorgott a félvilág, arra gondolt, kívárja, amíg a kancsó majdnem színültig telik, aztán elszedi tőle, kiprésel magából pár csepp könnyet, tehát megkaparintja a zsákmányt, Zoza pedig szépen hoppon marad.

És alighogy Zoza elszenderedett, odasomfordált, elcsente a kancsót alóla, nekidüllesztette a szemét, négy pillogás nem sok, máris megtöltötte, s abban a szent minutumban, mintha egy jóleső álomból ébredne, a herceg kilépett a fehér közládából, belekapaszzkodott a fekete húskupacba, és azonmód a palotájába vitte, ahol nagy dínomdánom meg fényár kíséretében megülték az esküvőt.

Amikor Zoza megébredt, és meglátta a kiürített kancsót, amelyből a könynyekkel együtt a reményei is tovaszálltak, olyan szomorúság telepedett rá, hogy lelkének súlyos batyuját már-már megvámoltatta volna a Halállal. De tudva, hogy a bajára nem kerül gyógyír, s hogy a két szemén kívül, amelyek rosszul strázsálták élete üszőjét,** mást nem okolhat, apró és erőtlen léptekkel bevonszolta magát a városba, ahol a herceg ünnepségéről és szépséges arájáról értesülvén, azonnal megértette, miként történhetek a dolgok, majd felsóhajtott, és leszögezte, két fekete árny gőzdelmeskedett fölötte, egyik az álom volt, a másik pedig a rabszolgalány.

Mindazonáltal megemberelte magát és szembeszállt a Halállal, hiszen még az állatok is birokra kelnek véle, kivett egy házat a palota közelében, ahonnan, ha már nem láthatta szívének leghőbb óhaját, legalább elmerenghetett a szent csarnok falai előtt, melyek ezt az óhajt zárták körbe. Egy szép napon azonban Tadeusz, aki úgy röpködte körbe a rabszolgalányt, mint denevér a sötét éjszakát, felfigyelt Zozára, és attól a pillanattól kezdve, megérezve benne a természet kiváltságairól való lemondást, valamint a szépség adujának visszatartását, saszemmel követte minden mozdulatát.

Csakhogy a rabszolgalány, aki már várandós volt Tadeusztól, mindezt észrevette, és akkora patáliát csapott, hogy az még a pokolban is ijesztő lett volna:

– Ha nem menni el tüstént ablakból, addig ütni hasam, amíg Giorgettinót megölni! – fenyegetőzött.

Tadeusz pedig, minthogy nagyon szerett volna már utódokat, reszketni kezdett, mint a szittyó a szélben, s hogy a feleségét ne szomorítsa tovább, kénytelen-kelletlen megvált Zoza látványától, ahogyan testtől a lélek.

És amikor gyöngécске reményeitől ezt a kevés balszámot is megvonták, és már a legnagyobb ínség telepedett reá, Zozának eszébe jutott a tündérek adományja, így hát elővette a diót, megtörte, s láss csodát, egy törpe pattant ki belőle, akkorka volt, mint egy karon ülő gyermek, de nála mókásabb fajzatot aligha hordott hátán a föld, mert amint kipattant, már az ablakban is termett, s megannyi trillával, gargarizálással, kornyikálással tarkítva olyan szépen énekelt, hogy Nápoly leghíresebb dalnokait, de még a madarak királyát is lepipálta volna.***

* A tücsöklábú jelző a Közép-Keletről származó rabszolgák testi sajátosságait jelöli, akiket akkori rabszolgapiacokon, portyázásokból vagy a kikötői csetepaték során lehetett beszerezni, s akiket gyakorta lehetett látni a nápolyi forgatagban.

** A görög mitológiára való utalás, amelyben a százszemű Argosz hiába őrizte a tehénné változtatott Iót, Hermész álomba ringatta őt furulyajátékával, így Zeusz magáévá tehetette a lányt.

*** Basile meg is nevezi ezeket a dalnokokat – Compar Iunno, Pezzillo, Cielo di Potenza –, akiket valószínűleg maga is hallott énekelni, s akik a seicento Nápolyának leghíresebbjei lehettek.

Mikor a rabszolgalány meglátta és meghallotta a törpét, azonnal sóvárogni kezdett utána, hívatta hát rögvest a herceget, és így szólt:

– Ha nem kapni meg éneklő kisördög, addig ütni hasam, amíg Giorgettinót megölni!

A herceg pedig, aki ezúttal sem fogta fel, hogy nemcsak rossz lóra tett, de amúgy mórosan és alaposan őt is lóvá tették, azonnal elküldetett Zozáért, hogy megkérdezze, szándékában áll-e a törpét eladni, mire a lány visszaüzent, hogy ő bizony nem markotányos, ám ha a herceg az adományt elfogadja, csak jöjjön érte és vigye, mert hódolata jeléül szívesen neki adja. Tadeusz, mivel egyetlen vágya volt csupán, hogy teljesítse a felesége óhaját, s hogy amannak várandósságát semmi ne zavarja, elfogadta az adományt.

Négy további nap múltán azonban, amikor Zoza felnyitotta a gesztenyét, egy aranykotló meg tizenkét aranycsibe keltek ki belőle, amelyek szintúgy az ablakba repültek, s alighogy a rabszolgalány mindezt meglátta, még a kislábujja is belebizsergett, úgy elkívánta, magához rendelte hát tüstént a herceget, s megmutatván neki ama szemközti gyönyörűséges dolgokat, ekképpen utasította őt:

– Ha nem kapni meg kotló, addig ütni hasam, amíg Giorgettinót megölni!

És Tadeusz, aki szó nélkül tűrte, hogy a fenyegetőzések megvesztegessék, s hogy ez szukaszerzet gúnyt űzzön belőle, újból Zozáért küldött, és annyi pénzt ajánlott a kotlóért cserébe, amennyit a lánynak e becses dolog megér. Ám Zoza ezúttal is ugyanazt felelte, mint előbb, azaz, hogy a kotlót szívesen odaadja, de kár és vétek alkudozásra fecsérelni az időt. A herceg, mivel másként nem tehetett, és mert a szükség is úgy kívánta, megkaparintotta a lánytól a csecsebecsét, s az illetet ezzel sutba vágta, de nem győzött csodálkozni e bőkezűség láttán, amelynek női mivoltát furcsállta leginkább, lévén a női természet annyira mohó, hogy India összes aranyával se tudna betelni.

Megint négy nap elteltével, amikor Zoza feltörte a mogyorót, egy baba pattant ki belőle, s olyan sebesen fonta az aranyszálakat, hogy csak úgy gombolyodott a fonal a nyomában, nem csoda hát, hogy alig telepedett az ablak párkányára, a rabszolgalány mindjárt kiszúrta magának, s már hívta is Tadeuszt, mondván:

– He nem venni meg baba, addig ütni hasam, amíg Giorgettinót megölni!

Tadeusz azonban, aki továbbra is úgy sürgött-forgott a felesége körül, mint a motolla, s hagyta, hogy ez a gőgös néember az orránál fogva vezesse, szégyellt újabb küldöncöt menesztetni Zozához, no meg inába is szállt a bátorsága, de eszébe jutott a mondás, miszerint „Mindenki a maga szerencséjének kovácsa”, aztán eszébe jutott egy másik, amely így szól, „Ha kell, menj magad, ha nem, küldj mást”, sőt még az is felötlött benne, hogy „A macska is szereti a halat, de kerüli a vizet”, s végül úgy határozott, maga teszi tiszteletét nála.

És a herceg, a sutba vágott jómodor miatt, amelynek lényegét, mint mondá, egy terhes nő kívánalmaiban kell keresni, hosszan esedezett a lány bocsánatáért, Zoza pedig, most, mikor végre elragadtatva és kedvére szemlélhette viszontagságainak kiváltó okát, erőt vett magán, és még sokáig hagyta rimánkodni Tadeuszt, hogy addig is visszatartva a szíve urát, zavartalanul élvezze annak közelségét, ha már egy csúfságos rabszolga úgyis elrabolta tőle. Végül, mielőtt a babát átadta volna, titokban azt kérte ettől a porcelán csöppstől, hogy lobbant-

sa lángra a rabszolgálynak szívét, lobbantsa pusztító, perzselő lángra a mesék iránt. Tadeusz pedig, amikor rájött, hogy a portéka egyetlen fityinget se kóstált, újfent elámult a lány udvariasságán, és a szívességekért, a rangja mellett, az egész életét ajánlotta cserébe. Hazavitte hát a babát a feleségének, amaz meg a karjaiba vette, hogy szerelmetesen, miképpen Dido Aszkaniosszal, eljátszadozzon véle,* de ekkor olyan tűz pusztított végig a mellkasán, s ő olyan erősen vágyakozott a mesék után, hogy előbb babonás félelem szállta meg, mert az efféle vágyakozásokból kelekótya gyermekek születnek, majd magához rendelte a férjét, és azt mondta:

– Ha nem jönni emberek és mondani mesét, addig ütni hasam, amíg Giorgettinót megölni!

A herceg, minthogy nagyon megalégtelte ezt a rontó nyavalyát, ami eluralkodott felettük, tüstént dobra verette, hogy minden fehér cseléd, aki él és mozog szerte a vidéken, a fentnevezett napon s helyen maradéktalanul megjelenjen; és azon a bizonyos napon, alig bukkant fel az égen Diána csillaga, hogy a Hajnalt is felriasztva a Nap útját beragyogja, se szeri, se száma nem volt az összesereglett asszonynépnek.

De hiába akarta volna nejeének kósza vágyait teljesíteni, Tadeusz nem szívlelhette a csöcseléket, s mikor a hatalmas tolongást meglátta, mindjárt fuldokolni kezdett, ezért úgy döntött, kiválasztja a kofánóság tíz legjártaabbját – sánta Lukrécziát, löcselábú Franciskát, golyvás Dominikát, nagy orrú Tollát, púpos Porziát, lajhár Antonellát, nyáladzó Lucát, kancsal Paulát, ottvaros Girolámát, valamint szaros Jakobinát** –, a többi meg szépen szélnek ereszti.

Felírta hát egy papírra az előbbieket, a maradékot pedig sorsára hagyta, majd kikészültek a rabszolgálynak a baladachin alól, a kert felé vették az irányt, ahol a lombos ágak oly sűrűn gabalyodtak egymásba, hogy a Nap sem simogatással, sem perzselő tűzzel nem tudta őket szétválasztani, és ott, a kertben, megtelepedve egy pavilonban, amelyet szőlőlugas futott körül, s amelynek közepében, az udvari pletykák legképzettebb tanítómestereként egy szökőkút su-tyorgott szüntelenül, Tadeusz beszélni kezdett:

– Nincs e világon annál ízesebb, drága hölgyeim, mint meghallgatni a mások életéről szóló beszélyeket, s hasonlóképpen a filozófus sem volt ésszerűtlenebb, midőn a kellemes történeteket a legnagyobb boldogságok közé sorolta, mert a kellemes dolgok hallatán elillannak a gondok, a bosszúságok száműzetnek, az élet pedig csodás módon meghosszabbodik. Az irántuk való sóvárgás iparost, kereskedőt, ügyvédet egyaránt arra késztet, hogy műhelyét, boltját, ügyét legott bezárja, és tátott szájjal elüldögéljen a borbélyüzlet padjain, ahol az álhírekben és kósza újságokban az örömét megtalálja. Ezért most asszonyomhoz fordulok, akinek e furcsa óhaj szintén befészkelte magát a szívébe, és esedezem, hogy bocsásson meg nekem. Ti pedig, ha a szándékok az övével összevág, elégítsétek ki a vágyait, amely az én óhajom is egyben, s e négy-öt nap során, mivel ennyi van még hátra, hogy gyermekünket a világra hozza, mondjatok el egy-egy mesét nekünk, amelyet az öregasszonyok mondanak a kicsik mulattatására. Ennek

* Utalás Vergilius *Aeneis*-ére, amelyben Amor Aeneász fiának, Aszkaniosznak az alakjában jelenik meg, és magába bolondítja Didót.

** Basile a felsorolt nevek Nápolyban becézett változatait vagy gunyoros formáit használja: *Zeza*, *Cecca*, *Meneca*, *Popa*, *Ciulla*, *Ciommetella* stb.

okáért azt indítványozom, hogy minden nap pont itt, e helyen összegyűljünk, s befejezve az étkezést vágjunk bele a nagy szófűzésbe, a napot pedig, életünk derűjének trófeájaként, valamely eklogával zárjuk, melyet szintűgy alattvalóink adjanak elő, és jaj annak, aki meghal vagy szomorkodik!

E szavak hallatán biccentettek egyet mindahányan, majd a terített asztalokhoz siettek, nekiestek a harapnivalónak, s amikor az utolsó falat is lecsúszott torokukon, Tadeusz intett sánta Lukrécianak, ő pedig, előbb meghajolva a herceg és asszonya előtt, beszélni kezdett.

A kókár bökötor meséje

Az első nap első története

A Marigliano-béli Antoniót, lévén az ostobák főkolomposa, elcsapja a háztól az édesanyja, majd elszegődik egy kókár bökötor szolgálatába, aki megajándékozta, valahányszor a fiú hazamegy látogatóba, ám minden alkalommal egy fogadás átveri; végül a bökötor egy dorongot adományoz neki, amely megbünteti tudatlanságáért, kifizeteti a számlát a fogadással, és az egész családját gazdaggá teszi.

Aki azt állítja, hogy Fortuna asszonyság világtalan, bizonyára többet tud róla Lanza mesternél, hogy sütné meg a flancos tudományát!, mert amaz ténylegesen vaktában csepiüli az embert, magasba röpítve az olyat, ki a lóbabmezőn lel menedéket,** s földre terítve a legderekkabbakat, miként azt mindjárt elbeszélem.*

Mesélik, hogy élt egyszer egy jóra való asszony Marigliano környékén, akit Masellának hívtak, s akinek a hat aszott ajkú hajadon leányán kívül, lévén mind egy szálíg olyan nyakiglábak, mint a dióverő, volt egy fiúgyermeke is, de az annyira bamba és mihaszna, hogy ha megkergették, biztos nem eredt futásnak, és a gunnyasztásban, melynek nem volt se vége, se hossza, még egy láncrea vert süldővel is versenyre kelhetett volna. Nem csoda hát, hogy az anyja minden áldott szent nap ekképpen sivalkodott:

– Mégis mit csinálsz te ennél a háznál, hogy keseredne meg a kenyér a szádban?! Te semmirekellő, hitvány fajankó, takarodj innen, te gesztenyeszárító, te bajkeverő! Kicseréltek téged már a bölcsőmben, te, s az én pinduri pufók szépségem helyébe egy lasagnazabáló varacskos disznó került! – de amíg mondta, a fiú oda se neki, csak danolt meg füttyörészett.

És mikor látta az asszony, hogy minden sivalkodás hiábavaló, és Antonio, mivel így hívták a fiút, nem változtat semmit az életvitelén, egy szép napon, minnekutána olyan alaposan megmosta a fejét, hogy még szappan se kellett hozzá, fogta magát, előkapta a sodrófát, s avval bizony jól megmérte a fia zubbonyát.

* Lanza mester velencei dalnok volt, Basile kortársa, hírhedten rossz dalszövegeket írt.

** A lóbab Pitagoraszra tett utalás, aki nemcsak tiltotta a növény fogyasztását, de a legenda szerint inkább hagyta megöletni magát, semhogy átvágott és elrejtőzött volna az előtte elterülő lóbabmezőn.

Antonio, akit rettentőn meglepett ez a mérickselés, hát még a toldozás-foldozás és a bélelgetés, alig szabadult ki az anyja karmaiból, máris kereket oldott és csak loholt megállás nélkül, éjfél körül pedig, mikor a Holdnak boltjaiban pislákolni kezdenek a csillagok, egy hegy lábához érkezett, ami olyan magas volt, hogy a felhők bakot ugrottak a hátán, s egy barlang mellett, melynek szája habkövekkel volt kirakva, alatta meg egy nyárfa gyökerei tekeregtek kivehetetlenül, egy kókár bökötor ücsörgött – édes jó szülőanyám, de hogy az milyen randa volt!

Mélynövésű, s olyan sovány, mint a seprőnyél, a feje egy úritökhöz hasonló, a homlokán megannyi dudor és kelés, a két szemöldöke összenőve, a szeme kancsal, az orra lapos, s az orrlyukai, mint két szennyvízcsatorna, a szája túltett egy malomkövön, és a két agyar, ami előtört belőle, a kislábujja körmét karcolta, a melle szőrös, a karja csörlő, a lábai ott himbálództak a kénköves semmisségben, a talpát pedig mintha egy gúnártól kölcsönözte volna, egyszóval ördögnek tűnt az, rossz szellemnek, ágrólszakadt csúfságos lidércnek, akitől még Orlando is elborzadt volna, s egy Szkander bég vagy egy díjbirkózó nemkülönben.*

De Antonio, akit még a parittyagumi csattanása se tudott a nyugalmából ki-mozdítani, meghajolt előtte, és így szólt:

– Jó napot, uram! Hogy ityeg? Jól van? Nem óhajt valamit? Megmondaná nekem, mennyire van innen az oda?

Meghallván az összefüggéstelen kérdéseket, amelyek úgy követték egymást, mint varjú a karóvégeket, a bökötor harsány nevetésben tört ki, s mivel tetszett neki e fura jószág humora, csak ennyit mondott:

– Leszel a szolgálóm?

Antonio pedig rávágta:

– És mennyi lenne a fizetségem?

A bökötor nem tétovázott, hanem így felelt:

– Te csak szolgálj engem becsülettel, és majd kiegyezünk. Meglásd, nem lesz okod panaszra.

A szerződés ekként nyélbe üttetett, Antonio pedig a bökötor szolgálatába állott, s minthogy táplálékban nem szenvedett hiányt, mi több, kedvére lakmározhatott, aminek fejében még egy szalmaszálat se kellett odébb tennie, négy nap se telt bele, olyan kövér lett, mint egy török, olyan gömbölyű, mint egy vágómarha, olyan éber, mint egy kakas, olyan vörös, mint a főtt rák, olyan zöld, mint a fokhagyma, olyan pocakos, mint egy bálna, vagyis annyira megvaskosodott, hogy nem ismert önmagára.

De két év elteltével, megeléglvén ezt a zsíros életet, Antoniót olyan sóvárgás fogta el Pascarola iránt, s annyira vágyott viszontlátni az otthonát, hogy soványabb lett, mint annak előtte. A bökötor pedig, megorrontva, miért viszket úgy az ülepe, mintha egy jó pecsenyét a rossz likhoz tálaltak volna, egyenesen a gyomrába látott, majd magához intette a fiút, és így szólt:

– Drága Antonióm, tudom, elepedsz a vágtyól, hogy láthasd a véreckséidet, ezért, no meg azért is, mert úgy szeretlek, mint a saját cseresznyéimet, örülnék, ha meglátogatnád őket és egy kicsit elszórakozgatsz velük. Vedd hát ezt a szamarat, ami megkönnyíti majd az utad, de jól vigyázz, ki ne merészeld mondani, hogy „Gyí, te aranyzaró!”, mert a nagyapám emlékére eszküszöm, nagyon megfogod bänni.

* A Roland-énekre, valamint Kasztrióta György albán fejedelemre való utalás.

Antonio fogta hát a szamarat, s anélkül, hogy bár egy bikmakkot a bökötörnek odavetett volna, nyeregbe pattant, majd elügetett, de száz lépés nem sok, annyit sem tettek, mikor lekászálódott a számárról, s amint a „Gyí, te aranyaszaró!”-t ki-mondta, amaz akkora gyöngyöket, rubinokat, smaragdokat, zafírokat és gyémántokat pottyantott, mint egy-egy nagyobbacska dió. Antonio erre úgy eltátotta a száját, hogy egy ököl eltűnt volna benne, és csak nézte-nézte, miféle szépséges csimbókokat szarik ez a számárka, bámulta a mesés hasmenést, gyönyörködött a bőséges bélontásban, majd nagy boldogan belemarkolt a drágakőkupacba, a tarisznyájába tömte, visszapattant a nyeregbe, s addig ügetett, amíg egy fogadóhoz nem ért, ahol a nyeregből lepattanva mindjárt az első dolga volt, hogy a fogadós-sal beszéljen:

– Vezesd ezt a szamarat a jászolhoz és etesd meg bőven, de ki ne mondd, hogy „Gyí, te aranyszaró!”, mert nagyon meg fogod bánni. Aztán gyere vissza, és tedd biztonságos helyre a batyuuskámat.

Hallván a fura parancsot és látván az ékszereket, melyek négyszáz aranyat is megértek, a fogadós, aki céhmester lévén afféle kikötői zsvány volt, a romlottság pöcegödre és olvasztótégelye, azon morfondírozott, vajon mit jelenthetnek az imént hallott szavak. Ennek okáért megetette szépen Antoniót, no meg az in-nivalót sem sajnálta tőle, ahogy az ilyenkor dukál, majd kivárta, míg egy szalma-zsák és posztó között elfészkelte magát, s mikor már a sóska legjavát fújta, az istállóhoz rohant, ahol még ki se mondta a „Gyí, te aranyszaró!”-t, a számárka, engedelmeskedvén a jól bevált vajákos szavaknak, úgy csapra verte az ülepét, hogy csak úgy fröcskölt az aranyfos belőle, s csimbókokban szotyogtak a drága-kövek. Mikor e felettébb értékes ürüléket a fogadós meglátta, máris kifundálta – hiszen csak bolond lopja a napot, okos ember lecsap a pillantra –, hogy majd szépen kicseréli a szamarat, és átveti ezt a barom Antoniót, mert bizony ritkán kerül az ember keze közé ennyire ostoba fajankó, aki, ha az arcába köpnek, esőnek véli, tehát könnyűszerrel lépre csalható.

És reggel, midőn a Hajnal kiloccsantja az ükapja éjjeli edényét, s a vérvörös vesekövek a Kelet portáján széjjelgurulnak, felébredt Antonio is, kézfejével meg-dörzsölte a szemét, s minekutána több tucat ásítás meg szellentés kíséretében, melyek mintha eldiskuráltak volna közben magukkal, jó fél óráig nyújtotta a tagjait, hívta a fogadóst, majd így szólt:

– Jer ide, barátom, mert azok vagyunk, ugye? Kívánok neked sűrű forgalmat és hosszú barátságokat, most pedig, hogy mi is azok maradjunk, a számlám fejé-ben vedd el magadnak, ami dukál!

A fogadós pedig, felszámolva emennyit a kenyérért, amannyit a borért, emezt a levesért, azt meg a húsért, ötöt az istállóért, tízet az ágyért, tizenötöt pedig a jó egészségért, kifizette magát babszemekkel, avval Antonio fogta a hamis számárkát, no meg a habkövekkel teli erszényt, és a házuk fele vette az irányt, aho-vá még el sem érkezett, már messziről rikoltozni kezdett, mint aki csalánba ült:

– Fuss, anyácskám, siess, mert gazdagok vagyunk! Vedd elő a legjobb abro-szod, keríts takarót, lepedőket, hadd mutatok neked igazi kincseket!

Az anyja örömeiben felnyitotta a ruhásládikót, amelyben a lányok kelengyéit őrizte, s amiből olyan puha lepedők, abroszok kerültek elő, hogy egy pisszegés is odébb fújta volna őket, majd mikor az illatozó takarókat is szerre kihúzta,

mint aki díszszemlére készül, leterítette mindet a földre. Antonio pedig a számárra pattant, s „Gyí, te aranyszaró!” harsogta peckesen, de „Gyí, te aranyszaró!” ide vagy oda, a számárka éppenséggel annyit konyított ehhez a beszédhez, mint a hajdú a harangöntéshez. Mindazonáltal Antonio háromszor vagy négyszer is megismételte e szavakat, de mikor látta, hogy a levegőnek mondja, előkapott egy nagyobbacska botot, s avval addig becézte, szapulta, bélelte a számárka irháját, hogy a szegény pára beadta a derekát, s egy szép sárga rakást tojt a fehér lepedőkre.

A nyomorult Masella pedig, aki ettől a bendőürítéstől várt gyógyírt a szegénységére, látván, hogy a terjengő bűzön kívül nem sok haszna van belőle, megragadta ugyanazt a botot, és annyi időt sem hagyva a fiának, hogy amaz előhozakodjék a habkövekkel, kijavította rajta a foltot, mire Antonio ismét kereket oldott, és a bökötör felé vette az irányt.

A bökötör már a nyúlcipők zajából megneszelte az érkezését, s minthogy várászerőben nem szenvedett hiányt, azonnal kitalálta, mi történt a fiúval, ennek okáért hatalmas patáliát csapott, semmirekellőnek, anyámasszony katonájának, fityisznek, naplopónak, ócska kacatnak, gesztenyeszárítónak, ostobának, tuloknak, s még ki tudja, mi mindennek nevezve, amiért hagyta hogy egy fogadós átverje, s egy ilyen kincses számárka helyett elfogadta azt az avas mozzarella rottyantó másikat. Antonio lenyelte a pirulát, és megesküdött, hogy élő ember soha, de soha nem fogja csőbe húzni őt.

De egy évnél tovább ezúttal se bírta, s úgy elkezdett sóvárogni az otthona után, hogy majdnem belepusztult. A bökötör, akinek randaságához szépséges szív párosult, beleegyezett a távozásba, s búcsúzóul egy asztalkendőt ajándékozott neki, mondván:

– Vidd ezt a kendőt az édesanyádnak, de jól vigyázz, el ne csacsiskodd ezt is, mint a számárkát, s amíg haza nem érsz, ki ne mondd, hogy „Nyílj ki, kendő!” vagy „Csukódj be!”, mert ha megint bajba kevered magad, abból neked kell kimásznod! Most pedig menj, fogadd jókívánóságaimat, és térj vissza mielőbb!

Antonio avval útra kelt, de alig távolodott el a barlangtól, leterítette az asztalkendőt a földre, eldarálta, hogy „Nyílj ki, kendő!” meg hogy „Csukódj be!”, amaz pedig fogta magát, kinyílt, s annyi gyönyörűséges pompát tárt elébe, amelyet még nem látott a világ.

De látta mindezt Antonio, s rögvest meg is parancsolta a kendőnek, hogy csukódjék vissza, azután kincsestől-pompástól elsüllyesztette a tarisznyájában, s ugyanannak a fogadónak vette útját, ahol korábban hált, mikor pedig odaérkezett, így szólt a fogadóshoz:

– Vedd ezt a kendőt, és tedd jó helyre, de vigyázz, ki ne mondd, hogy „Nyílj ki, kendő!” vagy „Csukódj be!”!

A fogadós, ez a minden hájjal megkent gazember csak ennyit felelt:

– Bízd rám, pajtás!

Majd miután annak rendje és módja szerint úgy megetette-megitatta, hogy amaz ismét belebódult, elküldte aludni, ő pedig előkapta a kendőt, eldarálta a parancsot, s annyi csoda tárult elejébe, amelyet ez idáig nem látott a világ. Aztán talált egy hasonló kendőt, s mire Antonio magához tért, szépen kicserélte. Amaz pedig meghosszabította a lépteit, s mikor az anyja házához közeledett, rikoltozni kezdett ezúttal is:

– Na most orrba rúgjuk azt a szegénységet, de orrba ám! Itt jön az orvosság a sok rongyra s kacatra, de itt jön ám!

Ekként szólt, majd leterítette a kendőt a földre, s mondogatni kezdte, hogy „Nyíl ki, kendő!”, de azt ugyan napestig mondhatta volna, mert egy morzsa vagy szalmaszál nem sok, a kendő annyit se fialt. Mikor látta Antonio, hogy a dolgok nem éppen szőr mentén haladnak, az anyjához fordult, és így szólt:

– Ó, hogy a ménkő essen belém! Hát nem megcsúfolt megint a fogadós! Na de jön még kutyára dér, s ha valaki, ő aztán nem egykutya velem, anyyi szent! Bár csak meg se született volna! Fordult volna be egy szekér alá! Dőljön össze a háza, ha pozdorjává nem zúzok minden egyes cserepet, mikor majd a számárért s az ékszerekért visszamegyek.

Az anyja, midőn újfent meghallotta a fia számárságait, olyan haragra lobbant, hogy csak úgy szikrázott a szeme:

– Hagyd már abba, te senki fia! Hogy szakadna le a derekad! Takarodj innen! Kifordulnak a beleim tőled, te, nem tudlak megemészteni már, kidülled a sérvem s a golyvám, valahányszor a szemem elé kerülsz! Hagyd abba azonnal, vagy úgy kiporolom az ülepedet, hogy nem fogsz te azon tojni többé soha!

Szerencsétlen Antonio pedig, tudván, hogy a villámlást miféle mennydörgés szokta követni, behúzta a nyakát, majd mint akit tolvajláson kaptak, felhúzta a nyúlcipőket is, és egyenesen a bökötör felé vette az irányt.

Amaz pedig, amint meglátta, hogy nagy tohonyán s nekikeseredve már alig vonszolja magát, megpendítette ő is a csembaló húrjait, s a következőket vágta a fejéhez:

– Nem tudom, mi tart vissza, hogy ki ne kaparjam a szemedet, te fosós szájú, fingó torkú, szotyós csőrű, te! Muszáj neked mindent kiokádni, amit a nyelvedre adnak, te tyúknak a segge, te trombita hangja, te dobverő? Ha hallgattál volna a fogadóban, nem történik meg veled az, ami! De aki úgy használja a nyelvét, mint a hengerszéket, ne csodálkozzon, hogy felőrli a boldogságot, amit az én két kezem juttatott neki!

Szegény Antonio a lába közé kapta a farkát, úgy hallgatta végig ezt az égzengető muzsikát, s újabb három évig maradt a bökötörnél, haza pedig nagyjából annyit gondolt, amennyit a grófi címre gondolhat egy magafajta pára.

És mégis, a három év elteltével újfent erőt vett rajta a honvágy, így hát a felmentését kérte, a bökötör pedig, aki örült, hogy végre megszabadulhat ettől a bosszantó alaktól, beleegyezett, és búcsúzóul egy intarziás dorongot adományozott neki, mondván:

– Vidd el emlékül ezt a dorongot, de jól vigyázz, el ne szöld magad, hogy „Kelj fel, dorong!” vagy „Feküdj le!”, mert a te dolgaidhoz ezentúl nekem semmi közöm!

Antonio átvette a dorongot, és így felelt:

– Ugyan! Kinőtt már rég a bölcsességfogam, és pontosan tudom, hány párból áll három ökör! Nem vagyok taknyos, aki pedig csőbe akar húzni, megcsókolhatja a könyököm!

Erre a bökötör hozzáfűzte:

– Jó munka dicséri a mestert. Asszony beszél, férfi végez. Majd elvállik, hogyha látjuk. Jobban hallasz, mint egy süket: kettőt fülelj, s egyet szólj!

S a bökötör még javában hallatta hangját, mikor Antonio elsomfordált mellőle, elindult hazafelé, de fél mérföldnél tovább ezúttal se bírta, s nem állta meg, hogy ki ne mondja, „Kelj fel, dorong!”. Csakhogy e szólás több volt pusztán szó-nál, maga a boszorkányság varázsigéje volt, mert alighogy a fiú kimondta, a bunkó velejében lakozó kisördög feltámadott, s olyan iramban kezdte esztergálni szegény Antonio hátát, hogy az égből is botütések potyogtak, s egyik puffanás bizony nem várta be a másikat. Mikor látta a szerencsétlen, hogy előbb kordovánbőr cserződik a hátán, majd még szíjat is szaggatnak belőle, tüstént elhadarta, hogy „Nyughass, dorong!”, amaz pedig abbahagyta végre hátának partitúráján az ellenpontozást, és lenyugodott.

Ennek okáért, na meg azért is, mert a tanulópenzt épp leperkálta, imígyen morfondírozott:

– Sántuljon meg, aki elfut, de én bizony nem hagyom ki ezt a lépést. Ébren van még, akinek ma rossz álma lesz, s ezt az álmot én hozom.

Ezeket mondotta, s meg is érkezett a szokásos fogadóba, ahol olyan felhajtással várták, amelyet még nem látott a világ, minthogy a gazda már leste az alkalmat, hogy lecsapolhassa róla a zsíros szalonnalét. Antonio azonban alighogy megérkezett, ekként szól a fogadóshoz:

– Fogjad és tedd jó helyre ezt a bunkót, de vigyázz, ki ne mondd, hogy „Kelj fel, dorong!”, mert nagy veszély leselkedik rád! Hallgass rám, s ne gyere aztán siránkozni Antoniéhoz, mert ebből a játékból én kimaradok, úgyhogy nem az én hibám!

A fogadós pedig, fölöttébb megörvendezve e harmadik szerencse felbukknásán, jól megtömte a fiút levessel, megmustráltatta vele a kancsó fenekét, majd ágyba dugta, fogta a dorongot, s a feleségét is meginvitálva a pompás ünnepélyre, kimondta a varázsigét. Ám a dorong rögvest lapogatni kezdte a bordáikat, egy suppintás ide, egy puffintás oda, csak úgy zengett a padló meg az ég, s mikor látták, hogy ennek bizony fele sem tréfa, futottak Antoniéhoz, sarkukban még mindig a doronggal, hogy kegyelmet kérjenek.

Látván, hogy a dolgok a maguk útján haladnak, s hogy a makaróni a sajtos edénybe, a brokkoli pedig a szalonnaszírba esik, Antonio csak ennyit mondott:

– Sajnos, nem irgalmazhatok. Bot által fogtok mindketten megkrepálni, ha csak vissza nem adjátok a dolgaimat.

A fogadós, akire a rúd jobban rájárt, mint a neje, üvöltöni kezdett:

– Vigyél el mindent, csak szedd le ezt a viszkető nyavalyát a vállamról!

Ám hogy még ennél is jobban bebiztosítsa magát, előbb odahozatta mindazt, amit elbabráltak tőle, és csak ezután mondta ki, hogy „Nyughass, dorong!”. Erre a bunkó abbahagyta az ütlegelést, beállt a sarokba, Antonio pedig szamarastólkendőstől az anyja háza felé vette az irányt, s amikor megérkezett, bemutatta, mit tud a kendő, a számár ülepe felséges parádéban részesített minden jelenlevőt, ekként pedig, nővéreit kiházásítva, s anyját gazdaggá téve, beváltotta a régi mondást, miszerint:

Isten óvja a bolondokat és a gyerekeket!

KIRÁLY KINGA JÚLIA fordítása

KÜLÖNÖS TÁNC KÜLÖNÖS FA KÖRÜL

Dickens Vergiliusai, szegény, őrült nőbetegek és bölcs vadalmafa-emberek¹

„Január 13. napján 1750-ben – mikor a Moorfields környékén termett búzát Fensburyben, a Szélmalom-dombon megőrölték, mikor a Bethlehem Ispotály² ‘unott séta volt a nézelődőknek’, egy show csupán; mikor a lunátikusokat³ ketrecekben tartották, meztelenül, láncokon, s kalickáik úgy sorakoztak, mint egy promenád, és vaskorlátok mögül gúnyolta, kacagta őket a londoni társaság, Sir Thomas Ladbroke a bankár, Bonnel Thornton a bölcs,⁴ és még féltucatnyi uraság, összejöttek, hogy a betegeknek új asyloomot⁵ alapítsanak. E célból, mielőtt elváltak, mindegyikük letett egy guinea összeget. A rákövetkező év során a szélmalmot elfújta a szél, régi helyén pedig a szegény betegeket ingyen gyógyítani ott állt az ispotály.

Az őrültekházát alapító jóindulathoz, az akkori időkre jellemző módon, bizonyos öntudatlan kegyetlenség keveredett. A test megnyomorfításával és a lélek dühödt agyonorvoslásával vélték kikúrálni az elmeháborodottakat. Láncok, szalma és nyomorúságos magány várt rájuk, sötétség és éhezés, gyógyszerül pedig jalapagyökér, varjútöviszír, hánytató borkő és ipecacuanha szolgált minden kitörés és összeomlás után, mesebeli adagokban, az összes beteg esetében, akár kellett, akár nem, pörgetés, forgatás, kegyetlen testi fenyítés, szájbetömés, folyamatos mérgezés, mindezeket előírni nem volt túlzott durvaság, és nem volt szörnyű kegyetlenség, ha az elmeorvos ilyesmiket javasolt.

¹ Charles Dickens: *A Curious Dance Round a Curious Tree, Household Words*, January 17, 1852. E cikk a lap IV. kötetében, a karácsonyi különkiadásként megjelent, 95. számban szerepelt. A 385–89. oldalakon nyolc és fél kolumnát elfoglaló írás után a Wills-féle pénztárkönyvben a *Charles Dickens & W. H. Wills* jelzés szerepel, honorárium nincs feltüntetve, de a szerzők szerkesztők voltak, ráadásul a lap tulajdonosai, így a bevételből kaptak részesedést. Több monogram esetén a sorrend általában a közreműködés fokát kívánta jelezni – Dickens D betűje sokszor szerepel a cikkek előtt – többé-kevésbé mindent átírt *Mr. Conductor*.

² A már a XIV. században is torzítva *Bedlam*nek nevezett *Bethlehem Hospital* 1247-ben alapította Simon Fitzmary, aki a palesztinai Bethlehem Szűz Mária monostorától vette a Londonban alapított intézmény nevét. A kolostort a Bishopsgate, a Püspökkapu túloldalán építették fel, egy római temető helyén – gondolom, részben az építőanyagoknak felhasználható kövek miatt, mint Aquincumból Óbudát. A rend tagjai ötsugarú vörös csillagot viseltek, Bethlehem csillagát. Az *Utópia* írója, Sir Thomas More *Four Last Things* (A négy végső dolog) című könyvében 1520-ban nem véletlenül írt erről az ispotályról, hisz a közeli Crosby Hallban lakott. „Senki se gondolja, hogy bármi vidám is akadhat abban, amin jót kacag a bolond. Mert a Bedlamben láthatsz embert, aki sírva röhög, míg falba veri a fejét.”

³ A magyar nyelvben a *lunátikus* többnyire szó szerinti – *holdkóros, alvajáró* – értelemben használatos.

⁴ Dickens is a *wit* kifejezést használja itt, pont, mint a *Dictionary of National Biography* Bonnel Thornton-életrajza: „Thornton, Bonnel (1724-1768), több műfajú író, bölcs (...)” Ekkor persze eszembe jut a drága TD a Vízivárosban, az egykori Duna Poharazó szanszevériái közti kisasztalnál, ’95 körül (szütyőjében az Iskola utcában vett verébeleség), amint büszkén-lelkesen nevet: „– Witty!! – érted? –, ezt írtam Wittgensteinről –, Witty! Érted? wit...”

⁵ Az *asylum* kifejezés eredetileg menedékhelyet jelent, Britanniában azonban főként elmeegógyintézetet, általában a *lunatic asylum* összetételben.

Ez volt a mániájuk, és a Lunátikusok Asylumainak igazgatói az ő tanácsaik alapján cselekedtek. Amúgy ezek az orvosok komoly emberek voltak és szelíd természetűek. Lobogó szárnyú, bő ujjú kabátjaikban – komolykodón, tekintélyesen –, nagy gombjaikkal, aranyfejű sétapálcájukkal, hajporukkal és fodraikkal együtt alapjában jóindulatúak. Képzeljük el egyiküket, amint csipkegallérját oldalra vetve, parókáját megigazítva, gyógyszert vagy ételt próbál egy mániákusba tömni, ki száját szorosra zárja. Lapos kerek gyűrűt használ ehhez. 'A fejet az operátor a térdei közé fogja, és a befogott szemű páciens rendesen biztosítva, az alkalomra vár. Mikor aztán a páciens beszélni akar, és kinyitja száját, gyorsan szájába tömi a karikát, és nehézség nélkül belegyömöszöli a gyógyszert vagy enniat. Egy jó adag izgató anyag (mondjuk, Cayenne-bors vagy egy fél uncia durva dohány) okvetlenül kitátja a makacs szájukat, még ha megátalkodottan csukva is akarják tartani. Komoly dühkitörések és erőszak esetén – meséli a nyájas gyakorló orvos, kitől itt idézgetek – a páciens sötét szobába kell zárni,⁶ s egyik lábánál fogva vasbilincsekkel rögzíteni' – itt a Jóságos Doktor különösen figyelmes lesz és szelíd –, 'mivel a bőrt kevésbé sérti fel a fényezett acél, mint a durva kötél'.

E régi doktor bácsik tudtukon kívül korai homöopatáknak⁷ tűnnek; mottójuk *Similia similibus curantur* lehetne; azt képzelték, hogy ugyanaz a durva behatás, mely egy szerencsétlent örületbe kergetett, majd képes lesz meggyógyítani is. Eme új ispotálynak belseje, ennek megfelelően, még 1782-ben is, mikor a Szélmalom-dombról Szent Lukács Kórház néven jelenlegi helyére, az Old Street Roadra költözött, a legjózanabb páciens számára is a 'borzalmak termei'-nek tűnhetett.⁸ Melyik normális ember őrizhette meg ép érzékeit e termék bármelyikébe lépve, bilincseket és béklyókat látva, melyek (bármilyen fényesre polírozták azokat) bokája és csuklója felé tátották szájukat s a levegőben himbálóztak körülfontva őt, mint egy felnyársalt cserebogárlárvát, s szájpecek és kényszerzubbonyok várták, hogy elnémissák és lekötözzék őt egy jelre? A Szent Lukács Ispótló kinézete elég nyomasztó a mai napig; s midőn azon a karácsony napját követő hűvös, ködös, bánatos délutánon felpillantottam magas falaira, s borzongva, elbámulva megláttam felső emeleteit és vasrácsokkal fedett szűk, zord ablakait, nem húztam meg a kapus csöngettyűjét, bár látogató voltam csupán (ki bármikor, csöngetés nélkül, szabadon ki-bejár, ha akar), és a lehető legvidámabb kedélyállapotban.

Miként kerültem én, kérdezhetné valaki, az év összes napjai közül éppen a karácsonyt követő napon, ekként tétovázva a Szent Lukács elé sötétedés után, mikor ehelyett akár a Pantomim vidám világának is átadhattam volna magam, hol egyetlen kellemetlenség sem akad, mely akár a legkisebb nyomot hagyná maga után; hol az ember fia bucskázhat a jégkockák között, vagy a konyha tüzébe merülhet tekintete, és lehet csupán a pillanatok

⁶ Mint fényképész, aki évtizedeken át járta egy város útjait, hamarosan megtanultam, hogy ez nem más, mint a *poriománia* – majdnem minden életjelenségünknek van betegségneve is. Az ilyen ember a végtelenségbe-nyalaglással próbál védekezni az ellen, amivel szemben amúgy tehetetlen. Gyönyörűség öreg fejjel megtanulom, hogy maga a sötétkamra is terapikus – életem tehát merő gyógyulási folyamat.

⁷ A lipcsei Hahnemann által 1796-ban kialakított orvosi gyakorlat, melyet ma *hasonszerű* gyógy-módnak hívnak, lényegében azon alapul, hogy egy betegséget olyan szer kis adagjával gyógyítanak, mely ugyanilyen tüneteket váltana ki az egészségesből.

⁸ *Chambers of horrors* – az angol nyelvbe e kifejezés Madame Tussaud londoni panoptikumának hatására került. E viaszbábokból álló múzeum egyik terme rémségekkel volt tele, e szoba neve volt *chamber of horror*. Marie Grossholtz – a későbbi Mme Tussaud – francia Elzász-Lotharingia fővárosában, Strassbourghban született 1761. telén (bár korábban a svájci Bernt tartották szülővárosának). A hölgy dédunokája, John Theodore Tussaud, érdekes könyvet írt a család és a különös vállalkozás történetéről. (*The Romance of Madame Tussaud's by John Theodore Tussaud*, London, Odhams Press Limited 89 Long Acre, W.C 2.)

bohóca; hol gyermekek elcsatangolhatnak, megdorgálják őket, szaftoskanalak fojtogatják őket, ha eljön az etetés ideje, mégsem hívják ki a Coronert; és senki sem érzi kellemetlenül magát; hol a munkások lehuppanhatnak a tetőről a talajra, vagy felpattanhatnak a földről a háztetőre, mégsem kapnak agyrázkódást, kórházba sem kell menniük, nem marad utánuk kisgyerekek sem; ahol mindenki olyannyira fölötte áll a hétköznapi eseményeinek, bár átéli minden fordulatát, hogy éppen ezt gyanítom az általános vidámság titkának (még ha sok személy magában képtelen is ilyesmire), melyet a sebezhető nézőközönség, kik fájdalomnak és bánatnak rabjai, az effajta szórakozásban találunk.

Nem sokkal a mondott karácsony előtt a Szent Lukács egy pácienséről meséltek nekem, egy életerős, energikus nőről, kit egy feldühödött bika az utcán megőrzített – ily kellemetlenség magában nem érdemelte említést, mivel London lakosai gyakorta adósaik és testületnek. Az asszony szó szerint szarvánál ragadta meg az állatot, s míg csak élete és tagjai veszélyben forogtak, tartotta őt, de a veszély múltával elveszítette ép eszét, és az örültek házában egyik legtébolyultabb bennlakója lett. E szerencsétlen teremtményt meglátogatni miért mentem el, mikor megnézhettem volna a pantomimnőt is helyette, mint küzd meg a pantomim bikával a színpadon, és hazatérhettem volna ágyamba azzal a kényelmes biztonságérzettel, hogy jól szórakozott?

A következők voltak választásom okai. Értesültem arról, hogy a Szent Lukács ápolójának egy karácsonyfát állítanak fel azon az éjjelen, s hogy ők a félhavi szokásos táncukat is eljáráják a fa alatt, az ajándékozás előtt.

Ott álltam hát az utcán a kapu előtt, és hiába kerestem a kopogtatót. Bérkabriolék sora állt a fal mentében, bent szunyókált némelyik kocsis, volt, ki ébren üdögélt, lábaikkal kitámasztották kocsijuk ajtaját, míg maguk a szalmán heverték odabent. Gázlángok lobogtak, narancshalmok, osztrigák, papírlampionok, hentesek, fűszeresek, pékségek és vendégfogadók zsúfolódtak végig az úton, omnibuszok kocogtak el, voltak ott balladaénekesek, kikiáltók, gyalogosok, koldusok, utcai zenészek, olcsó színházcskák hallótávolságon belül, melyeket jobban teszed, ha némi fáradsággal kiélvezel, derék barátom, ahelyett, hogy a csudába hagyod őket – mert ha nem nézed meg őket önként, amikor legszebb arcukat mutatják feléd, majd meg kell nézned bukásukat; nyomorult kis kápolnák is akadtak arrafelé, hol az épp hivatalban lévő prófétákat bizonyára nem lelkesítette át a nyelvtan szelleme; voltak ott szűk és tágas otthonok vagy százezer, keletre, nyugatra, északra, dél felé; mind a normális emberek tömegeinek rohanva nyüzsgő élte (vagy egyszerűen csak élet, annyira normális, mint általában) morajlott messziről, és megtört a bolondokháznak fehér falán, miként kopár parton a tengernek árja.

Feladva a további keresgélést a nem létező kopogtató után, felfedeztem és meghúztam a csengőt, és bebocsátást leltem a Szent Lukácsba – egy kőkapun s egy előcsarnokon át, melyet magyalkoszorúkkal és hasonló időszerű díszekkel aggattak tele.

Kéztetést éreztem elábrándozni afelett, mit is éreztek a páciensek, mikor először pillantották meg e helyet, vajon vad képzelgéseik eltorzították a látványt, vagy látták a valódi falakat. Ám, mivel ideje volt körbejárni, mielőtt elkezdődött az ünnep, hagytam a henyé spekulációkat, és követtem vezetőmet az épületen át. Hosszú-hosszú galériára értünk, néhány ablak az egyik oldalon, szemben ajtók hosszú sora, melyek a hálótermekbe nyíltak. Halotti csönd – mégsem voltam teljesen egyedül, mert a kandallót kerítő vasretrec előtt, két ablak között egy mozdulatlan asszony állt.

Vörhenyeges fényt szórt a tűz a falra, a mennyezetre, a talajra, melyet fényesre csiszolt a lábak naponkénti örök felvonulása. A galéria végén a társalgó. Ott egy másik ketterecbe zárt kandalló körül asszonyok ültek padokon, minden asszony némán hallgatott, egyet kivéve. Ő valami zavaros varratot öltögetett, s közben egy képzeletbeli személyt szidott. (A hallgatagság majd minden mánia közös tünete, az erős izgalmi állapotok időszakain kívül. S bár néhány kezelt ugyanabban a zárkában együtt morzsolta le egész éle-

tét, magányban éltek mindannyian, magány nincs tökéletesebb.) Lócák, asztalok voltak az egyetlen bútor.

A termekben a kívül maradt világra semmi nem emlékeztetett. Nem voltak háztartási eszközök, melyek az elmét bánatától eltéríthették volna. A legteljesebb úr csupán. Kivéve a nőt, ki céltalan szövedékén dolgozott, minden asszony némán a tűzbe bámult, vagy a földet nézte csöndesen – tán földön túli dolgokat, a mennyek tudják, miféle túlnani látványokat.

Kész feloldozás volt egy munkaterembe lépni; színezett metszetek a kandallópárkány fölött, porcelán pásztorlányok a polcon, asztalok, szőnyegek, süppedős karszékek és ketrec nélküli tűz fogadott. Nagy különbséget éreztem az e teremben tartózkodók és a többi termék lakói között. Ezek itt nem voltak olyan szótlanok és bánatosak. Bár jelenlétem idején sem beszéltek sokat, gondosan, figyelemmel végezték munkájukat. Néhányuknak fel-tűnt, hogy áthaladok, és mikor kiléptem, intettek nekem.

Egy falifülkében – nem szobában, csupán egy nyomorult folyosó végén – zongora áll-dogált salátás kottalapokkal tetején. Persze a lapok fejen álltak.

A 'női szárny' összes folyosója ilyesféle volt. Az egyik a gyógyíthatatlanoknak, szélső-ségeseknek volt fenntartva – 'for boarders', a bentlakóknak; és azoknak, akiknek barátai valami kis heti pénz fizettek. Ez asylum gyakorlata, gondolom, nem különbözött a több hasonló intézményétől abban, hogy általában több volt bennük a nőbeteg. A tizennyolc-ezer-hétszázötvenkilenc bentlakó közül, kiket a Szent Lukács befogadott fennállásának száz esztendeje alatt, tizenegyezer-százhatvankét nő akadt, és hétezer-ötszáznyolcvanhét férfi.⁹

A szolgálólányok, mint köztudott, sokkal gyakrabban megöriúlnek, mint más szemé-lyek. A táblázat szerint, melyet a *Director's Report* – az igazgatóság beszámolója – 1850-ben felvett százhet nőbetegükről közöl, megállapítja, hogy míg a 'feleség és munkás' nevezetű tág kategóriába felvételkor csupán kilenc nőt soroltak, a szintén bizonytalan gazd-asszony címszó alá meg csupán hat nevet, addig huszonnégy szolgálólány akadt.¹⁰ Ekkor a férfiszárnny egyik folyosójára léptem.

Három férfi a *bagatelle*¹¹ játékkal szórakozott; egy másik a fallal szemben térdelt, látha-tólag mélyen imába merülve; kettő gyorsan fel-alá járkált a hosszú folyosón kart karba öltve, jellemző módon egymáshoz egy szót sem szólva; egy csinos fiatalember lendületes ujjmozdulatokkal a levegőben gesztikulált; két férfi oszlopként álldogált a kandalló ket-rece előtt; egy alak újsággal hóna alatt rohanvást fel-alá vágatott a folyosón, mintha csak fontos küldetésben járna, mely nem enged egy pillanatnyi pihenőt. Börtönökben és régi vágású diliházakban szokatlan módon e társalgó egyetlen kényelmi berendezése egy na-pilap volt, melyet egy őrült adószedő lelkesen olvasott. Ugyanaz a nyomasztó némaság mindenütt – kivéve, mikor az adószedő keserűen kitört az alkalmazottak ellen' – Ápolók! – igen, azt hiszem így kell mondanom.' Ugyanaz a néma üresség itt is, mint a női ápoltak termeiben. Az ispotályban történt nagyszámú gyógyulások ellenére (hatvankilenc száza-

⁹ Bárhogy is számolom, fennmarad tíz bizonytalan nemű egyén.

¹⁰ Kilenc őrült feleség – avagy munkás –, hat háborodott gazdasszony meg huszonnégy zavart szolgálólány az még mindig csak harminckilenc szegény elmebeteg nőszemély. Hol marad a többi, kik voltak ők? Meghatározhatatlanok?

¹¹ A nagy *Oxford szótár* szócikkén elmosolyodom – *Parmesan*, írja, azaz tán a pármai *bagata* szóból származik e játék neve, ami lényegében kis holmit jelent, kis csomagot, *baggage*. A szó első jelen-tése tréfa, illetve valami könnyű kis vers vagy zene, második a fent említett játék – ezt táblán játsszák, melynek egyik vége félkörív, benne kilenc lyukkal, a golyót meg a másik végéből lökik a lyukak felé egy kis bottal. Lényegében ez egy asztali biliárd. Hopp, gyerekkoromban édes-apámmal játszottunk ilyennel az íróasztalán. Most, későn tehát megtudom, hogy *bagatelle*-t ját-szottunk a múltbeli Fő utcában, a Vízivárosban, Budán.

lék fölött az elmúlt évben), mely az alkalmazott gyógymódok helyessége mellett bizonyít, azt hiszem, ha az ápoltnak munkát találnának, mely egyéb intézményekben már bevált, a Szent Lukács is sikeresebben gyógyítana.

A kegyes gyógyító tevékenység utóbbi leírásához az újonnan érkezők testsúlyát mutató táblázatot is csatoltak, az elbocsátott személy súlyával összehasonlítva az adatokat. Ebből egyből kiderül, hogy tétlenségük gyors súlygyarapodást okoz. Harminc ápoltból, kik a kórházban átlag több mint tizenegy hetet töltöttek el, huszonkilencen átlagban több mint egy fontnyit híztak egy hét alatt. Gyógyulásnak ez tán nem nevezhető.

Egyes hálócellák falán olyasmi látszott, mintha egy kis alkóvot elfalaztak volna. Ezek emlékeztettek a székek helyére, melyekben az ápoltnak a régi szép időkben végtelen ideig kellett lerögzítve üldögélniük. Néhányat e székek közül megőriztek a limlomos szobában, és mondhatom, valóban rettenetesek. Az ülőke magasságáig rugós zárral ellátott doboz veszi körül a lábakat. A combokat egyúttal asztalként is szolgáló falap zárja le. Az összeszorító börtön hátulját és oldalát úgy képezték ki, hogy az áldozat csak előrenyújt-hatja a kezét, hátrafelé vagy oldalra nem. Minden hálócellában volt két bútor darab – egy ágy és egy zsámoly; utóbbi ruhásszekrényül is szolgált.¹² Elég sok ápolttal egyszemélyes cellákban aludt; de a nagyobb cellákban négyen is. Az ágy megfelelő volt, az ágynemű elég. Az egyik vackon a takarók fel voltak hajtva, és elvitték a matracot. A helyén egy kis batyu, kabát, pár cipő, néhány harisnya hevert. 'Szegény fickó – mondta vezetőm –, múlt éjjel meghalt, rohamot kapott.'

Ahogy a karcolásokat néztem a galériák falain, hová régebben leláncolták az ápoltnak, távolabbról meghallottam valamiféle zenét. Bál kezdődött, és mi sietve elindultunk a dallamok felé. Egy másik galérián játszottak – egy magyallal teliaggatott, szomorú, barna teremben, melynek egyik sarka sem ragyogott valami fényesen. A lépcsőt, melyen elérhettük ezt a galériát, odafönt elfüggönyözték, és ott játszottak a muzsikusok, minden életet kihozva két hangszerükből a függöny mögött. Örültek kis csapatuk állt az egyik oldalon, örült nők csoportja a másikon, szép sorban ültek. Két-három csoport francianégyest táncolt középen, és nagy lelkesedéssel folyt a bál, de igen illőn.

Általában az összes ilyen asylumban ott voltak az ápoltnak is a táncosok között. Láttam egy aszott arcú kis almanénit is fantasztikus sapkában – lábszárára és bokájára büszkén; egy koravén asszonyt kócos, hosszú, szőke hajjal, sovány kis személy volt, szelíden különös; egy lány értelmetlenül folyvást kacagott, mindig kihíva a figyelmeztetést; volt egy nyugodt fiatal nő is, majdnem teljesen egészségesnek látszott, de eltűnt hamarosan. Táncpartnernek ott volt az izmos, bikanyakú kis fickó, aki a múlt héten szökni próbált; a savanyú képű szabó, ki próbálta megölni magát, de már sokat javult; a búsképű páciens, gyanakvón körbe és körbejárva az idegeneket, tetőtől talpig megfigyelve őket, folyton bosszankodott tolakodásukon. Ott volt az a boldog bambaságba süllyedt férfi is, aki mindennek örült. De az egyetlen lánc, mely megcsörrent, az Asszonyok Lánc volt, és nem volt szorosabb mellény a társaságban, mint különös finomságával a koravén asszony polkaruhája, fakult, fekete szatén, mely végig a tánc alatt szerelemtelen szelídséggel és leereszkedéssel hervadozott a körülmények súlya alatt, magában is a Bedlam bágyadt reflexiójaként.

Azok közt, kik a sorokban ültek, a társadalmi szokások jellegzetes elvesztése és a társasági magány volt megfigyelhető. Tanulságos volt látni, miként zsúfolódtak egybe hallgatagon; egyesek mint meredtek a táncosokra fénytelen szemmel, látszólag kevéssé a látvány tudatában; mások mint unatkoztak lehajtott fővel, ölükbe ejtett kezekkel; míg megint mások valamely csodálatos látogató örök reményében, ki sohasem érkezik, megszabadításra vártak, mely sosem jön el. Aztán a táncoló csoport utolsó alakja is félreállt, a női táncos-

¹² A katonaságnál ezt a tárgyat úgy nevezik errefelé, hogy *stoki*. A ruhákat párhuzamos éllel kell rajta összehajtani.

sok azonnal visszatértek helyükre a galéria egyik oldalán, a férfitáncosok helyükre álltak a másik oldalon; és mindenki némán magába hullt ismét egyetlen pillanat alatt.(...)”

Household Words című hetilapjában közölte ezt az írást Dickens – *Különös tánc egy különös fa körül*. A cikk egy XVIII. századi londoni elmeógyógyintézetéről szól – *St. Luke's Hospital for Lunatics*. Feltűnik benne néhány akkoriban élt valóságos személy, többek között Bonnel Thornton, az intézet egyik alapítója is. Az első felderítéskor úgy láttam, hogy Mr. Thornton, a Maiden Lane-i patikus fia, már csak eldugott könyvlapokon szerepel. De az is kiderült, hogy saját korában közismert személy volt – legalábbis a Temple kerületben, mely valóban város a városban, egyesek – odavalósiak – szerint London szíve.

Legelőször, mint szokott, előkerült a híres ismerős. Sokak nevét csak kapcsolataikban őrzi meg az emlékezet – valakinek hírnévre vergődik egy ismerőse, ő meg az évek során élő emberből lassacskán ismerőssé, barátáá, munkatárssá kopik –, kapcsolataink páternoszterek. Szerencséjére Mr. Thornton több ilyen, nevét fenntartó barátal is rendelkezik, például a drámaíró George Colman alkotótársa volt.

A következő nyom a kor egyik nagyon is híres nyomdász-könyvkiadóhoz, Henry Sampson Woodfallhoz vezet. E cég a Paternoster Row-n működött, a Szent Pál-székesegyház mellett – Mr. Woodfall amúgy élete utolsó tizenkét évében a Temze-parti Chelsea kertvárosban élt. Nyilván sokat köszönhetett a lapjaiba író remek társaságnak, többek közt Tobias Smollet, George Colman, David Garrick, Oliver Goldsmith és Bonnel Thornton lendítették fel lapját, a *Public Advertisert*.¹³

Bonnel Thornton részt vett a korabeli irodalmi háborúságokban is, Byron kortársa, a kedves könyvmoly Isaac D'Israeli – ki sokat írt az ilyesmi *kalamitásokról* – őt is említi. Mr. Thornton tehát a legjobb londoni irodalmi körök egyenrangú tagja volt, azaz *tartozott valahová*, ez pedig nem csak kései emlékéletünk, de testi létünk számára is nélkülözhetetlen. Már fiatal korban eldőlnek az ilyesmi dolgok – tán valóban alkati kérdés a beilleszkedés.

A következő értesülesem az volt, hogy Bonnel Thornton William Cowper költő egyik fiataalkori barátja volt. Ez szíven ütött, éveken át írtam Cowperről, szeretem őt, sosem felejttem el, hogy első iskolájában őt is kegyetlenül kínozták társai, és azt írta később, volt köztük olyan, akinek csak lábát ismerte térdig – mert nem mert rá felnézni –, csak a bakancsokat ismerte fel, melyektől a rúgásokat kapta. Sokszor valóban bakancsaikról ismerjük embertársainkat. Engem egyből rabul ejtett William Cowper élete – és sok szerencsétlen halálkísérlete –, makacsul, vadul kísérletezett az öngyilkossággal – hosszú túvel szíven szúrta magát – a tú elgörbült; vízbe ugrott – kimentették; felakasztotta magát – leszakadt. Aztán az örültek házába került, London közelében, és a St. Albans-i Asylumban töltött éveket, mikor pedig kiengedték, szelíd nyulai között éldegélt vidéken.¹⁴ Valaki azt

¹³ Mr. Woodfall igazán nem él szürke utóéletet, máig az angol könyvkiadás egyik legnagyobb felderítetlen titkának részese – ő volt „Junius” kiadója. Az általános brit megegyezés szerint e hónapnevű egyén írta a legintelligensebb politikai leveleket Angliában. Kilétére halálos bizonyossággal fény sosem derült, egy biztos: akár Sir Philip Francis lovag volt, akár nem, Mr. Henry Sampson Woodfall nyomtatta ki sziporkázó, gyűlölködő, politikai gúnyiratait, sőt a titokzatos Junius személyesen neki is írt leveleket. Ezúttal barátian, szelíden... hiszen Mr. Woodfall nem volt politikus.

¹⁴ Lassú felépülése alatt fizikai munkával is próbálta elterelni figyelmét lelki bajairól, három ajándék vadnyulával játszott, és az ácsmesterségben gyakorolta magát – nyulakrecekét épített. E nyuszikról elhíresült, egyik legjellemzőbb ábrázolásán, Richard Westall rézmetszetén is a költő fotelének lábainál kuksol egy tapsifüles. Verseket is írt a nyulairól, ezek – s egyéb írásai is – Francis Jammes-ot és kedves szamarait juttatják eszünkbe. Cowpernek a három vadnyulon kívül volt még két tengerimalaca (Guinea-pig), öt házinyula, két kutya, egy szarkája, egy szajkója, egy seregélye, kanárimadarai, galambjai, és tengelicéi – egész kis állatsereglet, épp mint Robinson tanyáján.

írta,¹⁵ hogy ő volt az egyik legangolabb költő. Ennek fényében különösen tetszett a tény – ami Cowper gyermekkorát és felnőtt életét ismerve nem lepett meg –, hogy barátom írta szigethazája egyik első versét az antiszemitizmus ellen –, egyszerűen csak személyesen ismerte a kiközösítést mint olyat. Abban pedig közmegegyezés mutatkozik, hogy ő volt Anglia legnagyobb himnuszírója – anglikán templomokban ma, a huszonegyedik században is éneklik műveit. Szóval ennek a szegény költőnek volt fiatalkori barátja a Dickens & Wills karácsonyi novellájában talált Bonnel Thornton úr, aki elmeógyógyintézetet alapított – Cowper hozzám a legjobb ajánló. Vagyunk, akik felülről kezdünk elpusztulni, mint a szilfa.

Barátságuk színtere William Cowper második iskolája volt. Az elsőben rúgták, de neki csodálatos módon volt hová menekülnie, a második iskolában viszont krikettezett, focizott – társas játékok ezek, akkortól már voltak barátai. Ők együtt lettek aztán a „westminsteri fiúk”. Így 1741–48 között járhatott oda, és kedves költőm ekkor, fiatalon, átmeneti időre boldog volt barátai, Robert Lloyd, Charles Churchill, George Colman, Bonnel Thornton és Warren Hastings között. Rádásul ott a tanárok sem kínoztak senkit, sőt az ország egyik legjobb latinistája tanította őket, a költő Vincent Bourne, akire egész rövidebb-hosszabb életükben szeretettel emlékeztek – valóban átalakította egyikük-másikuk egész életét.¹⁶

Ezek a barátságok erősek voltak, a kis társaság együtt maradt, és pár év múlva megalakították a *Nonsense Clubot* – „Bonnel Thornton, George Colman, Robert Lloyd, William Cowper *et al.*” Az ő folyóiratuk volt a *Connoisseur*, mely 1754–56-ig létezett – írja egy szak tudós –, „de nem volt olyan sikeres, mint gondolnánk.”¹⁷ A hetilap pontos megnevezésésként ez állt a címlapon: *The Connoisseur. By Mr Town, Critic and Censor-General*. Egy-két kivétellel Colman és Thornton írta a száznegyven megjelent szám cikkeit 1754. január 31-től 1756. szeptember harmincadikáig.¹⁸ Ezek szerint meglehet, hogy az irodalomtörténész több sikert várt egy röpke kis folyóirattól, mint annak egykori írói, kik várakozások helyett jót nevettek, és elégedetten éltek oly híresen, amekkora hír megadott nekik – például a Covent Garden közelében, Thornton Bow Street-i házában, megrendezték a Cég-táblafestők Társaságának kiállítását – de pofás *catalogue raisonné*, meg minden... A westminsteri fiúk akkoriban huszonevesek voltak. Fokozatosan kerülnek elélem a következő emlékeik. Például a társaság oszlopos tagja, Robert Lloyd nyomtatásban is közölt egy barátjának adresszált költői levelet – *The Actor. A Poetical Epistle to Bonnel Thornton, Esq*, 1760.¹⁹ Ki volt Robert Lloyd? Még pár sor, és hamarosan kiderül, hogy egy nagyon szegény ember, aki adósságért a Fleet börtönben is ült.

¹⁵ E valaki Edward Morgan Forster volt, egy időben Anglia híres regényírója, Joseph Conrad fiatalabb kollégája. Esszéjének címe *William Cowper, an Englishman*. (*The Spectator*, 16. Jan. 1932.) Újabb kiadása *English Critical Essays Twentieth Century Selected* (...) by Phyllis M. Jones, London, Oxford University Press, Humphrey Milford repr. ed. 1935., p. 238–242. Érdemes olvasni e kis életrajz sorait: „Ki olvas ma William Cowper-verseket? Ez itt az ő utolsó előfordulása a színen bizonyosan. Wordsworth (egy szellemi rokona) még tartja magát, de az irodalom nagy holokausztyát már ő sem éli túl soká.”

¹⁶ „Vinny Bourne emléke szívemben él. Tibullusnál, Propertiusnál, Ausoniusnál és e versem összes többi költőjénél jobb latin költőnek érzem őt, kivéve tán Ovidiust, de rosszabb tán nála se volt.” (Cowper’s letter to Rev. John Newton, 10. May 1781.) Charles Lamb is szeretettel emlékezett a tanár úrra „– finnyásság nélkül való lelke nyugodjék csöndesen”, ő volt „költőink legklasszikusabbja s deákosságában mégis legangolabbja.” (ld. *Az angol postakocsi. Angol romantikus esszék*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. Charles Lamb, *Panasz a nagyvárosi koldusok kivesztéről*, ford.: Bartos Tibor) Ez a tanár nevelte a tán legszelídebb két angol költőt, az nem nagyon érdekelte, óráira felkészülnek-e – ő maga is egy drága lusta volt.

¹⁷ *A Literary History of England* edited by Albert C. Baugh, London, Routledge & Kegan Paul Ltd., II. ed., 1967. p. 1052. *The Periodicals and Oliver Goldsmith*

¹⁸ *CHEL* vol. X., p. 429.

¹⁹ *CHEL* vol. X, p.455.

E börtönügyet már James Boswell Johnson-életrajzából lehet megtudni. Az életrajz hőseit, Dr. Samuel Johnsonot hazájában olyan fontosnak tartották, hogy országuk legnagyobb irodalomtörténeteiben néha vele jelölnek egy egész korszakot, majd' egy évszázadot. Nagyon tiszta angolsággal írott szöveg a doktor életrajza, pedig mesebelien részletes, mégis olyan egyszerű, nem cirkalmas mondatokból áll, amilyeneket Defoe-ék írtak a század elején. Johnson akkoriban született, 1708-ban. A *Robinson* megjelenésekor, 1719-ben tizenegy éves volt, de olyan beteg, hogy szülei felutaztak Londonba, beálltak a hosszú sorba, és kivárták, hogy a kisiút Anna királynő egy *Angyal* nevezetű aranyérmével simítsa-gyógyítsa meg. Sok betegség és szegénység után a század közepére Samuel Johnson már London városának elismert írója volt, és mindenki csak Doktor Johnsonnak szólította, teljes joggal, mert miután megírta Anglia első rendes értelmező szótárát – tehát két vastag főlíókötetbe összegyűjtögette hazája összes szavait –, két jó hírű egyetem is meghívta díszdoktorának. Híresség volt hát a doktor, nagy dolog volt a közelébe kerülni, Boswell fel is jegyezte az alkalmat, mikor – egy Davies nevű kiugrott színész könyvesboltjában – először látta őt, és azt is gondosan feljegyezte, mikor ment el először meglátogatni.

Ennek az embernek az életrajzában, vagyis a brit irodalom történetének egyik legfontosabb emlékében szerepel az adósok börtönébe csukott Robert Lloyd, barátjával Bonnel Thorntonnal együtt. Utóbbit, Boswell szerint, annyira kedvelte a doktor, hogy kívülről megtanulta egy versének pár sorát, kedvtelve mondogatta néha, és ilyen alkalmakkor a szigorú doktor mindig kacagott. Maga a vers egy burleszk óda volt – *Ode on St. Cecilia's day, adopted to the ancient British musick, víz. the salt-box,²⁰ the jew's-harp,²¹ the marrow-bones and cleaver, the hum-strum or hurdy-gurdy, &c.* –, ezt Johnson szerfelett dicsérgette, és ismételtette belőle a következő – velős – sorokat:

„Rázendít hevesul mind a só-muzsikás
Csattogva-kattogva összekerepelnek.
Döng üresen, amint csapkodják a ládát,
Verik a fedelét, püfölik a hátát.”²²

Nos, a sokkötetes vaskos Johnson-életrajz tanulsága szerint, James Boswell 1763. május 24. kedd délelőttjét a westminsteri fiúkkal mulatta el:

„Pár nap múlva meglátogattam Daviest,²³ és megkérdeztem tőle, szerinte vehetném-e a bátorságot, hogy Mr. Johnsont Temple-negyedbeli lakásán felkeressem. Davies azt válaszolta, feltétlenül, és hogy ez Mr. Johnsonnak majd biztosan jólesik.

²⁰ Örülök, hogy a nagy *Oxford szótár 'salt-box'* – szócikke éppen Bonnel Thornton fent említett ódáját idézi 1763-ból e régi burleszk-hangszerrel kapcsolatban. A következő világosító citátumban J. T. Smith-t [John Thomas Smith] *A Book for a Rainy Day* című könyvét említik – ott egy híres *salt-box* muzsikusról is szó esik.

²¹ *jew's harp* – zsidóhárfa – magyarul: *doromb*

²² „In strains more exalted the salt-box join,/And clattering and battering and clapping combine;/With a rap and a tap while the hollow side sound,/Up and down leaps the flap, and with rattling rebounds.” E remek kis mondóka fordítására Lehel Jenőt, avatott barátomat kértem meg, jókedvvel el is játszadozott vele az amerikai Memphis kertvárosában, a messzi Cordovában, 2009 októberében. (Tehát ezek itt még boldog éveim, hisz még vannak barátaim.)

²³ Tom Davies antikvárius-színész élete szintén kész mese. Dr. Johnson mentette ki a színházi életből, ahol csúfosan megbukott, és a doktor tanácsára vágott a könyves szakmába az egykori színész. Halhatatlanságát annak köszönheti, hogy az ő könyvesboltjában ismerkedett össze Dr. Johnson és életrajzírója James Boswell, a kíváncsi, nőbolond, skót nemes.

Így hát május 24-én, miután Messieures Thornton, Wilkes, Churchill és Lloyd szellemes ötletelései frissítettem magam, és velük töltöttem el a reggelt, nagy merészen Johnson lakására toltam a képem. Szobái az Inner Temple Lane I. számú házának első emeletén voltak. (...) Kedvesen fogadott, de nem tagadhatom, lakása, bútorzata, reggeli öltözeke elég durvának tűntek előttem. Ruházata, mely eredetileg barna színű lehetett, már eléggé kifakult; jelentősen összement, rizsporozatlan, öregecske kis parókát viselt [bob wig], mely már túl kicsi volt nagy fejére; ruhájának nyaka és térdei lazán lötyögtek; fekete gyapjúharisnyája gyűrötten fityegett bokái körül, és becsatolatlan cipőjét papucsként viselte. De mindeme lompos részleteket nyomban elfeledtem a pillanatban, amikor beszélni kezdett.”²⁴

E Dr. Johnsonál tett látogatás majd Boswell egész későbbi életét, sőt messzi jövőbeli utóéletét is meghatározta. És annak a napnak reggelén Boswell éppen a Dickens-novella későbbi hőseivel, az akkor még fiatal Bonnel Thorntonnal s barátaival társalkodott. Csak-hogy míg az előbb idézett szövegből a nagy esemény öröme sugárzik, e történet lábjegyzetei a vidám kompánia tagjainak szegénységével és korai halálával vannak tele. A főszövegben a hősök élük győztes örökéletüket, a lábjegyzetek tükörvilágában azonban a fénylő napoknak éjsötét társai is megjelennek, kisbetűs mellékalak-életük árnyékaival moderálni a főszöveg nyári színeit.

„Lloyd a westminsteri fiúk remek kis csapatának tagja volt, nem csak Churchillnek, az idősebbik Colmannek, Cumberlandnek, de Cowpernek és Warren Hastingsnek is iskolatársa. Bonnel Thornton néhány évvel idősebb volt náluk. Pár héttel a fent leírt jókedvű reggel után, mit Boswell közöttük töltött, Lloyd már a Fleet börtönben ült.

Independence [Függetlenség] című versében Churchill így szól a kor nagymellényű irodalompártolóihoz:

Így hát, hiú urak, a Fleetbe menjete,
S halkan makogjatok – Lloyd itthon van-e?

A négy fiatalember közül, kik felderítették Boswell régi reggelét, kettő halott volt, mire a következő év lejárt. Churchill elsőként távozott. Mikor Lloyd meghalotta a hírt, csak annyit szólt – ‘követni fogom szegény Charlest’, aztán lefeküdt ágyába, utoljára. Thornton három-négy évvel élte túl őket.”²⁵

²⁴ *Boswell's Life of Johnson* (...) edited by George Birkbeck Hill, D.C.L. Pembroke College, Oxford, In Six Volumes, Oxford at the Clarendon Press, MDCCC LXXXVII, vol. I. p. 395–396. E tisztelettelűd, ám némileg „kritikai realista” ábrázolásról eszembe jut egy másik régi, nyári vendégség, Kazinczynek Baróti Szabó Dávidnál tett látogatása: „III. Kassa. Június 21. 1789. Tizenegy óra tájban prof. Szabó Dávid urat kerestem fel. (...) Termete magas, egyenes, száraz; hajai igen lágyak, ritkák és félig őszek; orra hosszas és vékony, szája élességet mutat, fogai ritkák 's csinatlanok, 's ábrázatja csaknem szederjes verességű. Öltözete nem sokkal jobb, mint a' millyennek keresztelő Jánosét festi az evangyeliom. Szobája csinatlan, rendetlen 's olajlámpája miatt, melly éjjel nappal asztalán áll, 's rigója húseledelétől, bűdös; könyve, ruhája, papirosai el vannak szórva, 's verseit coperta darabocsákra, olly apró betűkkel írja, hogy azokon mesterség elmenni. Ő ugyan nem dadog, de beszédjét folyónak csakugyan nem nevezhetném; igen halkkal mond mindent, a' mit száján kiereszt.” (*Kazinczy Ferencz' Utazásai*. Budán, A' Magyar Kir. Egyetem' Betűivel. 1839. 15. o. [kiadták Pesten, september' 7. 1839. Bajza József és Schedel Ferencz]

²⁵ „Forster's *Essays*, ii. (...) Ld. továbbá Forster *Life of Goldsmith* c. kötetét, melyben leírja, mint invitálta meg Lloyd egy alkalommal Goldsmitht egy leveskére némely Grub Street-i barátaival egyetemben, és miként hagyta végül, hogy vendége fizesse a számlát.” (*Boswell's Life of Johnson*, p. 395. n.2)

Szomorkás tény, hogy a westminsteri fiúk közül Charles Churchillel szemben némi fenntartásokkal élt a nagy Doktor Johnson. Ez a Karcsi sok kortársat jó alaposan megviccelgetett, és nem kímélte az olyan Nagymedvéket sem, mint a Doktor. Ő persze megorrolt. Oda nyilatkozott, hogy ez a fickó olyan fa, mely *vadalmákat* [értsd: ócsárlásokat] terem. „– De, Sir – folytatta a Doktor jó szokása szerint –, egy olyan fa, mely vadalmáktól roskadozik, azért mégiscsak jobb annál, mely alig terem.” A vadalmafa-ember nem sokára, 1764. november 4-én meghalt harminchárom évesen – Robert Southey szerint ez a kesernyés alak volt az egyetlen költő, akit William Cowper példaképének elfogadott.

Jöjjön most a Temple-negyed a Temze partján.²⁶ Mert szívemhez közel áll Bonnel történetének e másik, helyi érdekű oldala is, nevezetesen, hogy az e történetekben felbukkanó szereplők közül több mennyire jellegzetes lakója volt London e városrészének. Ha visszaemlékezünk, Boswell az Inner Temple Lane 1. szám első emeletére ment Dr. Johnsonot meglátogatni. William Cowper verseinek egyes kiadásaiiban pedig a következő szerepel a címlapon: – *Az Inner Temple-beli William Cowper úr költeményei.*²⁷ Kedves íróm, a szelíd Charles Lamb is a Temple-negyedben született, a Crown Office Row 2. szám alatt, és szülőföldjéről, London régi jogásznegyedéről sok szépet írt. Mikor tehát William Cowper, Dr. Johnson vagy éppen Oliver Goldsmith lépteit követem a Temple-negyed sikátorain át, Charles Lamb-re is gondolok. Ezzel legalább nem állok az időben és az országban egyedül, hiszen Kosztolányi Dezső azt írta egykor, hogy Charles Lamb volt a legjobb barátja.

Ezek után nézzük, milyen utóéletet élt e Bonnel Thornton a későbbi lapokon. *Household Words* című folyóiratát elindítva Charles Dickens három célt tűzött ki maga elé: szórakoztatás, ismeretterjesztés és a kor szociális problémáinak bemutatása. Ez utóbbi a szegényebb osztályok életkörülményeiről, gyermekeik helyzetéről, az iskolák, intézetek, kórházak állapotáról írott beszámolókat jelentett, és Dickens öttagú szerkesztőbizottságában volt is erre a témára egy remek ember, Dr. Henry Morley professzor – akiről amúgy az a furcsa hír járta, hogy nem veri az iskolásokat! Ő valóban annyi cikket írt a hetilapba, hogy később külön kötetben is ki tudta adni. Dickens ügyesen – s főként igen hasznosan! – építgette kapcsolatrendszerét: kész információs aranybánya, valódi komputervolt a baráti köre, köztük sok gyakorló kórházi orvos és több Coroner. Utóbbit ma már halottkémnek mondanák, de akkoriban többet jelentett e hivatal, mivel a Coroner feladata a halál körülményeinek, helyszínének teljes kivizsgálása volt, művelője egy mai szociológus élet- és halálsimeretével rendelkezett. Dickens barátja volt a *Lancet* című orvosi lap szerkesztőbizottságának több tagja, Thomas Wakley és Sir Erasmus Wilson is. Feltűnő, milyen sok jó kapcsolatot ápoló írói munkájához hasznos emberekkel. Például egyik legkedvesebb brit írómával, a kor legnagyobb újságírójával, Henry Mayhew-val is, aki sok év alatt végigjárta a szegények Londonát, az összes szakma képviselőivel interjúkat készí-

²⁶ „Amikor én Templárius voltam!” – sóhajt idősen, betegen Cowper. A Temple London városának a Fleet Street és a Temze közé eső területe, és a XIV. századtól ott kapott helyet az Inns of Court, azaz a négy jogáskollégium: a Lincoln's Inn, a Gray's Inn, az Inner Temple és a Middle Temple. Csak ezek adhattak jogot a kamarai tagsághoz. A templomos rendet kilenc francia lovag alapította 1119-ben, a szentföldi zarándokok védelmére, 1185-től működött Angliában, és éppen az ő londoni székházuk helyén áll az Inner Temple és a Middle Temple nevű két jogáskollégium. Thackeray például az utóbbinak lett tagja 1831 júniusában. A lovagrend, illetve a vele történetileg kapcsolatban álló intézmények nevében a *Templom* a Jeruzsálemi Templom nevű kolostorra utal, eredetileg ugyanis az alapító lovagok olyan épületben tartották a fegyvereiket, amelyet e kolostor apátja bocsátott rendelkezésükre.

²⁷ *The Poetical Works of William Cowper, Esq., of the Inner Temple, With a Biographical and Critical Introduction by The Rev. Thomas Dale, M.A., Canon of St. Paul's*, London: T. Nelson and Sons, Paternoster Row. 1870.

tett, majd lényegében saját szavaikkal leírta életüket. Mayhew felkutatta a munkanélküliek világát is, az elesett szerencsétlenektől, a koldusok különböző fajtáin át a bűnözők világáig, a zsebmetszőkig, betörőkig, örömlányokig bejárta a pokol tornácait. Számomra ez a régi Britannia nagy könyve, olyan, mint a németek számára August Sander *Antlitz der Zeit*je, melyet Wim Wenders *Berlin felett az ég* című filmjének elején a könyvtárban lapozgat a bácsika, míg háta mögött hallható szavak nélkül társalognak lazán a fekete öltönyös angyalok. Lényegében Mayhew is Dickens „Vergiliusa” volt – „ő is” hiszen ez a profi író, mondhatni, „váltott Vergiliusokkal” dolgozott. Az irodalmi életben is komolyan ápolta kapcsolatait, meglátogatta a nagy öregeket – London utcáin Leigh Hunttal, Shelley, Keats és Byron régi barátjával, sétálgatott –, és a szalonokba is eljárt – alkalmanként Byron lányának, Lady Ada Augusta Lovelace-nek olvasta fel készülő regénye, a *Dombey and Son* új fejezeteit – ebben írta, hogy a gőzmozdony az Apokalipszis acéllóvasa.²⁸

Hatalmas baráti, illetve ismeretségi köre volt, amikor lapot indított, csak szét kellett küldenie mindenfelé egy csomó levelet. Valóban gyorsan gyűltek a tudományos dolgozatok, novellák, karcolatok, összeállt az első szám, meg is jelent, címlapján pedig egyetlen név volt olvasható: Charles Dickens.

²⁸ Ez az apokaliptikus gépiszony kétszeresen is tanulságos épp ebben a szalonban, hiszen Lord Byron lánya írta a világ első számítógépes programnyelvét (egy Charles Babbage nevű fura zseni számára), ezért aztán e hölgyről kapta nevét az USA hadseregének első önálló számítógépes programnyelve, az ún. *Ada* – ami meg azért szép, mert a hölgy atyja, Lord Byron, ifjúkorában épp a gépromboló ludditák védelmében tartotta parlamenti szűzbeszédét a lordok házában. (ld. Benjamin Woolley remek könyvét: *The Bride of Science* [...] McGraw-Hill, 1999.)

Áradás

I.

*Dokumentumfilm Csontváryról:
századelői fotók, reprodukciók,
fejlődő Budapest, rongyos ugar.*

*Egy fekete-fehér fotón Szeged
víz alá került, spórolt a város,
drágállta a Tisza-szabályozást.*

*A folyó haragja magába nyel-
te a sok szétkenődött történetet.
Sárga-foltos a túlélő maradék.*

II.

*Új zenével telítődik a vászon.
Fülbemászó kék csobogás,
gyűlik a jószág az itatónál,*

*áradnak a színek a képernyőn,
hatalmas tátrai sziklatömbök,
lassú vonósok a Cédrus árnyékában,*

*vörös forrásba merül a fehér,
a szomjas levegő fölissza
a zöldet, föloldódik a fűvósokkal.*

*Jajcében jajveszékel a vízesés:
sárga-foltos a maradék vászon,
akár Mostar fölött az ég.*

Ez nem a hirtelen

*A lét: egyetlen készülődés.
Holttestekből úttorlaszok.
Az úti cél a másik ember,
a mégsem itt, a mégis ott,
ez az egész bizonytalanság.
Kinevetsz érte? Megvisel,
mint aki nem találja sorsát,
míg hentereg mindenkivel.*

*Szerelem volt a fájdalom,
és fájdalom a szerelem,
mikor elillant, mint kopott
lepke, s a jaj se volt velem?
Nem jutottam ki a szabadba
a szavak vészkiáratán.
Tekints reám. Tekints a rabra:
ez nem a hirtelen halál.*

*Artemisz**

megfürödtünk a patak hűvös tiszta vizében
 szép kedvesem Justiniana csókjaiba
 öltözteti formás szúzi testemet pórusaim
 tátogatnak a kéjtől amint forró szája
 bebarangolja sima bőröm lábujjamtól a fülcimpáig
 szeretem ahogy csókol ahogy becéz most
 az Orcusból földalolnám gyönyörre a szürke
 árnyakat s ő királynőm jobbát nyújtja nekem
 hűségemért szép dicséretül hatalmának
 búvigézetében minden érzésem ujjong hevül
 szerelem harmata csordul szívemből repes
 bennem a remény nyájasan felém nyújtja
 gyönyörre kelyhét a természet ő Justiniana
 örömeiben zokogni kezd az erdő s ott mohos
 sziklák mögül leelkedik a gyűrűs hajú csillogó
 szemű pásztorfiú Foncin fülig szerelmes belém
 s mohó szeretkezésünket látva zsenge hímtagocskája
 mint a zászlórúd mered gyermeki vágyaiba börtönöz
 s e börtönnek kulcsa elveszett szűz marad ő is én is holott
 szépségünk és érzéseink egymásért valók gondolatban
 szerelmes húsomban megfürdetem mohón magamba
 gyömszőlöm látom őt hiába rejti komor kő látom
 ahogy szép szeme összekékezi a világot a fűben
 harmat gyöngyei ébred és szökik a forrás jöjj hát
 ő nappal jöjj te arany s ne szállj ne törj túl gyorsan föl
 a zenitre mert bátrabban és bizakodóbban mer szemem
 mosolyodba nézni ő Justiniana fodrot vet lelked
 tündéri habja ő drága kis Foncinom el ne tévedj
 végtelen az erdő s viharos a sors

* A versben Hölderlin- és Eliot-szövegrészletek vannak.

Kalauznő

éktelenül zörgő 3-as villamos
a megviselt kopott síneken
– Diósgyőr–Vasgyár viszonylat –
a nyitott peronon a szél összeborzolja
a csinos kalauznő bronzsínű haját
harminchatos kincstári bakancsában
egyensúlyoz végig a szerelvényen
a jegyeket kéri a bérleteket és kap
csípős megjegyzéseket ágyba csalogató
pillantásokat világ kalauznői közösüljetei
a jegy és a bérlet drága egy csóró diáknak
a hamis bérletszelvény Peti kezűgyességét
dicséri használata az én bátorságomat
csak úgy csillog a szeme és a lyukasztója
aztán kedves kalauz néni kilyukaszthatom
én is a magáét lassan tovaúszó mosoly
óvatos mint a vad ha az etetőhöz közelít
mintha mindegy volna neki süti a nap
egy ifjú még feltétlenül hisz a napsütésben
szemében jégszilánkok úszkálnak kétségbeesetten
ott evickél egy hajótörött család ifjú szívében még
a lángsugarú nyár de jön majd a vénasszonyok nyara
jön a kutyára dér láthatár mögé bukik a nap
öreg csönd matat a remízben megbízhatatlan
sötét a nevét nem árulta el
ez már egy másik évszak másik villamos
kopottabb remény elhasznált öröm

MAGYAR KIERKEGAARD

Valahogyan nem tudjuk kiejteni a nevét. A legjobb szándékkal sem. Vagy ott marad a kemény „d” a szó végén, vagy valamiféle affektált „dánssággal” nyújtjuk el az utolsó szótag ó-ját. Talán itt kezdődtek a bajok.

Meg a fontosságát is ez sejteti. Hogy mégis beszéljünk róla, bár nem tudjuk kimondani a nevét, és nemigen tudjuk azt sem, ami következik alakjából, gondolataiból, életművéből; és mindezekkel együtt jelen van. Régóta és feltétlenül, s ebben mindhárom tényező fontos – a további eszmefuttatás tárgya – a jelenléte, az ismeretlensége, szinte hívatlan meghittsége. És mindennek története. Mindez egyébként pontosan illik Kierkegaard-hoz, ahogy ő is beleillik abba az eszmetörténeti hagyományba, amely többféleképpen találta alkalmasnak gondolatait, reflexióit, személyiségét arra, hogy részesévé tegye az olyan anyira sok gonddal küszködő magyar bölcséleti tradíciónak.

Itt pedig újabb nehézséggel szembesülhetünk: hogy egyáltalán bölcsületről van-e szó Kierkegaard-nál? Nem inkább irodalomról, amelynek persze meghatározó mozzanata a filozófiai és teológiai indíttatás, ám sokszor éppen a kérdésfeltevés pontossága és szuverenitása kedvéért tér el – mégpedig lényegileg – attól a hagyománytól, amelynek részévé lett. És mintha éppen ezáltal szólna mégiscsak bölcsületről, vallásról, esztétikáról, zenéről, írásról, szerelemről, színházról, mesékről és erotikáról, egyébeken mellett. Mintha az életről magáról. Akárcsak a filozófia és teológia.

És itt a „szól” sem metafora többé, mert ennek az életműnek az egyik legfontosabb vonása a szólások sokasága, és ha ezt nem tisztázzuk mindjárt az elején, soha nem leszünk képesek eligazodni „Kierkegaard-ban”. Akkor csakugyan maradnak a tetszetős aforizmák, a frappáns gondolatmenetek, a fennkölt mondatok és a mindenre s mindennek az ellenkezőjére egyként alkalmas idézetek. És ha már az akusztika kínál terminológiai segítséget, akkor legyen „polifónia” ennek formája, de a – bahtyini eredetű¹ – metaforát annyiban mindenképpen újraértelmezve, hogy itt nem csak a szereplők – nála: Dosztojevszkij-hősök – hangjának sokféleségével komponál a szerző, hanem bizony a szerzőével is. Szerzőkével pontosabban, hiszen Kierkegaard életművének meghatározó része több, ismert vagy ismeretlen szerző műve, és nem csak Johannes Climacus, Vigilius Haufniensis, Constantin Constantinus beszélő neve szorul megfajtásra és értelmezésre, de megszólalásaik kompozíciója is jelentéssel bír. Akárcsak fel-felbukkanásuk az életművön belül, polémiáik, téziseik, kötődésük bizonyos fajta problémához vagy hagyományhoz; és sokszor ahhoz az asszociációs háléhoz is, amelyben teológiai utalások éppúgy szerepelnek, mint eszmetörténetiek vagy egyszerűen nyelvek.

Mindez persze nem volt elég annak, aki nem csak művekkel teremt életművet, hanem azok különös „viszonyával” és tagolásával is, mert ezek a szövegek sokszor rejtélyes eredetűek, benne lapultak például egy megvásárolt szekrényben, vagy egyéb kalandos úton kerültek a szerkesztő és kiadó – Sören Kierkegaard – birtokába, aki ilyen formán nem kíván teljes felelősséget vállalni értük. Máskor pedig azonos szerző azonos szövegén belül kínál különféle szellemi „szcenáriókat” egy kérdés megfogalmazása és végiggondolása számára, vagy éppenséggel újabb és újabb közelítésekkel kísérletezik – úgy pedig ezek sorozatából bomlik ki a mű.

¹ M. M. Bahtyin: *A szó esztétikája*. Budapest, 1976, Gondolat, pp. 29–148.

Amely azután újabb töprengések és reflexiók alkalma lesz, pontosabban ezekből jön létre és ezekhez tér meg: a jegyzetek, vázlatok, naplók és legkülönbözőbb feljegyzések lélegzetelállítóan gazdag táptalaja termi meg, érleli, majd fogadja vissza magába ezeket a mondatokat; és ennek érzékelése nélkül sem érthetnénk meg Kierkegaard szellemi karakterének egyik legfőbb sajátosságát. Mert mintha maga a gondolkodás folyamata mutatkozna meg ezekben a fragmentumokban, áthúzott és kiegészített töredékekben, majd betoldott vagy a margóra skiccelt rövidebb-hosszabb eszmefuttatásokban, amelyek persze még így sem törhetnek sem a teljesség igényére, sem a válaszadáséra, hanem újabb gondolatokhoz vezetnek, cáfolatokhoz és megerősítésekhez, és ezek egyike sem lényegtelen.

És nem is feltétlenül pusztá gondolat. Hanem sokszor egy-egy megfigyelés, leírás, eseményrész, emlék – valami eminensen írói alakzat, ami világossá teszi, hogy maga a gondolat nem feltétlenül elsődrendű eredménye ennek a folyamatnak, hanem olykor csak egyik lehetséges következménye, netán éppen tünete; esetleg ellenpontja egy történetnek, amelyet azért rekonstruál a szerző, hogy ezzel valamiféle további tervnek ágyazzon meg. Mert hát élet és mű bizony ebben a sorsban sem különülhetett el. És ha nem különülhet, hát legalább legyen tudatában, és éljen vele.

Innen pedig szinte csak egy lépés, hogy a saját neve is csak egy legyen az álnevek között, ahogy az öccsét búcsúztató idősebb fivér, P. Ch. Kierkegaard fogalmazott a nyitott sír mellett,² a temetőt jelentő templomkertben, amelyet baljóslatú családnévként viseltek. A felvetés csakugyan méltó az öcsőhöz: abszurditásában és a mentegetés alakját öltő, mélyen sértő szándékában is, amit gyorsan tisztáznia kell, mielőtt a renegát zsenit visszakapja a föld. Mert Sören Kierkegaard egy döntő pillanatban csakugyan tudatosan és határozottan dobja félre az írói álarcokat, amelyeken keresztül olyan szövevényesen formálhatta meg életművét. Saját neve alatt szólal meg, hogy megsemmisítő polémiaiba kezdjen az egyházzal, vagyis a dán állam támaszául szolgáló világi intézménnyel, amelynek tagjává született egykor, amelytől előmenetelre is számíthatott volna, amelynek az ő szellemi mesterei, barátai, rokonai jelentős tisztségviselői voltak – és mindez elég lehetett ahhoz, hogy se kíméletet ne ismerjen vele szemben, se stilisztikai könyörületet. Élet és mű itt azután végzetesen összenőtt: halálos ágyán nem fogadta el semmiféle felkent bürokratától a szentségeket, ment, végleg, egymaga.

*

Mindezt előre kellett bocsátani, mielőtt a magyar Kierkegaard-hatástörténeten végigtekintünk, és semmiképpen sem a fentiek számonkérésének igényével. Ezt a rétegzett és játékos szellemi teljességet ugyanis nemigen lehetett érzékelni mindaddig, amíg – és ennek hatása még a nemzetközi Kierkegaard-szakirodalomban is csak részben érezhető – el nem kezdődött az az eszmetörténeti és filológiai munka, amely szinte revelatív erővel mutatta meg a dán gondolkodó egyszerre játékos és egyben bölcséleti súlyú sajátosságait. Ennek persze feltétele volt, hogy ne csak a művek maradjanak fenn – és jelenjenek meg –, de a töredékek, jegyzetek, noteszlapok is. Hogy ezeket éppolyan féltő gonddal őrizzék, azonosítsák, gondozzák, publikálják, és tekintsék az életmű részének, mint a sokszoros korrektúraforduló után nyomdába küldött opusokat. Hogy azután filológusok, teológusok és filozófusok tárják fel az élet és mű összefüggéseit, megfeleltessék egymásnak a publikált írásokat és a jegyzeteket, a kiadott kötetek sorozatába illesszék a torzókat és az elvetett ötleteket is, és hozzáférhetővé tegyék a nagyközönség számára. Végül pedig talán a legdöntőbb az volt, hogy

² Idézi B. Kirmmse: „I am not a Christian” – A „Sublime Lie” ? Or: Playing Desdemona to Christendom’s Othello. In *Anthropology and Authority, Essays on Sören Kierkegaard*. Szerk. P. Houe, G. Marino, S. H. Rossel. Rodopi, 2000, Amsterdam – Atlanta GA, p. 134.

meginduljon a szisztematikus kutatómunka és analízis, ami nem csak az egyes művek kritikai kiadásának újraértelmezését jelenti, de ezzel azt is, hogy a művet és a szerzőt elhelyezzék a korszak szellemi közegében, a „dán aranykorban”, és éppolyan erőteljes figyelem irányuljon Kierkegaard – legkülönfélébb – forrásaira, mint műveinek befogadására, kritikai visszhangjára, felszívódására, írásainak sokszor kalandos sorsára.³

Ebben a közegben és az életmű átfogó ismeretében lesz igencsak sajátos és jelentős a magyarországi befogadás megannyi epizódja – és nem csak szellemi értelemben. Hiszen aligha van olyan európai ország, amelyben „történelmi” erővé válhatott Kierkegaard gondolatmenetének néhány konklúziója – legalábbis azok közül, amelyeket ő maga csak Johannes de Silentióval merészelt végiggondoltni, hiszen a csendes szerző művének címe sem más, mint *Félelem és reszketés*. Am ezek a következtetések sorsfordító történelmi pillanatokban lázas, fiatal értelmiségiek hivatkozási pontjává váltak, akik számára kevés volt a logika, a történetbölcselet – nekik a hit feltétlen parancsa kellett, az alku és kérdéses nélküli hité. Amely egykor elindította Ábrahámot, fiával, Morija hegye felé.

Hogy mennyiben volt szükség ehhez a jelentős és végletes értelmezéshez a hiányos magyarországi bölcséleti és teológiai hagyományra, az természetesen fontos kérdés. Hiszen sem a Hegel-hatás, sem a hegeli tradíció felbomlása nem „rázta meg” a magyarországi szellemi életet ahhoz foghatóan, ahogy ez akár Skandináviában, akár Oroszországban történt.⁴ Egy-egy heroikus és magányos kísérleten kívül nemigen vált a magyar eszmetörténet szerves részévé mindaz, ami a bölcséletben és teológiában történt tőlünk keletre és nyugatra, míg természetesen a magányosok és a „héroszok” is írhatnak történelmet – írtak is. És éppen Kierkegaard esetében ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az ő hatása csak jóval később – voltaképpen a XX. század harmincas éveitől kezdődően – vált részévé a hazai hagyománynak, míg jelenléte, közvetett hatása már korábban is erőteljesen érzékelhető volt. És feltehetően a magyar eszmetörténet egyik sajátossága, hogy az a gondolkodó, aki legfogékonyabb volt Kierkegaard-ra, akit akkor még inkább csak zavaros különcnek gondoltak a rendszerekben szemlélődő és alaposan iskolázott filozófusok – Lukács György –, történelmi-politikai „konverziója” számára a kierkegaard-i díszleteket „kölcsonozta”: azt a bizonyos utat, Morija hegye felé.⁵

Paradox módon azonban Kierkegaard szellemi jelenlétét sem a felemás befogadás, sem a rendszeres tanulmányok hiánya, a félreértelmezés, elhallgatás vagy akár a későbbi betiltás nem érintette alapvetően. Ezt az a különös jelenség alapozta meg, hogy felbukkanása, hatása, szellemi befolyása nem volt feltétele valóságos megjelenésének és azonosíthatóságának: mintha különös írói „stratégiájának” lenyomata lett volna érzékelhető a magyar szellemi életben. Az elmúlt 150 év akár különös „közeledésének” krónikája is lehet, amelynek csak egyik – és sokáig talán nem is a legfontosabb – vonulata maguknak a műveknek az ismerete. Hogy megértésükről most ne is szóljunk.

De hát ne vágjunk a – jórészt elvégzetlen – filológiai kutatások elébe, s különös rejtőzésének sajátosságait nyilvánvalóan különös felbukkanásaiból sejtethetjük meg. És ennek elsősorban az irodalom volt a közege, talán szükségszerűen, hiszen Kierkegaard mégiscsak íróként határozható meg legpontosabban, míg a magyar szellemi élet sajátosságai nyomán az irodalom volt az, ami sokáig magába foglalt bölcséletet, vallásfilozófiát épp-

³ A kutatás és szövegkiadás központja a S. Kierkegaard Research Centre Koppenhágában, amelynek tevékenysége és publikációs gyökeresen megváltoztatták a korábbi Kierkegaard-felfogást. (Vezetője: N. C. Cappeloern, kiemelkedő jelentőségű munkatársa Jon Stewart.) Az előzmények közül kiemelendő H. Hong és E. Hong munkája, akik az angol nyelvű kiadás számára végeztek el alapvető jelentőségű feladatokat.

⁴ Lásd J. Stewart: *A History of Hegelianism in Golden Age Denmark. Tome I. The Heiberg Period: 1824–1836*. Koppenhága, 2007, S. K. Research Centre – C. A. Reitzel's Publishers, pp. 31–50.

⁵ Lukács Gy.: *Taktika és etika*. In *Forradalomban. Cikkek, tanulmányok 1918–1919*. Budapest, 1987, Magvető, pp. 124–132. (Első kiadása: *Taktika és etika*, Budapest, 1919, Közoktatásügyi Népbiztosság Kiadása, pp. 5–13.)

úgy, mint különféle szellemi hatások felszívódásának és visszaadásának gazdag, játékos, komoly, szabad és mégis átható lehetőségét.

Mindezt megalapozta, hogy Kierkegaard számára hasonlóan fontos szerepet játszott több olyan eszmetörténeti hagyomány, amelyek hatása a magyar irodalmi – bölcseleti, teológiai – gondolkodásban is meghatározónak bizonyult. Így például a korai német romantika éppúgy, mint Hegel hatása, vagy akár az antikvitás kortársi értelmezésének több fontos kísérlete; illetve a kora romantikától kezdődően a népmesék archaikus bölcsességére irányuló empatikus figyelem (amelyek közül a dán szerző magyarokra is utalt). Szellemi hatásának közvetítésében pedig később is kiemelkedően fontosnak bizonyult az általa – is – „megtermékenyített” orosz irodalom, vagy éppenséggel a magyar színpadokon rendkívül szívesen játszott Ibsen, s az ekként újrafogalmazott kierkegaard-i dilemmák, sorsok, konfliktusok, inkognitók.⁶

*

Kierkegaard kortársai között bizony aligha ültek magyarok a berlini előadóteremben Schelling óráin, s az sem valószínű, hogy Hans Christian Andersen magyarországi utazása során bárkivel is szót váltott külön és zseniális kortársáról – és könyörtelen kritikusról. Bár Szendrey Júlia kiadta a nagy „dán mesemondó” néhány fontosabb művét, ám ez nem jelentett konkrét utalást Kierkegaard-ra – áttételesen persze tartalmazott, nagyon is, akárcsak az egész „dán aranykorra”. Vörösmarty fontos bölcseleti poémaiban távoli visszfényként talán felsejlenek koppenhágai eredetű eszme-fragmentumok, de ezek útjáról Pestig semmint nem tudunk. Erőteljesebb párhuzamok érzékelhetők Madách nagy eszmetörténeti és történetfilozófiai művében, ahol akár a sajátosan alkalmazott hegeli konstrukció: a tézis–antitézis–szintézis újraértelmezésében szerepet játszhatott valamiféle kierkegaard-i interpretáció, bár keletre érve ebből az ironia nyilván elveszett.⁷ Hogy *Az ember tragédiája* egyéb mozzanataiban sejthető-e bármiféle hatás – a tovább folytatott küzdelem biológiai melankóliájában, a történelemmel szembeni sorsszerűség átélésében, netán a kierkegaard-i eredetű „stádiumok” megmutatásában –, az csak akkor lehet több pusztán véletlennél vagy egy korszak szellemi közegének rejtett hatásánál, ha a filológia is megerősíti létezését. Efféle adatunk azonban éppúgy nincs, ahogy az sem elegendő bármiféle hatástörténeti hipotézis kialakításához, hogy analógiák érzékelhetők a sztregovai és koppenhágai író között. A Felvidék azonban messze van Dániától, s a színmű végén az illúzióból lecsupaszodott ember mégiscsak Évával, Istennel, Luciferrel és egy kezdődő léttel marad magára – nem pedig a létezéssel.

Másféle – közvetett – nyomok azonban vezethetnek Dániából a Felvidékre: például a Mikszáth Kálmán írásaiból érezhetők, amelyekhez azonban a koppenhágai hatás inkább Oroszországon keresztül érkezett. Hiszen a Magyarországon sem ismeretlen Georg Brandes jóvoltából Moszkvában és Péterváron már a XIX. század utolsó évtizedeiben szó lehetett Kierkegaard-ról, műveit is olvashatták és vitathatták szenvedélyes orosz értelmiségiek, így az írók ihletet meríthettek belőle bőszesen.⁸ Főként az úgynevezett „ezüst-

⁶ Az orosz hatásról lásd: Nagy A.: Kierkegaard in Russia. In *Kierkegaard Revisited*. Szerk. Jon Stewart and Niels Jørgen Cappelørn, Berlin, New York, 1997, Walter de Gruyter (*Kierkegaard Studies Monograph Series*, vol. 1), pp. 107–138.; az Ibsen-hatás gazdag szakirodalmából a legjobb hazai példa lehet Masát A.: Kierkegaard – Ibsen drámáiban. In *Kierkegaard Budapesten*. Szerk. Nagy A. Budapest, 1994, Fekete Sas Kiadó, pp. 331–346.

⁷ A hatástörténeti hipotézist kifejti Belohorszky Pál: Madách és Kierkegaard. *Irodalomtörténet*, no. 4, 1971, p. 894. Vörösmarty *A merengőhöz* című verse szolgál például.

⁸ Erről bővebben: Belohorszky P.: Dosztojevszkij és Kierkegaard. *Új Írás*, no. 6, 1981, p. 80., továbbá Fehér F.: *Az antinómiák költője*. Budapest, 1972, Magvető.

kor” nagyjai, s ennek nyomán „másodlagos frissességgel” bár, de elsőrangú szövegekben bukkanhattak fel gondolatai Magyarországon is: Dosztojevszkij, Tolsztoj, Turgenyev nyomán igen sokan biztosítottak kimeríthetetlen ihletforrást a századforduló magyar íróinak, s valamiféle szellemi-ábrázolói „sémát” is kínáltak egy sokszor hasonlóknak tetsző világ értelmezésére.

*

Hogy az „első egzisztencialista esszé” csakugyan *A tragédia metafizikája* volna, mint ezt Lucien Goldmann állította,⁹ az egyszerre a szellemi fejlődés élvonalába emelné Magyarországot, amikor a fiatal Lukács 1911-ben elsőként tett különbséget empirikus és autentikus élet között. A francia gondolkodó szerint ez a korai esszé Martin Heideggerre is hatott, talán legérzékenyebb éveiben, akárcsak a később – és igencsak másféle szellemben született – *Történelem és osztálytudat*, amelyben még sok, egzisztencialista eredetű dilemma marad eleven a végletek között tájékozódó, de ebben a művében már az egyik véglelet választó Lukács számára. Hiszen a Kierkegaard-hatásnak számára már akkor egy évtizedes, kanyargós története volt, amikor Adorno és Sesztov még csak olvasgatta és jegyzetelte a dán gondolkodó írásait. Lukács 1906-ban írja le először Kierkegaard nevét, Henrik Ibsenről szólva, egyben meghatározva a norvég szerző egyik legfőbb forrását.¹⁰ A vonzás erejét érzékelteti, hogy sikeres érettségije jutalmaként elzarándokolhatott Oslóba, majd „beszélgetőpartnere” műveit fordította, s a Thália Társaságban színre is kívánta vinni. És az is beszédes, hogy Lukács szerint éppen a végleteket fejezte ki legpontosabban a dán gondolkodó.

A jelentős skandináv intermezzót követően azután Rudolph Kassneren – vagyis Ausztrián – keresztül erősödött fel és kapott formát a Kierkegaard-hatás, ami rendkívül sokféle alakban, de Lukács egész élete számára meghatározóvá vált. Vonzalma ekkor még szinte osztatlan a skandináv irodalom más alakjaihoz is, legyenek jelentősebbek vagy jelentéktelenebbek, mert bizony Henrik Pontoppidan vagy Jens Peter Jacobsen tehetsége és hatása aligha mérhető Strindbergéhez vagy Ibsenéhez. Lukács első jelentős Kierkegaard-esszéjében azonban a Kassner-hatás egyértelmű, mert nézőpontja és beszédmódja a legalkalmasabb arra, hogy értelmezze ekkor saját életének nagyon is közvetlenül az életműbe nyúló krízisét. Így az esszé sem csak a dán zseni nevét viseli, hanem elhagyott szerelmét is: *Sören Kierkegaard és Regine Olsen*.¹¹ Művében pedig a címszereplők álarca mögött az élet és a formák konfliktusát fogalmazhatja meg, s igencsak szembeötlő, hogy a kötet címbe emelt lélek jelentős szerepét éppen itt az élet veszi át. A paradox erőfeszítések nyomán csakugyan boldogtalanává váló románcot megidézve Lukács a boldogság rettenetes veszedelméről szól, amely ekkor konkrét fenyegetést is jelentett számára, illetve – és ennek jelentősége rendkívüli lesz néhány éven belül – „a gesztus életértékéről”. Valamiféle „kierkegaard-i dialektika” részének tekinti, paradoxonnak nevezi, ám éppen ez az a pont – írja –, ahol valóság és lehetőség találkozik, véges és végtelen, anyag és szellem. Ahol megmutatkozik a formák abszolút uralma, örökkévaló biztonsága.¹² Bármit jelentsen is ez.

A jelentés szecessziós lebegése és az esszé gazdag metaforikája komoly következményekkel járt azután: éppen abban a történetben – románcban, talán –, amely nem

⁹ Lukács: *A tragédia metafizikája*. In *Ifjúkori művek*. Budapest, 1977, Magvető, pp. 492–518. Lásd erről L. Goldmann: *Kierkegaard vivant*, Paris, 1966, Gallimard, pp. 125–164., továbbá L. Goldmann: *Lukács et Heidegger*. Paris, 1973, Denoël and Gothier, p. 115.

¹⁰ Lukács: *Gondolatok Ibsen Henrikről*. In uő.: *Ifjúkori művek*. op. cit., p. 92.

¹¹ Lukács: *Sören Kierkegaard és Regine Olsen*. In *Ifjúkori művek*. op. cit., pp. 287–303. Első megjelenése: *Nyugat* (no. 6, 1910), majd pedig *A lélek és a formák. Kísérletek*. Budapest, 1910, Franklin.

¹² I. m. p. 288.

csak ezt az egy esszét ihlette, de az egész kötetet. A *lélek és a formák* írásaiban sokféle alakot és álarcot ölt – ha ezek, Kierkegaard szerepjátékától eltérően elsősorban szerzők és műveik maszkjai is –, hogy így tegye fel az őt leginkább foglalkoztató kérdéseket, illetve azt az egyet, melyet sorskérdésének gondolt. Hogy szabad-e szeretnie. Hiszen az ekkor fellángoló szerelem alkalmasnak bizonyult arra, hogy a végletekig kiélezzze élet és mű dilemmáját, de alkotás és befogadás, érzékenység és absztrakció elmentmondásait is. A huszonéves Lukács számára szinte „hormonálisan” is szükségyszerűnek tűnhetett, hogy Seidler Irmához, a sugárzóan nőies és kétséges tehetségű festőnőhöz szóljanak ezek az írások. És hogy éppen írások legyenek, mert másként nem tudott sem pontosan, sem véglegesen fogalmazni: sem az érzékek nyelvén, sem a polgári konvenciókén – és ezzel szinte meg is adta a választ: nem voltak szeretők és nem lettek házastársak sem. A szerelem és a köré épített szerepjáték így elsősorban Lukács belső fejlődését szolgálta – Seidler Irma ennek a történetnek inkább csak alkalma lehetett, valóságos szereplője nemigen. És mivel más történetek hasonló következtetései megroppantották az asszony érzelmi teherbíró-képességét, egy meleg májusi éjszakán, a Dunába vetette magát. Tragikus és szinte felfoghatatlan halála Lukács számára hirtelen mutatta meg a végletek, a „gesztus” értelmét; és saját viselkedése súlyosan beárnyékolta a felelősség horizontját is. Amely elől csak úgy térhetett ki, hogy Kierkegaard nyomán felismerte: az „emberáldozat” jelentős művek létrehozásához elkerülhetetlen: a magyar hagyományból Kőműves Kelemen jutott Lukács eszébe, de Iphigeneia, majd Izsák is eszébe jutott, a „dánból”.¹³

*

A Seidler Irma-szerelem bűvöletében fogant esszékötet sikert hozott Lukácsnak, aki számára a képzeletbeli naplók és történetek fontos ihletésként szolgáltak – mint műve bevezetésében Kierkegaard-ra utalva leírta –, Platón és Montaigne említése mellett.¹⁴ Egy adott kor azonban csak teremteni tud efféle zsenit – tette hozzá –, de megérteni vagy felismerni már nem. Az önvallomás profetikus lehetett volna, ha Lukács tudott volna megértetlen maradni és dacolni akár köznevetséggel és elutasítással egész élete során – mint dán példaképe, vicclapok céltáblája és az államegyház kritikusa –, de hát nem tudott.

A „magyar Regine Olsen” helyét pedig nemsokára egy „orosz regényfigura”¹⁵ foglalta el: Jelena Grabenkó. Lukácsnak iránta érzett szerelmét ugyanaz a szellemi ámulat alapozta meg, amely előbb Kierkegaard-hoz vonzotta, majd a „szent” orosz irodalomhoz. Hiszen az orosz „ezüstkorban” létrejövő bölcséleti és teológiai hagyomány több ponton is megtermékenyült a dán gondolkodó írásaitól, így a kétféle tradíció szinte „összeért” Lukácsban – aki ekkoriban Szolovjov műveiről írva érzékeli és érzékelteti Kierkegaard hatását az orosz teológuson.¹⁶ Amikor pedig egész bölcséletének, világgépének kíván keretet adni, amely szellemi értelemben legitimálja eddigi töprengéseit, döntéseit – egész életét, akkor egy Dosztojevskij-könyvet tervez, amelynek jegyzetei között a szinte leggyakrabban felbukkanó név Kierkegaard-é. A terv töredékben marad, csak az előszó készül el –

¹³ Lásd minderről: Heller Ágnes: Lukács György és Seidler Irma. In *Portrénévlatok az etika történetéből*. Budapest, 1976, Gondolat, pp. 385–422. Ugyanerről szól esszéregényem: *Kedves Lukács*. Budapest, 1984, Magvető. Lukács szembenézéséről lásd: A lelki szegénységről. In *Ifjúkori művek*. op. cit., pp. 537–552.

¹⁴ Lukács: Az esszé lényegéről és formájáról. Levél a kísérletről. In *Ifjúkori művek*. op. cit., p. 306.

¹⁵ A korabeli barát, Balázs Béla jellemzése szerint.

¹⁶ Lukács: Vlagyimir Szolovjov: Válogatott művek. 1. kötet. In *Ifjúkori művek*, op. cit., pp. 622–623.

bár az éppen *A regény elmélete* címen válik jelentőssé és nagy hatásúvá, és mintha a fragmentumok szükségképpen rejtőznének még évtizedeken keresztül.¹⁷

Nem csak a feloldatlan, belső gondolati ellentmondások miatt maradt torzóban a lukácsi világvé „foglatata”, de a mind drámaibb fordulatokban bővelkedő történelem miatt is. Kierkegaard egykor tudatos és ironikus távolságot tartott attól az „örvényléstől”, amellyel az 1848-as eseményeket jellemezte, míg Lukács morális megfontolásokból engedett a – nagyon is megváltozott – politikai vonzásnak. Számára ugyanis a kor a „tökéletes bűnösségé” volt, amelynek véget kell vetni, de ahonnan nem vezetnek kifelé egyéni utak. Illetve akkor már nem vezettek – felismerését ugyanis megelőzte egy igencsak jelentős heidelbergi „intermezzo”: voltaképpen annak a világnak a bezárulása előtte, amelyben hazatalált volna. Szellemi értelemben elsősorban, hiszen Max Weber és köre az otthonosság és megértés hajléka lehetett számára, de a jelképesnél valóságosabb hazatalálás kerekeit az egyetemi előmenetel biztosíthatta volna. Kierkegaard Hegel-kritikájával foglalkozott ekkor mind elmélyültebben Lukács, és habilitációs témaként is ezt jelölte meg, de a heidelbergi egyetem elutasította a tehetséges fiatal bölcselelő folyamodványát.¹⁸

Hogy a „Privatdozent”-i állásért folyamodó bölcselelő zsidó származása szerepet játszott-e elutasításában, az aligha kizárható, és ez is közrejátszhatott abban, hogy Lukács „felfedezte” magában a zsidót, mint a közeli barát, Balázs Béla meglepetten érzékelte. Természetesen nem a „protokolláris”, mindennapi és sokszor kiüresedett rituáléra talált rá – ettől viszolygott –, hanem a mély és jelentésteli hagyományra, s benne a zsidó messianizmusra és miszticizmusra, amelyről Buber könyvében olvashatott. Akivel kapcsolatot keresve Lukács Kierkegaard-esszéjét küldi el – egy jelentős könyvkiadónál dolgozott a német-zsidó filozófus, a küldést tehát ez is motiválhatta –, és Buber azzal köszönte meg magyar kollégája írását, hogy annak tisztasága, logikája, pontos gondolatmenete számára is megvilágított fontos kérdéseket.¹⁹

1918-ra azonban Kierkegaard mellett felbukkant és egyre jelentősebb szerepre törekedett a szekuláris messianizmus ekkoriban mind népszerűbb letéteményese: Marx. Olvasmányélményei között számol be előbb róla Lukács,²⁰ aki a vágyott hazából történő „kiűzetés” nyomán másféle otthont keresett magának, egy másik Hegel-kritikus konklúziói mentén. És bár egy rövid és fontos esszében a bolsevizmus morális dilemmáját feloldhatatlannak vélte, ez nem akadályozta meg a mozgalommal való azonosulását: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* megjelenésének nyomán²¹ – és szinte: napjaiban – jelentkezett a Magyar Kommunisták Pártjának soraiba Lukács, aki a problémát feloldó feleletet – megidézve *A félelem és reszketés szerzőjét* –, *Taktika és etika* című írásában adta meg. És ez a döntés nem csak az ő sorsát határozta meg, de hazáját is, ezen belül pedig az oly sokféle szerepben már eddig is felbukkanó „magyar Kierkegaard”-ét.

*

A történelem azután mindennél erőteljesebbnek bizonyult, és beszippantotta a gondolatokat és a gondolkodókat. Kierkegaard sorsát illetően ez pedig azt jelentette, hogy a kor-

¹⁷ Lukács: *A regény elmélete*. In *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika – A regény elmélete*. Szerk. Fodor Géza. Budapest, 1975, Magvető. (Első megjelenése: *Die Theorie des Romans. Ein geschichtsphilosophischer Versuch über die Formen der großen Epik. Zeitschrift für Aesthetik und Allgemeine Kunstwissenschaft*, vol. 11, nos. 3–4, 1916, pp. 1–89.) Lásd továbbá: Lukács: *Dostojewski, Notizen und Entwürfe*. Szerk. Nyíri Kristóf. Budapest, 1985, Akadémiai.

¹⁸ Lásd erről: Lukács: *Curriculum vitae*. Budapest, 1982, Magvető, p. 266., valamint Lukács: *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*. Budapest, 1989, Magvető, pp. 9–39.

¹⁹ Levélváltásukat lásd: *Lukács György levelezése 1902–1917*. Szerk. Fekete Éva és Karádi Éva, Budapest, 1981, Magvető, p. 351.

²⁰ Lukács: *Könyvek könyve*. In *Ifjúkori művek*. op. cit., p. 767.

²¹ Lukács: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*. In *Forradalomban*. op. cit. pp. 36–41. (Első megjelenése: *Szabadgondolat*, 1918, pp. 228–232).

szerű és merész hagyományteremtésnek vége szakadt, mivel az a fiatal értelmiségi csoport, amely modern jelentést rendelt fontos nézeteihez, a kommunista mozgalomban – és hatalomban – való részvételükkel és működésükkel ezeket mindjárt kompromittálta is. Többségük 1919-et követően elhagyta az országot, hogy majd csak évtizedekkel később térjen vissza: személyesen, műveivel vagy csak hatásával.

Az ekként változó szellemi horizonton tehát Kierkegaard másféle olvasói, fordítói, közvetítői jelentek meg, talán legkorábban és a hívő keresésének igényével Ravasz László. A tájékoztatás és tájékozódás igényével már 1914-ben ír róla, majd két prédikációját lefordítja és kiadja, bár csak 1929-ben.²² A történelem alakulása okozhatta ismét, hogy a teológiai gondolkodás felfrissülése, a dán bölcselő nézeteivel történő hívő szembenézés folytatás nélkül maradt. Ennek természetesen sokféle oka lehetett: így például az egyház intézményével szembeni éles kritika vagy a hit kérdéseit illető radikalizmus, de akár annak ellentmondásossága is, hogy a hazai teológusok és filozófusok német forrásokból ismerhették meg Kierkegaard-t, vagyis éppen az a szellemi közeg fogadta be és értelmezte az ő nézeteit nyelvi és terminológiai értelemben, amellyel szemben kíméletlen polémiaját egykor megfogalmazta. Ráadásul nem a filozófia vagy vallásbölcselet kategóriáival, hanem főként irodalmi művekkel.

Míndez azonban közvetett hatást érhetett el, ugyanis a befogadástörténet számára olyannyira jelentős harmincas években – amikor Adorno és Szesztov is megírja a maga Kierkegaard-könyvét²³ –, már öt kötet jelent meg Magyarországon Kierkegaard-ról. Ezek sajnos sem jelentősek, sem jók nem voltak, de érdekesek és jellegzetesek persze igen, és hát hogyan is lenne mérhető bármelyik mű a német vagy az orosz szellemi hagyományon belül – egy-egy zseniális gondolkodó által – megfogalmazott összegzéshez. A legteljesebb áttekintést Brandenstein Béla, a sikeres és maga módján „álláshalmozó” állami filozófus kínálta 1934-es *Kierkegaard-jában*,²⁴ amely egyszerre tartalmazott kritikai áttekintést és fontosabb műelemzéseket, mindezt nem elsősorban bölcséleti eszme-futtatások alkalmaként, hanem lélektani magyarázatokat illusztrálva. A könyvben így mutatkozott meg az életrajz és a kommentált bibliográfia sajátos, kettős tükre, és sokszor a biográfia színes epizódjai – a nevelés, olykor szinte clown-szerű alak kalandjainak megidézése – kínáltak könnyű magyarázatokat bonyolult összefüggésekre; így a filozófiai és teológiai felismerések egy deviáns külön rögtönzéseiként mutatkoztak meg. Sokszor egyszerű pszichologizálás adott kulcsot a több hangon szóló művek megértéséhez: a Regine Olsen-történet, az apjához fűződő viszony, a család társadalmi emelkedésének baljósan sikeres drámája – egyébként a korszak szellemének megfelelően – fontosabbnak bizonyult, mint a filológia, a szövegelemzés, a hatástörténet. Az értekezés amolyan elnéző mosollyal nyugtázta, hogy ettől az excentrikus bölcselőtől komoly gondolatok nemigen várhatók, no és a *Szerzőségemről* című Kierkegaard-mű kínált megfejtést a bonyolultan komponált életműre – az a mű, amelyik a fiktív bonyodalmak fokozását, a maszkok újabb maszk mögé rejtését szolgálta. Így pedig a *Vagy-vagy*, illetve az *Építő beszédek* két pólusán keresztül bemutatott életmű könnyelműen gazdálkodott a hangsúlyokkal: kiemelte például a Hegel elleni támadást, de elhallgatta az egyház ellenit, s nem csak a kierkegaard-i plaszticitás és a gazdagság esett áldozatául a kissé doktriner gondolatmenetnek, de eredetiségének megannyi fontos mozzanata: az életmű kompozíciójától kezdődően különös szellemi kalandozásának végleteig.

²² Ravasz L.: *Egység a különbségben*. Budapest, 1929, Sylvester.

²³ Theodor W. Adorno: *Kierkegaard. Konstruktion des Ästhetischen*, Tübingen, 1933, Mohr. Lev Shestov: *Киркегаард и экзистенциальная философия. Глас вопиющего в пустыне*. Paris, 1939, *Sovremenniy Zapiski i Dom Knigi*.

²⁴ Brandenstein, B.: *Kierkegaard*. Budapest, 1934, Franklin.

Egy másik kötettel azonban, Koncz Sándor művével a vallásbölcseleti értelmezés és befogadás ekkor megelőzte a bölcseletit: *Kierkegaard és a világháború utáni teológia* című könyvében²⁵ ugyanis abba a kontextusba helyezte és értelmezte Kierkegaard hitre vonatkozó kérdéseit és feleleteit, amely az egyik legkorszerűbb – Karl Barthra épülő – dialektikus teológia kiindulópontját és szemléletét tartalmazta. A szerző ugyanakkor otthonosan mozgott a korszak meghatározó filozófiai életművei között is: Heidegger és Jaspers nem csak hivatkozások háttérében bukkan fel, hanem gondolataikkal, és hatásukkal is; valamiképpen mindezt „egybelátva” kereste tehát a dán gondolkodó életművének érvényességét Koncz a „világháború után”. Ez a korszak egyben egy újabb világháború előtti időszak – a kiadás évének legfőbb eseménye mégis csak az Anschluss –, amikor ismét a politika játszott főszerepet a szellem világában, Kierkegaard tehát másodszor is áldozatul esett a közép-európai történelemnek. És, kissé, viszont.

Mert éppen *Kierkegaard gondolkodásának alapvonala*iról írva tartja fontosnak hangsúlyozni Széles László,²⁶ hogy a Harmadik Birodalom német fiatalágára Kierkegaard „mélyebb hatást gyakorolt, mint Nietzsche”. Mintha aktuális, politikai támogatást kellene keresni ennek az olyannyira fontos gondolkodónak – most éppen jobbról. Állítása igaz is lehetett, hiszen Kierkegaard kíméletlen, pontos és kétségbeesett logikája szerint a sokaság, a demokrácia lefelé nivellál, az igazság Szókratész és Krisztus óta áldozatul esik a számok – a többség – uralmának, a személyiség egyediségének hite elutasítja a közösséget; a korabeli Heidegger vonzalma sem lehetett független ettől a magányos radikalizmustól. Széles egyébként is „kritikai filozófiának” tekinti Kierkegaard-ét, amely az „egzisztenciális gondolkodást” alapozza meg, s ennek megfelelően érti és értelmezi ennek a filozófiai nézetrendszernek meghatározó komponenseit: a szorongást, a választás lehetőségét, a magányt. Jaspers mellett a hatástörténet másik vonatkozásában felbukkan Heinrich Rickert neve, de azzal a döntő különbséggel, hogy ő a maga újkantianus szigorával elutasította Kierkegaard nézeteit, mint amelyek nem merítik ki a tudományosság kritériumait, így érdemben polemizálni sem érdemes velük.

A korszak szellemi univerzumának másféle viszonyítási pontjaként jelent meg Oswald Spengler, akinek hatása – éppen az alkony vélhető közeledtével – erőteljesen átítatta Tavasz Sándor felfogását, aki előbb fontos előadásában, majd pedig önálló kötetben²⁷ is megrajzolta mindazt, amit *Kierkegaard személyisége és gondolkodása* címen fontosnak vélt. A dán bölcseleti életművét – a nagyon is csábító magyarázatokat kínáló – lélektani keretek közé illesztette, s így vetette fel a legfőbb bölcseleti kérdéseket. És bár Spengleren túl Schleiermacher volt meghatározó az értelmezés számára – s ennek nyomán is a Hegel elleni szenvedély hangsúlyai váltak fontosakká –, az igen gazdag és érzékeny elemzések sorozatán keresztül azonban csak a pszichologizálás könnyűsége dominált. Az elboruló horizontú Nyugat melankóliája mellett – a szerző értelmezésének személyes vonatkozásait sejtetve – a „realitás” és „egzisztencia” ellentmondásában válik érzékelhetővé az, amit később majd kisebbségi sorsnak neveznek. Ennek reflexiója érzékelhető Kierkegaard több művének elemzése során, amelynek mintha csak a kereteit teremtetten volna meg Tavasz, de amit hosszú ideig nem töltött be Erdélyben semmiféle szisztematikus filozófiai vagy teológiai gondolkodás.

A határ másik oldalán ugyanebben az időben a református lelkipásztor: Szeberényi Lajos Zsigmond rugaszkodott neki Kierkegaard fordításának,²⁸ s ennek kapcsán az életmű áttekintésének, *Kierkegaard élete és munkái* címen.²⁹ Paradox módon azonban az életrajz és az

²⁵ Koncz S.: *Kierkegaard és a világháború utáni teológia*. Miskolc, 1938, Fekete P.

²⁶ Széles L.: *Kierkegaard gondolkodásának alapvonala*. Budapest, 1933, Sárkány, p. 6.

²⁷ Tavasz S.: *Kierkegaard személyisége és gondolkodása*. Kolozsvár, 1934.

²⁸ *Önvizsgálat. Ajánlva a kortársaknak. Isten változatlanúsága*. Ford. Szeberényi Lajos Zsigmond. Békéscsaba, 1929, Evangélikus Egyházi Könyvkereskedés.

²⁹ Szeberényi L. Zs.: *Kierkegaard élete és munkái*. Békéscsaba, 1937, Evangélikus Egyházi Könyvkereskedés.

írások elemzésének vezérfonala a lutheránus egyház – bár ekkor némiképp korszerűsödő – dogmatikája volt, amely természetesen és közvetetten sokat köszönhetett Kierkegaard-nak, ám alapvetően nem vált érvénytelenné a dán gondolkodó polémiája az intézményrendszer egészével. Így erőteljesek maradtak a sajátos szerezmosdatás erőfeszítései, amely szerint csak „szomorú kitérő”, illetve „egész múltjával történő szakítás” volt az – a támadás a hit bürokráciája ellen –, ami egy következetes gondolkodó talán legfontosabb gesztusa és következtetése volt. A magyarázatok persze itt is bőségesen – és kézenfekvően – eredtek a lélektani dilemmákból, sorsból, emberi helyzetekből; életből. Mintha Kierkegaard-nál csakugyan mindenre magyarázatot, sőt: felmentést adna kései világrajövele, anyjának szembeszökő hiánya minden írásából, koravénsége és „dandysége”, nyüzsgő magánya és intézményes kicsúfolása – és megannyi további epizód, amelyek olyannyira tarkán áradnak elő írásai eredetvidékéről. És amelyek mögött a szerző ott sejt az „eredendő bűnt”: apjának Istent sújtó átkát, amely azután a családra hullott vissza, s Kierkegaard életében éppen másdíziglen büntette őket a mindennél rettenetesebb búskomorsággal.

Az elemzés gyakori szín pompás felületessége arra is magyarázatot kínál, ami a szerző számára olykor megoldhatatlan volt: a fordítás nehézségeire. A kora kontextusába ágyazott, rendkívül gazdag dán irodalmi utalásrendszer nemigen érthető időben és térben ekkora távolságból, s kevéssé adható vissza a magyar nyelv másféle közegében; no és annak a világnak az ismerete híján, amelynek Kierkegaard ízig-vérig a teremtménye volt. A kísérlet persze mindenképpen jelentős, akárcsak a szelíd és heroikus kudarc; s mindkettő szerepet játszott abban, hogy Kierkegaard tovább rejtőzött az elkövetkező években. Fontosabb művei lefordíthatatlanok maradtak, az a kevés részlet, ami olvasható volt tőle, többnyire a róla szóló művek illusztrációja lehetett csupán, burjánzó kommentárokkal és sokszor torzított magyarázatokkal – német források alapján többnyire. Hiánya persze talán csak „latenciát” jelentett, amolyan szellemi lappangást, amely majd úgyis erősen előtör. De hát a protestáns lexikon még szócikket sem szentelt neki³⁰ – míg igencsak kétséges jelentőségű vidéki lelkészek is bőségesen sorakoznak lapjain –, s a híres *Katholikus Lexikon* is inkább csak a vallás lélektanának ismerőjét látja benne,³¹ s még inkább a lutheránus egyház ostorozóját, aki felismerte a protestantizmus „nyomorúságát”, amire a felekezet hívei majd csak haláluk után döbbenhetnek rá.

*

Ennek a rejtőzésnek fontos összetevője volt azonban Kierkegaard „irodalmi jelenléte”, szinte a XX. század első évtizedétől kezdődően. Erre művei igencsak alkalmasnak bizonyultak, ahogy a magyar bölcséleti – és irodalmi – hagyományok is elősegítették ezt a fajta szellemi létformát. Szisztematikus filozófiai iskolázottság híján, ugyanakkor a bölcséleti kérdések iránti szenvedélyes érdeklődéssel, a romantika és posztromantika bővületében a magyar írók tudva vagy öntudatlanul engedtek a dán szerző vonzásának – aki lenézte a szisztémát és a „rendszert”, és aki Hegellel való polémiája során éppúgy, mint az államegyházzal vívott küzdelmében elsősorban a személyiség – a megismételhetetlen egyediség – súlyát érzekelte és érzékeltette. Filológiaiilag természetesen ebben az időszakban is körülményes megtalálni azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek révén Koppenhágából Budapestre – és Kolozsvárra, Szabadkára, Eperjesre stb. – érkeztek a dán szerző gondolatai, de például a *Nyugat*, amelyben Lukács esszéje egykor megjelent, folyamatosan és bőségesen látta el korszerű szellemi táplálékkal szerzőit és olvasóit. Hogy Ady Endrében miként rezo-

³⁰ *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi Lexikon*. Szerk. Ladányi Sándor. Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapest, 1977, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.

³¹ *Katholikus Lexikon*. 1–4. Szerk. Bangha Béla. Budapest, 1931, Magyar Kultúra, vol. 3, p. 67.

nálhatott mindaz, amit Kierkegaard végiggondolt, és amit Istenről, szerelemről, közösségről hitt, gondolt és újragondolt, éppannyi kérdést vet fel, mint amennyire választ ad,³² és nincs ez másként Babits Mihály esetében sem. Bár nála legalább név szerint „nyomot hagy” a dán gondolkodó: *Az európai irodalom történetében* említi őt, bár csak mint Ibsen *Brandj*ának vélhető modelljét.³³ Hogy olvasmányai, utazásai vagy éppen barátságai során került-e Babits közelebbi kapcsolatba az eredeti művekkel – például az intenzív levelezőpartneren, Szilasi Vilmoson keresztül, aki egykor Lukácsék köréből indult, majd Heidegger kollégája lehetett és Husserl mellett dolgozott –, még felderítésre vár.

Mind az empátia, mind a filológia segítsége szükséges ahhoz is, hogy a korai egzisztencializmus hatását mutató Kosztolányi- vagy József Attila-művekben rábukkanjunk a kierkegaard-i eredetű mozzanatokra. És míg egyes motívumok, kérdésfeltevések, szorongástípusok vagy éppen vallásbölcseleti dilemmák kifejezésében erős áthallás sejthető, égetően hiányoznak azok a konkrét és meggyőző kapcsolódási pontok, amelyek közeli kortársaknál olyannyira evidensek – és dokumentálhatók –, Rilke levelezésében, Kafka olvasmányjaiban.

Egyetlen – jelentős és jellegzetes – kivétel Hamvas Béla *Kierkegaard Szicíliában* című esszéje,³⁴ a képzeletbeli útinapló és benne a magányos, érzékeny lélek sóvárgása a Mediterráneum után. Ahova a dán gondolkodó sohasem jutott el – nem is igen vágyott oda –, így lett tehát az értelmező szenvedélye és szándéka erőteljesebb a megértésnél és közvetítésnél, noha Hamvas azon kevesek közé tartozott, akik nem csak olvasták és értették Kierkegaard-t, de korának szellemi közegében is éppoly otthonosan mozgott, mint saját korának hatástörténeti kérdései között.

A harmincas évek Kierkegaard-ról szóló könyvei, akárcsak az irodalmi jelenlét és rejtőzés megannyi finomsága azután egyszerűen tűnt szem elől a történelem közeledő sötéttségében – egy évtizeden belül –, ahogy maga a szellem is szolgálatába szegődött ennek a sötétségnek, vagy ellene szegült, de bármelyik szerepet válassza is, máris szinte alkalmatlan a dán gondolkodó hagyományának folytatására. Hogy volt-e szerepe a Kierkegaard-tól ihletett eszméknek mindabban, ami bekövetkezett, arra az egykori érzékeny esszé szerzője: Lukács György úgy felelt, hogy igen, Kierkegaard részben felelős mindezért. Ahogy azért is felelős lehetett, hogy felismertette Lukácssal ezt a felelőséget, hiszen valaha segítetté őt a bolsevizmus morális dilemmájának feloldásában.

*

A történelemtől való megfontolt és megalapozott távolságtartás kierkegaard-i bölcsességét nem követték azok a fiatal értelmiségiek, akik a század első évtizedének vége felé felismerték, hogy „hinni más, mint tudni, a hit egy tudatosan irracionális magatartás az élettel szemben”³⁵ – ahogy Sinkó Ervin idézte fel a Szovjetházban 1919-ben folytatott heves polémiáikat. Hamlet nem cselekszik, mert ő csak tud, de nem hisz, „Lenin és Trockij attól, hogy kitűnően felismerték a forradalmi helyzetet, nyugodtan ülhetnek volna egy könyvtárban”,³⁶ utalt vissza Sinkó arra a dilemmára, ami Lukács számára a heidelbergi vagy budapesti életút között megmutatkozott. Lukács számára Kierkegaard nem csak – paradox módon – Isten elvesztésében segített, de egy baljós otthonosság megteremtésében is: „a hit pedig azt jelenti, hogy meg lehet halni valamiért, és meghalni valamiért azt is jelenti, hogy meg kell ölni valaki mást”.³⁷

³² Gintli T.: Ady és Kierkegaard. *Iskolakultúra*, no. 9, 1998, pp. 37–47.

³³ Babits M.: *Az európai irodalom története*. Budapest, 1979, Szépirodalmi, p. 423.

³⁴ Hamvas B.: Kierkegaard Szicíliában. In *Esszépanoráma*. vols. 1–3. Szerk. Kenyeres Zoltán, Budapest, 1978, Szépirodalmi, vol. 3, pp. 92–104.

³⁵ Sinkó E.: *Optimisták*. Budapest, 1965, Magvető, p. 691.

³⁶ Uo.

³⁷ Op.cit., p. 690.

És ez már messze túl volt a tragédián – ahogy Lukács idézte fel korábban Agamemnón választását: lánya feláldozását, szemben Ábrahám döntésével –, akit megérteni sem lehet, csak bámulni a hit kétségbeesése, feltétlensége és vigasza felől, mint Kierkegaard tette. Az evilági megváltásban hívó magyar filozófus számára ebből pedig az következett, hogy „egy misztikus moralitás alapján kell kíméletlen politikussá válni, és megszegni az abszolút parancsot: Ne ölj!”.³⁸ Maga is megszegte, s nem csak a bolsevizmus oltárára helyezte műveltségét, polgári jólétét és – főként – morális tisztaságát, de alkalma volt magában az ölésben – öletésben – is érzékelni ennek a feltétlen parancsnak ugyanolyan feltétlen erejű áthágása fölötti megrázkódtatást. De itt és ebben már nem ismerhette a választás lehetőségét, hiszen csak a bűnösség mértéke változik döntésével: felelőssége oldhatatlan – ha nem cselekszik, bűne még nagyobb. „De csak azok gyilkossága lesz tragikusan morális, akik tudják, pontosan és tisztán tudják, hogy ölni abszolúte megengedhetetlen”³⁹ – tette hozzá, előbb hipotézisként, később azonban tapasztalati alapon. S ezt a tapasztalatot igazolta vissza a történelem szűk másfél évtizeden belül még drámaiban, amikor úgy érezte, kezdetét vette a civilizáció és a barbárság élet-halál harca.

Talán saját előtörténete nyomán volt szükségszerű, hogy élesen kérdezzen Kierkegaard felelősségére Lukács. Aki a Tanácsköztársaság bukása után előbb Bécsbe, majd a biztonságosabbnak tűnő Berlinbe költözött, s bár Hegel vált számára ekkor az egyik legfontosabb gondolkodóvá – ifjúkorának egész kötetet szentel –, de a kiindulópont azonos maradt: „Kierkegaard-tól érkezett” Hegelhez, mint később leírta.⁴⁰ És azt is érzékelnie kellett, hogy a tisztán elméleti okfejtéseket félre kell tennie, mert diagnózisa szerint a tiszta elmélet mögötti ráció – az értelem, az ész – került veszélybe az „irracionalizmus” térhódításával, amelynek csak következménye mindaz, ami a történelemben zajlik.⁴¹

Az *ész trónfosztása* volt az a mű, amelyben szembenézett ezzel a folyamattal – feltehetően Lukács „legrosszabb könyve”,⁴² amit valaha is írt, egyben rendkívül fontos: évtizedeken keresztül a kortárs és kora közelmúlt filozófiai irányzatainak olyan áttekintéseként szolgált, amelyből hazai és külföldi értelmiségiek nemzedékei alkothattak képet az úgynevezett „polgári filozófiáról”. A terv a náciizmus uralma alá kerülő Németországban fogant, majd a sztálinizmus hétköznapi lidércnyomásainak közegében dolgozta ki koncepcióját és készítette jegyzeteit Lukács – taskenti evakuálásban is, amikor a Szovjetunió teljes összeomlását látta már maga előtt –, hogy végül Magyarországon fejezze be, a kommunista diktatúra legborzalmasabb éveiben.⁴³ Racionalizmus és irracionálizmus drámai *vagy-vagyát* mutatta be a közelmúlt filozófiai irányzataiban – ebben nem volt egyedül egyébként –, és a számára egykor olyannyira otthonos német tradíció színeváltozását állította érvelése középpontjába, mert ennek ismeretében a „barbár fordulat” nem volt sem váratlan, sem véletlen.⁴⁴

A könyv elsősorban a német bölceleti hagyományt tekintette át – Lukács ebben volt a legotthonosabb, sőt ide szeretett volna hazatalálni egykor –, s éppen ennek állt össze számos, sokszor heterogén eredetű irányzata a fasizmus szellemi közegévé, illetve ebből for-

³⁸ Lukács levele Paul Ernsthez, 1915. május 4. In *Lukács György levelezése*. op. cit., p. 595.

³⁹ Lukács: Taktika és etika. In *Forradalomban*. op. cit., p. 132.

⁴⁰ Lukács: Utam Marxhoz. In *Curriculum vitae*. op. cit., pp. 227–238.

⁴¹ Erről a folyamatról bővebben: lásd Nagy A.: Egy élmény története. Lukács újraolvassa Kierkegaard-t. In *„A feledés árja alól új földeket hódítok vissza”. Írások Tímár Árpád tiszteletére*. Budapest, 2009, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–MissionArt Galéria, pp. 81–95.

⁴² F. Furet: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Budapest, 2000, p. 220.

⁴³ A keletkezéstörténetről lásd: *Lukács György élete képekben és dokumentumokban*. Szerk. Fekete Éva és Karádi Éva. Budapest, 1985, Corvina, p. 175., továbbá Zoltai Dénes: *Egy irástudó visszatér*. Budapest, 1985, Kossuth, p. 139., illetve Sziklai László: *Lukács György trónfosztása*. In *Ész, trónfosztás, demokrácia*. Szerk. Boros János. Pécs, 2005, Brambauer, p. 88.

⁴⁴ *Lukács György élete képekben és dokumentumokban*. op. cit. p. 175.

málódott annak világnézete is. Kierkegaard volt az egyetlen gondolkodó, aki kívül esett az „etnikai” meghatározottságon, s egy hosszú fejezet főszereplőjeként pedig bizonyos értelemben enyhébb bánásmódban részesült, mint német kortársai. Természetesen ő sem menekülhetett a szigorú – és esetében kiváltképp méltánytalan – bánásmódtól, vagyis a nézeteit értelmező „szociális” meghatározottságtól, a bornírtan feltételezett osztályérdekek képviselőtől, amelynek során Lukács eltekintett Kierkegaard saját helyzetét vagy korát illető bírálatától, hogy annál erőteljesebben bírálhasson ő. Ugyanakkor többször érzékelhető a szerző paradox empátiája, így például Kierkegaard „szubjektív értelemben becsületes”⁴⁵ magatartásának említése, vagy az okfejtés elméleti és történeti érvekkel való megalapozása, mindez pedig elválasztotta Lukács Kierkegaard-képét a korabeli szovjet filozófusok rágalmozó, sértegető és torzító beszédmódjától. A viszonylagos stilisztikai korrektség sem volt azonban kockázat nélküli: Hegelt például legmagasabb szintű párthatározat ítélte el mint reakciós filozófust, míg Lukács a francia forradalom hatását mutatta ki bölcseletén.

Különös, hogy magában *Az ész trónfosztásában* is vissza-visszatérnek kierkegaard-i motívumok, így például a kiinduló tézist – hogy nincs ártatlan világnézet – ugyanúgy ihlethette a koppenhágai bölcselet, mint az egész művet átható, sajátos „áldozathozatalt” is: Lukács újabb, szellemi áldozatával nem egy általános érvényű bűnösségből keresett szubjektív kiutat, hanem a konkrét és végzetes történelmi fenyegetettségéből. „A helyzetből adódó döntéseknek” – írta Lukács arról a pillanatról, amikor a német seregek Moszkvához közeledtek – „mindent, de mindent – legyen az számomra személyesen a legdrágább akár, legyen az a saját életművem – feltétel nélkül alá kell rendelni”.⁴⁶ És ebben éppúgy berne rejtett az – újraértelmezett – „gesztus életértéke”, mint a „megköltött élet”, csak éppen mindkettő radikálisan új jelentést kapott a történelem drámájának alakulása nyomán.

Fontos adalék, hogy Lukács ugyanazt a Kierkegaard-kiadást forgatta két évtizeddel később is, mint ifjan, és a szakirodalomban sem tért el jelentősen a kezdeti forrásoktól – pedig a harmincas években jelentős művek születtek Kierkegaard-ról –, csak éppen szinte ellentétes értelmet kapott mindaz, ami egykor vonzónak és számára személyesen döntőnek tűnt. A vonzás ellentétébe fordult, a döntő szerep azonban megmaradt. És ennek során eltekintett a dán gondolkodó életművének egyik legfontosabb vonásától – ami pedig vonzást gyakorolt rá ifjan –, a sokféle hang és szerep teremtette különös polifóniától, s egységes szövegnek tekintette a káprázatos leleménnyel és rendkívül lényeges megfontolásokból tagolt életművet. Bár lábjegyzetek szerepeltek már a szövegben – szemben *A lélek és a formák* esszéivel, ahol a műfaj ezt nem igényelte –, de ezek a német összkiadás köteire és lapjaira utaltak, sem az álnevekre, sem a mögöttük és általuk zajló polémiára nem.

A Kierkegaard-ra jellemző modern irracionlizmus a francia forradalmat követő „Thermidor-érzésből” ered, s a társadalomból való „kivonulás” gesztusa is ebből következik. Az elutasítást értelmező „fenséges meta-szociális etika” Lukács szerint összefügg a „fenséges” anyagi háttérrel, s így lesz „kapitalista filozófus” Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche.⁴⁷ Az „osztálykorlátok” áthágásának egyébként Lukács maga lehetett a legjobb példája: apja bankigazgató volt, ifjúkora gondtalan, így pontosan tudta, hogy az általa leírt mechanikus determináció csak saját dogmatikus elméjében létezett, de a valóságban nem.

Hogy Kierkegaard nem volt „valóban nagy gondolkodó”,⁴⁸ mint Lukács leszögezte – ez egykor éppen vonzását erősíthette: hiszen nagy író volt és nagy lélekismerő, s a bölcselet felé innen közeledett – míg tehetségét a filozófiához mégiscsak elismerte Lukács. Mindezt a Kierkegaard-ral foglalkozó fejezet mélysége és tagoltsága a gyakorlatban cáfolta, bár a dán sajátosságoknak, illetve korának és szellemi környezetének homályban hagyása döntő vonásaitól fosztotta meg. A német szellemi kontextus pedig egy olyan tra-

⁴⁵ Lásd a Kierkegaard-ról szóló fejezetet: Lukács: *Az ész trónfosztása*. Budapest, 1978, Magvető, pp. 227–278.

⁴⁶ Lukács György *élete képekben és dokumentumokban*. op. cit., p. 161.

⁴⁷ Lukács: *Az ész trónfosztása*. op. cit. p. 118. és p. 260.

⁴⁸ Op. cit. p. 184.

díció részeseként mutatta be, amellyel mindvégig drámai vagy éppen ironikus polémiát folytatott. Az irracionális „megalapítójaként” – mint Lukács stigmatizálta egykori kedvencét, noha a terminus keresztapja Schelling volt – szerepe a bölcelet történetében rendkívüli, és legplasztikusabban éppen a Hegellel szembeni polémiában bomlott ki, amelynek során „radikális irracionálizmussá” vált a rendszerteremtő német zseninek való ellenszeregelése. A Kierkegaard-ra döntő hatást gyakorló gondolkodók felidézésében Lukács éppolyan jelentőseket téved, mint ahogy a hit és tudás – illetve vallás valamint tudomány és történelem – krízisének érzékeltetése is fordítottja a kierkegaard-i logikának: Lukács valamiféle vereséget, visszavonulást sejtet ott, ahol a dán gondolkodó összemérhetetlen minőségek mérlegelése nyomán a szükségképpen bekövetkező szellemi és hitbeli választat érzékelteti. Az a „kvalitatív dialektika”, amely ennek során létrejön – mint Lukács keresztelte el Kierkegaard módszerét, szemben a hegeli történelmi dialektikával – nem vezethet máshova, mint társadalom és történelem meghatározó szerepének tagadásához, a „mesterségesen elszigetelt egyén” oldhatatlan magányához, akit már semmi más, csak „puszta egzisztenciája” határoz meg.⁴⁹

A harmincas évek élménye abban a következtetésben is érzékelhető, hogy az egyén számára tiszta fatalizmusként jelenik meg a felette mozgó történelem, s a magasabb instancia helyén megmutakozó ateizmus pedig valami „újfajta vallásosság” szerepét tölti be: Isten tagadása lehet az utolsó lépés a hit felé. Egykor maga Hegel sem hagyott helyet Isten számára a történelmi folyamatban, ám Kierkegaard ezt már irracionálisnak, olykor éppen értelemellenesnek látja; a kétségbeesésen kívül tehát nem létezhet válasz. A „szubjektivitás hegemoniája” végül azt jelenti, hogy az „objektív valóság” megismerhetetlen, végső soron tehát Kierkegaard egész dialektikája metafizikává és formális logikává silányul. Az egyedüli menedék a bensőségesség, a hit is csak itt kaphat helyet, ám így lesz egyszersmind közölhetetlenné: a legmagasztosabb és legmélyebb kérdések átélése nem nyit utat a kommunikáció – végső soron: a másik ember – felé. A vallás menedéke tehát csak az lehet, ha az egyes kerekedik az általános fölé, visszajutottunk tehát – nem kis kerülővel – Ábrahámhoz; ám tragédián túli döntésében az etikum megsemmisül a hitben, nem pedig dialektikusan „megszüntette megőrződik”. Az inkognitó ebben a folyamatban jön létre, a valóságos arcot maszk fedi el. Ez is Lukács saját élménye lehetett, együtt azzal az „arisztokratikus” viszonytal, amelyet efféle szerepjáték feltételez, amelyben örökre eltűnnek a személyiség valódi vonásai.⁵⁰

A tiszta és végtelen szubjektivitás meghatározó erejét illusztrálja Lukács számára a „stádiumok” kierkegaard-i gondolata is, és persze az esztétikai és vallásos stádium közelsége ennek legjobb példája. A vallás nem lehet semmiféle „tanítás”, és nem szükséges hozzá semmiféle közösség, az emberi kapcsolatok tere amúgy is végtelenen szűk a Lukács olvasta Kierkegaard-nál – a házasság ennek pregnáns példája –, a lelkek között nincs kapcsolat, csak a kétségbeesés sorsközössége. És ennek megfelelően az etika is kihullik mind az esztétika világából – hiszen az szükségképpen etikaellenes –, és a vallásból is, amely messze túl van mindenféle moralitáson. Ennek persze még számos következménye lesz a Lukács-féle Kierkegaard-olvasatban, nem utolsósorban a „fennálló apológiájaként” értelmezett távolságtartásban vagy éppen a kétségbeesés lefegyverző erejében. Így lesz Kierkegaard világnézete is része a „reakciós burzsoázia taktikájának”, amely mindenáron fenn akarja tartani uralmát a leigázott osztályok felett. Továbbá gyökértelen, parazita – a metaforák még szaporodni fognak –, így „hajótörött, dekadens esztéták menedéke” lehet csupán az a nézetrendszer és filozófiai irányzat, amelyben egykor Lukács is magára ismert. Később azonban a munkásmozgalom, és annak tudományos ideológiája

⁴⁹ Lásd a Kierkegaard-ról szóló fejezetet: Lukács: *Az ész trónfosztása*. op. cit. pp. 227–278.

⁵⁰ Op. cit. pp. 234–239.

választ adott minden kérdésére – hiszen Kierkegaard világában a válaszok sem mások, tette hozzá, mint maguk a kifordított kérdések.⁵¹

Hogy éppen Hitler hatalomátvételének előestéjén érte el Kierkegaard hatása csúcspontját Európában, ez magyarázza a behódolás és elfogadás tragikus logikáját is, ha már egyszer a politikai és társadalmi válság a végletekig kiélezte azokat az ellentmondásokat, amelyekkel a dán gondolkodó nem kívánt semmit kezdeni. Sőt: „forradalom elleni harcot” emelte ki Lukács, noha Kierkegaard viszolygása a tömegtársadalomtól, súlyos kétegyes a parlamenti demokráciában, Szókratész-értelmezése és tehetetlen felelősségvállalásának egyetemessége sok ponton hatott még az érett – ekkor: sztálinista – Lukácsra is. Mégis, a reakciós „viselkedés” úttörőjét látta és láttatta benne, s így hosszabbította meg kortársai Kierkegaard-értelmezésének erővonalait Heidegger náciizmussal való „flörtöléséig”, vagy éppen Jaspers „üres öntudatának” polgári paradoxonáig.⁵² És ez már nem csak a háború veszedelmének ihletésére fogalmazódott meg Lukácsban, hanem a szövetségesek győzelme után is hitt benne, személyes és szenvedélyes polémiákban a kortárs egzisztencializmus jelentős gondolkodóival: etikai zsákutcát látta ott, ahol pedig a személyes moralitás keresett kiutat.⁵³ És míg egy genfi konferencialátogatás vagy egy folyóirat-polémia megmaradt többnyire az elmélet magasában, addig az efféle bírálatnak és nézetkülönbségnek a háború utáni Magyarországon nagyon konkrét következményei voltak: szellemiek, morálisak, ideológiaiak vagy akár karhatalmiak. Az egyetemi előadásokon könyvének kérdéseit taglaló Lukács pedig előbb adott átfogó képet Kierkegaardról és Nietzschéről, mint Marxról.⁵⁴ És bár a hidegháború igényeinek megfelelően alakult olykor az újabb és újabb kiadás – így Hitler mellett például Tito is szerepelt néhány évig *Az ész trónfosztásában* –, a belső arányérzék működésére utal, hogy az utolsó „autorizált” változatban Lenin 27 hivatkozással jelent meg, míg Kierkegaard 37-tel.

*

Hiszen az elutasítás vagy az éles kritika is róla szólt – míg hiánya vagy említetlenül hagyása mintha kiiktatná a bölcséleti emlékezetből. Az 1953-as *Filozófiai Lexikonban* – „szovjetből” fordítva⁵⁵ – nincs egyetlen említés Kierkegaard-ról, míg például Sztálin nyolc oldalon szerepel. Moszkva számára a dán gondolkodó még évekkel később is inkább elmekörtani esetnek tűnt, semmint filozófiainak.⁵⁶

A maguk módján a sztálinizáció magyar bajnokai is követték a kommunizmust építő Szovjetuniót, így Lukács átgondolt és művelt ideologizálása egy idő után valamikori elvtársai, tanítványai, vitapartnerei számára elfogadhatatlan volt. A dán gondolkodóról szóló Rudas László, Szigeti József vagy éppen Mátrai László értelmezésében Kierkegaard legfeljebb „szolipszizmusaiban” jelentős, egyébként poros, régi dogmákat éleszt fel és talál annak a közönségnek, amely csak azért lehet fogékony efféle tévtanokra, mert a világháború megrendítő sokkját nem heverte ki.⁵⁷ Egyébként pedig nézetei veszedelmesek, tévesek, sőt: a társadalmi fejlődés akadályai. Lukács elhallgattatása nyomán Kierkegaard szerepe halványul kissé, hogy majd a szellemi erjedés nyomán illetve az irányított bölcsélet 1956 utáni korszakában mégiscsak érdemben vegye tudomásul a koppenhágai gondolkodót.

⁵¹ Op. cit. pp. 256–262.

⁵² Op. cit. pp. 272–277.

⁵³ A hivatkozott előadás: Az egzisztencialista etika zsákutcája. Lásd: *Lukács György élete képekben és dokumentumokban*. op. cit., p. 184.

⁵⁴ Lásd: Heller: *Az ész trónfosztása* 50 évvel később. In *Ész, trónfosztás, demokrácia*. op. cit. p. 47.

⁵⁵ *Filozófiai Lexikon*. Szerk. Mark Mojszejevics Rozental és Pavel Jugyin. Oroszból fordította Tábor Béla és Mándy T. Stefánia. Budapest, 1953, Szikra.

⁵⁶ David I. Zaszlavskij: *Yurodstvo i yurodnie v sovremennoy burzhoaznoy filosofii*. *Voprosy Filosofii*, no. 5, 1954, pp. 138–151.

⁵⁷ Mátrai L.: *Haladás és fejlődés. Filozófiai tanulmányok*. Budapest, 1947, Irodalmi és Művészeti Intézet, pp. 47–51.

Akinek ekkor végre a magyar teológiai hagyományra is hatása lehetett, az 1956 után bebörtönzött evangélikus püspök, Ordass Lajos használta fel kényszerű – és kínzó – „el-szigeteltségét” arra, hogy gondolatilag szembenézzen Kierkegaard vallásbölcseleti életművével, és magyarul is megszólaltassa legfontosabb prédikációit.⁵⁸ Hogy a jelenkornak nem zsenikre, hanem mártírokra van szüksége, ezt a kierkegaard-i gondolatot sajátos jelentéssel telítették ezek az évek.

Nemsokára azonban mintha az „általános amnesztia” Kierkegaard-ra is kiterjedne: 1963-ban gondolkodása és hatása végre higgadtabb elemzés tárgya lehetett egy egyetemi jegyzetben,⁵⁹ s a formálódó Lukács-iskola gondolkodói is ekkor idézték fel szellemi arcélét – mesterük dogmáit meghaladva – egy jelentősebb áttekintésben.⁶⁰ És bár a polgári bölcelet szerepe a fasizmus előkészítésében vitathatatlanak tűnt számukra, ugyanakkor a nyers kauzalitás és a mechanikus meghatározottság elhalványult, mert az antifasizmus polgári képviselői között is meg lehetett mutatni ennek a hagyománynak számos – jelentős – képviselőjét. Végre egy rövid életrajzi áttekintés is segített a megértésben, és ismét csak a terjedelem és mélység utalt a dán filozófus jelentőségére, ha a közeg polemikus és szükségképpen marxista maradt is.

Hosszú évtizedeket kellett várni, hogy Kierkegaard magyarul is megszólaljon végre, amikor 1965-ben az életmű reprezentatívnak vélt részletei – bár csak részletei – napvilágot láttak az *Egzisztencializmus* című antológiában.⁶¹ Maga a kötet művészi „-izmus”-nak tekintette a filozófiai irányzatot, s Kierkegaard más szerzők – illusztrációnak szánt, de átgondoltan fordított – szövegrészleteivel együtt jelent meg végre magyarul. És persze ideológiai előszó után, amelyben Köpeczi Béla leírta, hogy Kierkegaard „tanításai” – így, idézőjelesen –, csak a polgári filozófia nyomorúságának megvilágítására alkalmasak, népszerűsége és a művészetekre gyakorolt hatása súlyos válságjelenség, maga a szerző ugyanis obskúrus, zavaros, ellentmondásos; az irracionalizmusba való menekülés pedig a dekadencia szimptomája. De Kierkegaard jelentősége végre a szövegeken keresztül is megmutatkozott, és ki ne tudott volna a sorok között olvasni, aki akkoriban olvasni tudott.

A szellemi amnesztia nyomán a XX. század jelentős – úgynevezett polgári – írói is megjelenhettek már, közöttük azok is, akikre Kierkegaard elementárisan hatott, s akik újraértelmezve és művészi erővel követték és alkották újra ezt a bölceleti hagyományt. Rilke és Kafka elsősorban, illetve Camus – és mások – a francia egzisztencializmus vonzóköréből. Ebben az időben jelentek meg új fordításban a dán gondolkodó hatását magukon viselő skandináv szerzők is: Ibsen illetve Strindberg, továbbá – paradox filológiai közvetítések révén – Dosztojevskij. Fehér Ferenc jelentős monográfiájában önállóan is megjelent – és így fontos fejtegetések hőse lett – Kierkegaard,⁶² beillesztve a modern művészet- és gondolkodástörténet fősodrába. Lukács tanítványainak, követőinek szellemi közössége – az iskola, majd a tanítványok tanítványai, az úgynevezett „óvoda” – a hetvenes évektől kezdődően meghatározó szerepet játszott Kierkegaard műveinek kiadásában, gondozásában, fordításában.⁶³ Együtt azokkal a magyar írókkal és költőkkel, akik fogékonyak voltak erre a hagyományra, és elég műveltek voltak ahhoz, hogy az ekkor még magyarul

⁵⁸ Vajta V.: *Hít és élet összecsengése: Kierkegaard, Ordass Lajos tolmácsolásában*. Keszthely, 1990, Ordass Baráti kör. Lásd még: Donáth L.: Hite által még holta után is beszél. In *Kierkegaard Budapesten*. op. cit., pp. 276–287.

⁵⁹ *Mai nyugati filozófia*. Szerk. Simonovits Istvánné. Budapest, 1963, Tankönyvkiadó.

⁶⁰ Márkus Gy. és Tordai Z.: *Irányzatok a mai polgári filozófiában*. Budapest, 1964, Gondolat.

⁶¹ Köpeczi B. (szerk.): *Az egzisztencializmus*. Budapest, 1965, Gondolat.

⁶² Fehér: *Az antinómiák költője*. Op. cit.

⁶³ Lásd erről: Nagy A.: *Our Long Way From Enten–Eller to Vagy–vagy The History of the Reception of Either–Or in Hungary*. Megjelenés előtt a koppenhágai S. K. Research Centre hatástörténeti sorozatában.

nem olvasható műveket idegen nyelveken ismerhessék meg. Elsősorban Pilinszky János életművében érzékelhető súlyos jelenléte – bár a francia közvetítés valamennyit elvesz a súlyból –, továbbá Hamvas Béla kéziratban terjedő írásai voltak egy szűkebb kör számára meghatározóak; de Mészöly Miklós és Konrád György is értette, ismerte, és műveik számára újrafogalmazta mindazt, amit fontosnak tartott ebből a tradícióból.

*

És bár a magyar marxisták számára nem volt – szovjet kollégáik sarkos nézetei szerint – „félíg elfeledett” szerző Kierkegaard, aki úgy hitte, „az értelem megöli a szabadságot és a személyiséget”⁶⁴ azért a hivatásos filozófia számára nem lehetett több mint misztikus, különc szellem, aki csak a jelentős apai örökségének köszönhetően adhatta ki műveit. A kétségbeesés, a szorongás és a tömegek gyűlölete jellemezte a dán gondolkodót az újabb *Filozófiai lexikon* szócikke szerint⁶⁵ – egyébként annak az „alapl műnek” új változatában immár 34 sorral, amelynek előző variációjában még nyoma sem volt. Kierkegaard antihumánus nézeteit eszerint a kortárs imperializmus igényli, s ez magyarázza nyugati népszerűségét is; de hogy ismeretere itthon is igény van, azt jól példázta egy másik kislexikon szócikke, amelyben már egy egész oldalt töltött meg a róla szóló – bár kritikus – elemzés.⁶⁶ A hetvenes évek végére az „amnesziát” követően hivatalos „rehabilitációja” is lezajlott, bár ekkor még inkább csak íróként volt elfogadható – lévén a művészek esendőbbek a teoretikusoknál. A *Világirodalmi lexikon* hosszú szócikkében már jelentősége, tehetsége is körvonalazódik, élete és művei végre egységesen értelmezhetőek, s a mentségek is inkább formálisak: hogy hazafias újságnak dolgozott vagy hogy Marxhoz hasonlóan ő is Hegel-kritikával kezdte.⁶⁷

Válogatott írásai a hatvanas évek végén jelentek meg először, igencsak terjedelmes előszóval, de mégiscsak maguk a – kissé nehézkesen fordított – eredeti szövegek szólhattak: részletek *Az irónia fogalmáról*, továbbá a *Vagy-vagy*, valamint a *Félelem és reszketés, A szorongás fogalma*, végül a *Lezáró tudománytalan utóirat* című művekből.⁶⁸ A marxista eligazítás kitért a hazai Kierkegaard-recepcióra is, és végre átugorhatta az egzisztencializmus árnyékát, és a modern vallásbölcseleti irodalomból megemlíthette Tillichet, Karl Barthot, illetve Banhoffert (*sic*) is, mint akikre Kierkegaard döntő hatást gyakorolt. És minden ideológiai szűklátókörűség ellenére mégiscsak volt végre a kötetben bibliográfia és tárgymutató, és ismét jelentős könyvsorozat emelte meg a válogatás rangját, s adott támpontot mindazoknak, akik olvasni és érteni akarták a dán szerzőt.

Az idős Lukács számára a Kierkegaard-ral folytatott küzdelem még élete végén sem fejeződhetett be: *Ontológiájában* külön fejezetet szentelt az egzisztencializmusnak,⁶⁹ és ezen belül tért vissza hozzá, mint akivel még nyolcvanévesen is elszámolnivalója van. Ifjúkorának súlyos döntését a dán bölcseleti gondolatmenete ihlette, s talán ezért, hogy az Ábrahám-történetet kellett ismét és utoljára végiggondolni. Az ember–Isten viszonyt elsősorban, amely semmit nem tud kezdeni intézményekkel – fejt ki Lukács. De legyen szó akár napjaink kereszténységéről, vagy a Nagy Inkvizítor dilemmájáról – az indíttatásban érezhető, hogy a szekuláris megváltás-hit keresi vallásos analógiáit; mintha a kétféle értelmű „hit” szinonima lehetne.

⁶⁴ Piama Pavlovna Gajdenko: *Az egzisztencializmus és a kultúra. M. Heidegger filozófiájának bírálata.* Ford. Nyírő József. Budapest, 1966, Kossuth, p. 17.

⁶⁵ *Filozófia kislexikon.* Ford. Józsa Péter et al. Szerk. Vári Györgyné. Budapest, 1964, Kossuth.

⁶⁶ *Filozófiai Kislexikon.* Második, átdolgozott kiadás. Oroszból fordította Csibra István et al. Szerk. Szigeti Györgyné et al. Budapest, 1972, Kossuth, pp. 190–191.

⁶⁷ *Világirodalmi lexikon.* Szerk. Király I. et al. Budapest, 1979, Akadémiai.

⁶⁸ *Sören Kierkegaard írásaiából.* Ford. Dani T. et al. Szerk. Suki B. Budapest, 1969, Gondolat.

⁶⁹ Lukács: *A társadalmi lét ontológiájáról.* vols. 1–3. Budapest, 1976, Magvető, vol. 2. pp. 639–641.

Lukács halálának évében jelent meg egy terjedelmesebb írás Kierkegaard marxista értelmezésének lehetőségéről – mint lehetetlenségéről –, Rozsnyai Ervin tollából, aki számára az efféle gondolati zsákutcák egyedüli értelme az, hogy megmutassák a tudományos szocializmus ideológiai felsőbbrendűségét: a történelem útja tehát arrafelé halad, amerre Marx kijelölte.⁷⁰ Kierkegaard ebben az összefüggésben jól példázza, hogy másféle kiút nem létezik, hatása legfeljebb egy középkori járványéhoz hasonlítható. Rozsnyai értelmezésében a legalapvetőbb dilemma a dán bölcselő számára a „gondolkodni vagy létezni” kérdése, s ennek hátterében az a szorongás munkált, hogy saját társadalmi osztálya rövidesen eltűnik. Ezért lett szerinte Kierkegaard 1848 után az „ellenforradalom” védelmezője – ez pedig nem filozófiatörténetileg értelmezhető, hanem politikailag: nem volt még messze az ország az „ellenforradalmárokat” – vagyis az ’56-os forradalom résztvevőit – érintő, de fel nem mentő közkegyelemtől; senki ne bízza el tehát magát.

Hogy Lukács még „posztumusz” sem szabadulhatott Kierkegaard hatásától, annak talán legkülönösebb példája a „heidelbergi bőrönd” volt, amelynek 1973-as felbukkanása nyomán mélyen és plasztikusan mutatkozott meg ennek a hatásnak az előtörténete. A kofferből előkerülő ifjúkori levelezés, naplók, vázlatok és művek egyöntetűen arra utaltak, hogy Kierkegaard talán a legfontosabb gondolkodó volt Lukács számára igencsak jelentős „tanulóéveiben” – amikor még sokfelé nyílt út: mind a fiatal gondolkodó előtt, mind pedig abban a szellemi közegeben, amely a Monarchia utolsó éveiben európai tágasságúnak tűnt.

A hetvenes években jelenhetett meg végre Kierkegaard „első kötetes” szerzőként, mégpedig egy rangos és jelentős sorozat sikerdarabjaként látott napvilágot a *Mozart Don Juanja* címen egy részlet a *Vagy–vagy* első feléből.⁷¹ Mintha efféle művet Kierkegaard valaha is írt volna, s a – németből gondosan fordított – szegmentum bármiként is visszaadhatná a nagyszerű meglátásokon és szellemes összefüggések feltárásán túl azt az eredetiséget és gazdagságot, amit a dán bölcselő a filozófia – és irodalom és zene és vallás – története számára jelentett. Egy eredeti és merész következtetésekig jutó utószó pedig Kierkegaard-t a zenefilozófia mesterei között is elhelyezte, míg színes biográfia és érzékeny elemzés egészítette ki a marxista érvelést. A kísérő tanulmány azonban mindvégig belül maradt a „vagy Kierkegaard – vagy Marx” dichotómián, ami Heller Ágnes másik elemzését is meghatározta,⁷² amelyik a teljes *Vagy–vagy* után szerepelt. Hiszen már a fiatalkori főmű kiadása is a horizonton volt, az *Etikai gondolkodók* szivárványszínű sorozatának barna darabjaként, végre dán eredetiből fordítva, lelkiismeretes szöveggondozással, jegyzetekkel és a megfelelő biográfiai kapcsolódási pontok feltárásával. A csaknem egy kilós, vaskos kötet hatása rendkívüli volt, ha a nagyközönség nem olvasta is végig mind az ezer oldalt. És persze az utószó empatikus és kritikus hanghordozása: *A szerencsétlen tudat fenomenológiája* egyszerre ásott mélyre ebben a szövevényes és mesterien komponált élelműben, és zárta olykor rövidre logikáját. Heller legfőképpen az elidegenedés szimp-tómáját látta benne, egyben ennek végletes kiterjesztését is – mert belenyugvást a társadalmi fejlődés egyik fázisába, mint változtathatatlan létállapotba. A hetvenes évek közepén-végén még akár úgy tűnhetett, hogy van kiút, hogy a belenyugvás helyett lehetséges a lázadás, a kétségbeesés helyett a remény, a világhoz való viszonyunk megváltoztatása helyett a világ megváltoztatása. Végül is a *Kommunista kiáltvány* csaknem egyidős A és B papírjaival – mi lett volna, ha a vásárolt szekreterben Victor Eremita⁷³ azt találja meg?

⁷⁰ Rozsnyai E.: *Filozófiai arcképek*. Budapest, 1971, Magvető.

⁷¹ *Mozart Don Juanja*. Ford. Lontay L. Budapest, 1972, Európa.

⁷² Heller Á.: *A szerencsétlen tudat fenomenológiája*. In *Vagy–vagy*. Budapest, 1978, Gondolat, pp. 1017–1079.

⁷³ Kierkegaard álneve, a *Vagy–vagy* kéziratának megtalálója, majd kiadója.

A korai főmű visszhangja tagolt volt és jelentős – nem következett marxista helyreigazítás, netán ellentámadás vagy elmarasztalás, bár sajnos jelentős elemzés és értelmezés sem. Hatása azonban áttételesen, a szellemi élet különféle hajszályökeirein keresztül érvényesült és huzamosnak bizonyult; csak éppen folytatás nem volt, sokáig, semmi – illetve mindössze a korábbi válogatott Kierkegaard-kötet újrakiadása.

Mígnem a korai (csonka) művet publikáló kiadó szentelte a könyvsorozat újabb darabját Kierkegaard-nak, mégpedig a *Félelem és reszketés* rendkívüli jelentőségű, teljes terjedelmében még kiadatlan szövegének költői fordításával,⁷⁴ gondosan jegyzetelve, és már nem marxista kísérőtanulmánnyal – bár ismét csak a német fordítás alapján. Hatása rendkívüli volt és maradt, noha a politikai és szellemi atmoszféra ekkor már erőteljesen megváltozott – nem volt már messze az idő, amikor Kierkegaard végre gondolkodóvá „emancipálódhatott” Magyarországon is.

*

Az emancipáció persze annak a szorongó izgalomnak a végét is jelentette, amellyel a marxizmus „hegemoniájának” éveiben őt olvasni, érteni és értelmezni lehetett, ez a fűtöttség adta át helyét idővel a hűvösebb értésnek és értelmezésnek – hogy ezzel Kierkegaard is elfoglalhassa majd azt a helyet, amely egyéb gondolkodók között őt is megilleti, s amely – tegyük hozzá – egykor számára egy cseppet sem volt vonzó vagy rokonszenves. A széthulló marxizmus és lebomló rendszer nyomán természetesen magasra csapott az érdeklődés Kierkegaard iránt – is –, fontosabb művei végre magyarul is megjelentek, bár sokszor a sietség dúlta fel a filológia és a kritikai szövegkiadás nyugalmát. Aminek egyébként ekkor az idő sem kedvezett, s az eddig ismeretlen gondolkodók iránti érdeklődés sem volt éppen türelmes. Az újra kiadott prédikációk,⁷⁵ majd *Az ismétlés*,⁷⁶ később *A szorongás fogalma*,⁷⁷ illetve a *Halálos betegség*⁷⁸ tűntek ekkor a legégetőbb hiányzó műveknek, s bár többnyire a német fordítás vált a kiadás forrásává, azért a dán szövegek és ennek megfelelő – gondolati, írói kontextus – is a figyelem előterébe került. És bár elő- vagy utószavak még megjelentek az eredeti szövegek mellett, de már sokszor kapcsolódott hozzájuk glosszárium vagy valamiféle eligazító szöveget, amely legalább érzékeltette a gazdag és ismeretlen kontextust. Nemsokára *A keresztény hit iskolája*,⁷⁹ illetve a *Berlini töredék*⁸⁰ is napvilágot látott, majd pedig az egész életmű átfogó megismerésének ígéretét a néhány évvel később megindított életműkiadás válthatta be. Ez ugyanis a legjelentősebb filológiai és szövegkritikai vívmányokat tartalmazó dán változatra épült, amely a nemzetközi Kierkegaard-kutatásban is új lapot nyitott, mind a szövegek értését, mind értelmezését tekintve – olykor éppen rejtett polémákat, idézeteket, persziflázásokat tárva fel ott, ahol végső konklúziók és kész művek sejtettek. A gondosan tervezett és a legfontosabb művek sorozatát érintő könyvek végre a korai műveken túl a naplók meghatározó fontosságú sorozatára is kiterjednek, s a folytatás ugyancsak alapvető jelentőségű lehet a magyar Kierkegaard-kutatás számára.⁸¹

Kisebb – bár igen fontos – Kierkegaard-szövegek jelentős folyóiratokban is megjelen-

⁷⁴ *Félelem és reszketés*. Ford. Rácz P. Utószó: Balassa P. (pp. 221–273.) Budapest, 1986, Európa.

⁷⁵ „Minden javunkra van – ha szeretjük Istent”. Ford. Ordass D. L. *Lelkipásztor*, nos. 7–8, 1992, pp. 219–223.

⁷⁶ *Az ismétlés*. Ford. Gyenge Z. Budapest, 1993, Ictus.

⁷⁷ *A szorongás fogalma*. Ford. Rácz P. Budapest, 1993, Göncöl.

⁷⁸ *A halálos betegség*. Ford. Rácz P. Budapest, 1993, Göncöl.

⁷⁹ *A keresztény hit iskolája*. Ford. Hidas Z. Budapest, 1998, Atlantisz.

⁸⁰ *Berlini töredék. Jegyzetek Schelling 1841/42 előadásairól*. Ford. Gyenge Z. Budapest, 2001, Osiris–Gond–Cura Alapítvány.

⁸¹ *Egy még élő ember írásairól. Az irónia fogalmáról*. Ford. Miszoglád G. és Soós A. Pécs, 2004, Jelenkor, illetve *Naplójegyzetek AA-DD*. Ford. Soós A. Pécs, 2006, Jelenkor.

tek,⁸² illetve népszerű kiadásokban bukkantak fel a „divatosabb” művek, elsősorban A csábító naplója.⁸³ A korábbi kiadások újranyomása pedig pontosan jelezte a megújuló érdeklődést és az olvasás igényét, immár „cenzúrázatlanul”, de egyben az újabb fordítói és filológiai munka elmaradása feladatlanul hagyta a terminológiai ellentmondásokat, illetve a fordítás dilemmáit: hiszen sokszor nem eredeti, vagy éppen romlott, rontott szövegek szolgálták a kiadás alapjául.

A Kierkegaard-kutatás hasonló dilemmákat követett, mint a forráskiadások: korábban a marxista ideológiai szorítás lazulása, majd a teljes megszabadulás hatott legfontosabb ihlető erőként, ezzel párhuzamosan pedig az egzisztencializmus vonzása, gondolati pályáinak áttekintése. Ez később átadhatta helyét a különféle eredetű és célú bölcseleti, illetve vallásfilozófiai érdeklődés érvényesülésének: a dialektikus teológiától a posztmodernig, a zeneelmélettől a – rendkívül sokrétű – hatástörténetig. A „kollektív gondolkodás” jelentős pillanatai is ezt a folyamatot követték: az 1992-es *Kierkegaard Budapesten* című fesztivál és beszélgetéssorozat euforikus napjaitól kezdődően az 1999-es *Keresztutak Kierkegaard gondolkodásában* című eseménysorozat előadásain keresztül a veszprémi és piliscsabai konferenciákig, illetve a 2009 januárjában megrendezett szemináriumig: *Kierkegaard és a művészetek* témájában.⁸⁴ És bár igen markánsan rajzolódnak ki azok a szellemi csomópontok, amelyek a hazai Kierkegaard-kutatásban döntő jelentőségűek: a budapesti bölcsészkaron, a hittudományi akadémiákon, Szegeden, Piliscsabán, Pécsen, Debrecenben, Kolozsvárott – ám bizonyos évtizedek kellenek ahhoz, hogy pontosan feltárható legyen, miféle tendenciák határozzák meg lényegében a befogadás és értelmezés horizontját, akár, éppen, napjainkban.⁸⁵ Hiszen a kortárs mindig ki van szolgáltatva saját optikájának, míg hosszú távon és érdemben a belátottnak vélt horizontot döntően megváltoztathatja egy jelentős monográfia, egy nagy ívű esszé szellemes és mélyreható felismeréseivel, vagy egy drámai konklúzióhoz vezető hatástörténeti kutatás. Mindezt majd későbbi korok tanulmányírói fogalmazhatják meg, ha még lesz kedvük és alkalmuk arra, hogy visszatekintsenek erre az ezredfordulóra.

De a történet – a „magyar Kierkegaard-é” – feltehetően ezzel már véget ér. A hazai kutatás nyilván felzárkózik a nemzetközihez, s elvész az izgatott figyelem, a szorongó olvasás, a drámai értés. Kierkegaard jövőbeli fontossága feltehetően már a gondolkodóé lesz, a filozófusé vagy teológusé, kurzusok és vizsgák tárgyává válik, doktori védések és konferenciák szereplőjévé. Megtalálja tehát helyét a társadalom afféle intézményeiben, amelyek igényt formálnak rá: az akadémián, az egyházban, az egyetemen.

Amelyekkel szemben talán legélesebb polémiját fogalmazta meg. Krisztus sem azért izzadt vért a kereszten – írta egykor –, hogy privátdocensek habilitáljanak belőle.

Pedig feltehetően ez következik. És az elkeseredést csak fokozza, hogy nyilván jól van ez így.

⁸² Az eddigi legteljesebb áttekintés Bartha Judit bibliográfiájában található. Kézirat.

⁸³ *A csábító naplója. Mesék az emberi szívről.* Ford. Irini Angelisz. Kassák, 2004, Szada.

⁸⁴ Az itt elhangzott előadások többsége megjelent: *Kierkegaard Budapesten.* op. cit., *Magyar Filozófiai Szemle*, 2003, 2004., illetve *Pro Philosophia Füzetek*, Veszprém, 2001., a további írások megjelenése is rövidesen várható

⁸⁵ A teljesség igénye nélkül, de feltétlenül kiemelendő Heller Ágnes, Radnóti Sándor, Bacsó Béla jelenlegi munkássága, akárcsak Gyenge Zoltáné és Czako Istváné. Évekkel ezelőtt a Művészettudományi és Médiakutatói Intézetben belül egy kis műhely, a *Kierkegaard Cabinet* (alapító: Nadas Péter) igyekezett segítséget nyújtani az eredeti források megszerzésében, illetve külföldi kutatók meghívásában: így – mások mellett – N. J. Cappeloern, Jon Stewart, Bruce Kirmmse, Gordon Marino, George Pattison, Cynthia Lund járt és adott elő Budapesten.

KORTÁRSOK VISSZAEMLEKEZÉSEI SØREN KIERKEGAARD-RA*

TROELS-LUND (kultúrtörténész, író)

(Néhány felnőtt hozzátartozóval együtt a 15 éves Troels-Lund is meglátogatta Søren Kierkegaard-t a kórházban. A látogatás végéről meséli a következőket.)

Csak rövidke látogatás volt, és már el is búcsúztunk. Én, legfiatalabbként, utoljára nyújtottam neki kezet, még egyszer csodálatos szemébe néztem, majd zavartan és meghatottan így szóltam: „Jobbulást kívánok, viszontlátásra!” Amikor kezet fogtunk, a többiek már az ajtó felé tartottak, úgyhogy szinte magunkra maradtunk. Kezemet két kezébe fogta – ó, mily apró, sovány és fehér volt az a kéz! –, s azt mondta: „Köszönöm, hogy eljöttél hozzám, Troels. Most pedig Isten veled!” Ezeket az egyszerű szavakat olyan különös pillantás kísérte, amihez foghatót addig még sohasem láttam. Megdicsőült, megvilágosodott, szent fény sugárzott belőle, s nekem akkor úgy tűnt, hogy az egész szobát beragyogja. Tekintete fényében egyszerre minden együtt volt: bensőséges szeretet, túlvilági szomorúság, áttetsző tisztaság, s ott bujkált benne egy kis mosoly is. Olyan volt, mint valami mennyei kinyilatkoztatás, áramlás lélektől lélekig, áldás, mely újult bátorságot, erőt és elkötelezettséget adott nekem.

HANS BRÖCHNER

Amikor először láttam Søren Kierkegaard-t, még nem tudtam, ki is ő – nekem csak annyit mondtak, hogy Dr. Kierkegaard fivére. Aznap este nagyon keveset beszélt, azt hiszem, inkább megfigyelőként ült köztünk.

Rendkívül mulatságosan nézett ki. 23 éves lehetett akkoriban, s egész megjelenése, furcsa frizurája hallatlanul zilált volt. Haja mint holmi borzas taréj meredezett szinte derékszögben homloka fölött, s ez meglehetősen vad külsőt kölcsönzött neki. Tudj' isten, miért – talán mert kereskedőcsaládból származott –, arra gondoltam, hogy bizonyára boltosság, így sajátos külsejének köszönhetően már oda is képzeltem őt egy szatóc-boltba.

Azóta is jót mulatok hajdani éleslátásomon.

*

Leírhatatlanul kifejező mosolya és tekintete volt. Sajátos nézésével már messziről üdvözölni tudta az embert, s mindezt szemének csupán egy aprócska villanásával tette, mely mégis oly sok mindent fejezett ki. Volt valami végtelen szeretet és melegség a tekintetében, mely ugyanakkor kihívó és kötekedő is tudott lenni. Képes volt rá, hogy pillantásával ellentmondást nem tűrve rendelje magához az All Rights Reserved. ajárót „raportra” – ahogyan ő mondogatta. Ha valaki találkozott ezzel a tekintettel, akkor azt vagy vonzotta, vagy taszította, vagy zavarba jött, vagy pedig elbizonytalanodott és ingerült lett tőle.

*

* Forrás: Søren Kierkegaard – Ideens Politispion, Bjarne Troelsen válogatása, Forlaget Systime, Herning, Danmark, 1984.

Jó volt vele sétálni – noha ez bizonyos szempontból némi kellemetlenséggel is járt. Mozdulatainak szabálytalansága miatt – mely nyilvánvalóan görbe tartásával függött össze –, képtelen volt egyenes vonalban haladni, ha még valaki más is ment mellette: vagy a házak és a pincelejáratok felé vagy a csatornák irányába szorította le fokozatosan az illetőt. Amikor pedig mindehhez még gesztikulálni is kezdett karjával és sétapálcájával, akkor a séta lassacskán akadályokkal nehezített meneteléssé vált. Ilyenkor az ember legfeljebb azzal próbálkozhatott, hogy mindig arra az oldalára kerüljön, ahol lehetőség nyílt a haladásra.

GEORG BRANDES

Az én legrégebbi emlékem Kierkegaard-ról még gyerekkoromból származik. Ha nem elég gondosan és feszesen húztam rá pantallómat az akkoriban használatos hosszú csizmaszártra, a dadám rossszallóan csak ennyit mondott: „Søren Kierkegaard!”

Így hallottam ezt a nevet először említeni, mely a felnőttek fülének akkoriban nagyon ellenszenvesen csengett.

Azokban a körökben, ahová Kierkegaard szellemisége nem juthatott el, a Corsaren karikatúráinak köszönhetően jobb híján lábai révén vált ismertté.

CORSAREN – 1846

Amikor az ember jóhiszeműen kifizet 3 Rigs Dalert és 64 skillinget (egy S. Kierkegaard-könyvért), majd efféle útmutatást kap: – Olvasd úgy, mintha a *Biblia* volna, s ha nem fogod érteni, olvasd el újra! Ha azonban másodsorra sem érted, akkor akár főbe is lőheted magad! –, nos az ilyen tanácsoktól különös érzésünk támadhat. Megtörténhet, hogy gondolataink összezavarodnak, s addig jutunk, hogy Nicolaus Copernicus állítása, miszerint a Föld a Nap körül kering, örültség csupán, hiszen az egész égboltozat, a Nap, a bolygók, a Föld, Európa és Koppenhága is mind-mind Søren Kierkegaard körül keringenek, ő pedig mindeközben némán áll, s még biccenteni sem méltóztat, hogy megköszönje az iránta tanúsított tiszteletet.

KÖVI ANITA fordítása

HEGEL ÉS KIERKEGAARD

A filozófiát a többi tudományos diszciplínánál nagyobb mértékben jellemzi, hogy legendákat teremt és ragaszkodik hozzájuk. Ilyen a „realista” Arisztotelész, a „szkeptikus” Kant, a „logicista” Hegel legendája. Csak kevesen vannak tudatában annak, hogy egy filozófus gondolatainak is van becsülete, amelyhez éppúgy tilos illetéktelenül hozzányúlni, mint kikezdeni egy ember személyes becsületét. Aki félreismeri egy rendszer alapvető vonásait, az vét annak becsülete ellen, s ezáltal nemcsak intellektuális hibát követ el, hanem morálisat is. A betűhöz való feltétlen ragaszkodás minden bizonynyal megfojtja az önálló gondolkodást. Hűek lehetünk azonban a rendszer szelleméhez is, s ha így cselekszünk, azt finom, de mélyreható vonal választja el az önkénnytől vagy a „szabad” értelmezéstől.

Napjankban Hegel – történetfilozófusként és esztétaként – ismét megbecsülésnek örvend. Széles körben elterjedt azonban az a téves vélemény, mely szerint Hegel marandó jelentősége arra a hatalmas teljesítményre korlátozódik, melyet az emberi történelem filozófiai feldolgozásának terén vitt végbe. Hegel kultúrfilozófus, mivel metafizikus, metafizikája azonban, miként minden valódi metafizika, vallásos alapokon nyugszik. Hegel vallásos gondolkodó, s csak a vallás felől érthető meg igazán. A Dilthey és Nohl által hozzáférhetővé tett ifjúkori teológiai írások¹ képezik és fogják is képezni a Hegel gondolatvilágába vezető természetes bejáratot. Innen nézve milyen távolivá lesz a

A fordítás a szöveg alábbi kiadása alapján készült: Alfred Baeumler: Hegel und Kierkegaard. In id.: *Studien zur deutschen Geistesgeschichte*. Berlin: Junker und Dünnhaupt 1937. 57–70 o. A szöveg első közlése: *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 2 (1924) 1. 116–130. o. (az első és a fordítás alapjául szolgáló második közlés szövege teljesen egyezik).

A szöveg első közlése annak az azonos című előadásnak a rövidített változata, mely 1922. június 26-án hangzott el a Kantgesellschaft müncheni csoportjának előadóestjén. A rövidítés következtében az első közlésből kimaradt egy Schopenhauer–Nietzsche szembeállítás, melyet Baeumler a Hegel–Kierkegaard szembenállással analógnak mutatott be, valamint a Hegel „katicizmusáról” szóló rész, mely Thomas Mann *Varázshegy* című regénye révén komoly irodalmi karriert futott be, ezért érdemes itt szó szerint is felidézni:

„Kierkegaard protestantizmusa aligha szorul bővebb jellemzésre. Nem olyan egyszerű azonban belátni, hogy az a szellemi hatalom, melyet Kierkegaard a hegeli rendszer ürügyén támad, az világtörténelmileg szemlélve nem egyéb, mint a katicizmus. Hegel a Tübinger Stiftben nevelkedett, és sohasem szűnt meg személyesen lutheránusnak vallani magát. A filozófiatörténet-írónak azonban nem személyes vélekedésekkel, hanem rendszerek szellemével van dolga. Mondhatja magát Hegel akár szenvedélyes meggyőződéssel is lutheránusnak, életre hívhatott akár egy teológiai irányzatot is a protestantizmuson belül, rendszerének éppen döntő részében – legvilágosabban a *Logikában* – mégis az a szellem uralkodik, amely a protestanizmus ellentéte.”

A müncheni előadás hallgatói között ülő Thomas Mann később e passzus parafrázisát adja a *Varázshegy* (1924) Naphtájának szájába az Unterpertinger atyával folytatott beszélgetésben (II. kötet, Operationes Spirituales fejezet).

Az itt következő számozott jegyzetek a fordító munkái, a csillaggal jelölt jegyzet a szerzőtől származik.

¹ Hermann Nohl adta ki 1907-ben Hegel ifjúkori teológiai írásait *Hegels theologische Jugendschriften* címmel.

Hegel „pánlogizmus”-áról szóló hagyományos fecsegés. Dilthey újra ráirányította a figyelmet a Hegel fejlődésében megfigyelhető misztikus elemre. Kétségkívül sokkal helyesebb lenne Hegelt a misztikusok közé sorolni, mint a sokat emlegetett „logicisták” közé (akiknek tényleges létezését illetően egyébként is erős kétségeim vannak). Valójában azonban Hegel se nem misztikus, se nem logicista, hanem vallásos beállítottságú szisztematikus. Úgynevezett logizmusa csak eszköz, mindenestre fontos eszköz ahhoz, hogy a világ anyagára alkalmazva konkrétan érvényesítsen egy eredetét tekintve leginkább misztikusnak nevezhető látásmódot. Wilhelm Purpus,² a szellem fenomenológiájának kiváló ismerője az isteni szeretet himnuszának nevezte Hegel abszolút idealizmusát. Ebben a megnevezésben mindenestre összehasonlíthatatlanul több történeti igazság rejlik, mint abban a szokásos besorolásban, amely szerint Hegel a legendás pánlogisták közé tartozik.

Ezzel a megállapítással azt a véleményt kívánjuk visszautasítani, mely szerint Kierkegaard és Hegel szembeállításánál nem vallási döntések küzdelméről, hanem „kultúra” és „vallás” ellentétéről vagy valami hasonlóról lenne szó. Hegel és Kierkegaard, még ha utóbbi ezt valószínűleg nem is ismerte fel, ugyanazon a talajon állnak egymással szemben, s az újkori szellemtörténetben nem egykönnyen találni olyan eseményt, amely a jelenkor emberét mélyebben izgatná, mint e kétféle vallásos természet konfliktusa.

I.

Élesebb ellentétet el sem képzelhetnénk. Hegel az önmagában nyugvó, zárt rendszer híve, Kierkegaard a soha be nem fejeződő levésé. Hegel a szubjektumtól és a hittől a művek: a művészet, az állam, a történelem felé fordul. Kierkegaard hátat fordít mindennek, ami mű és kultúra, hogy egyedül a szubjektumban és a hitben találja meg a szellemi létezés sarkpontját. Hegel metafizikus, logikus, természetfilozófus, esztéta és jogfilozófus; rendszeréből azonban hiányzik az etika. Kierkegaard írásai pedig egyetlen óriási, a vallásos eszme által beragyogott etikai mű töredékei. Ő még metafizikusként is etikus. Szakadatlanul protestál azon elgondolás ellen, mely szerint az ember számára megváltást jelenthetne valamely objektív rendszerben, „legfőbb jó”-ban való bármiféle részesedés, legyen bár ez a legfőbb jó a tudás, az egyház vagy a történelem. Sohasem beszél másról, mint saját magáról, önmön lelkének végtelen, szenvedélyes aggodalmáról. Mindig csak az egyessel foglalkozik, sosem az „igazság”-gal, mely számára halott absztraktum. Nem a nyugati metafizikai gondolkodás atyáit, Platón és Arisztotelészt, hanem Szókratészt tekintti példaképének. Szókratészt, a nagy protreptikust, az izgatót, a felforgatót, aki nem az igazat, a fogalmat keresi – ezen a ponton Heinrich Maier³ Szókratész-felfogása teljesen megegyezik Kierkegaard-éval –, hanem aki jár-kei Athén piacán, az egyes embert kísérti meg, és az egyes emberben akar forradalmat véghezvinni. Hegel ellenben mindig Platón és Arisztotelész filozófiájában ismert a magáéra, Szókratészt pedig csak a rendszer álláspontjához vezető lépcsőfoknak tekintette. Objektív-szisztematikus módon beszél az abszolútumról, s eközben szem elől téveszti az egyest. Kierkegaard ezzel szemben olyan kizárólagossággal beszél a hitről, hogy közben a szubjektív erőfeszítés megjelenítése során szinte veszendőbe megy annak az objektív tartalomnak a képzete, amire pedig ez az erőfeszítés irányul. Egyik vallásos beszédében megpróbálta a maga módján ad absurdum

² Wilhelm Purpus: *Zur Dialektik des Bewußtseins nach Hegel. Ein Beitrag zur Würdigung der Phänomenologie des Geistes*. Berlin: Trowitzsch & Sohn 1908.

³ Heinrich Maier: *Sokrates. Sein Werk und seine geschichtliche Stellung*. Tübingen: Mohr 1913.

vinni az objektívra való irányulást. Felteszi, hogy valaki írt egy kiváló könyvet Isten szeretetéről. Súlyos élmények hatására az illető kétségbe esik. Egy lelkészhez fordul tanácsért, aki nem ismeri őt. A lelkész végül azt tanácsolja neki: olvassa el X. Y. (azaz az illető saját) könyvét Isten szeretetéről – ha ez sem segít Önnek, akkor semmi sem segít. Semmiből sem érthetjük meg jobban Kierkegaard alapállását, mint ebből a zseniális anekdotából. Hogyan is tudnának az örök üdvösséggel kapcsolatos lelki aggodalmak közepette az ember segítségére lenni gondolatok, legyenek azok mégoly igazak, s legyenek akár a saját gondolatai is! A gondolkodás az irrealitás illékony szférájában zajlik; a vallás ellenben a valóság szférája. A gondolkodás szerint: Isten a szeretet – tehát minden dolog a javunkat szolgálja. Ezt a gondolkodást Kierkegaard embertelennek nevezi, azaz olyannak, amely eltekint a valóságos, létező embertől, aki nem a pusztá gondolatok területén mozog, hanem nagyon is valóságos énje, szenvedélyesen megrendült személyes lelke van. A valóságos ember csak azt mondhatja: ha én hiszek benne, hogy Isten a szeretet, akkor minden dolog az én javamat szolgálja. Csak ha egzisztenciálisan, szenvedélyesen elsajátítom a gondolatot, akkor hiszem azt, akkor válik valósággá, s csak akkor lesz jelentősége. Az én hitem nélkül közömbös paragrafus csupán valamely „rendszerben”. A rendszer és annak igazságai közepette elfelejtkezni az egyetlen igaz valóságról: az egyes emberről Istenhez való viszonyában – ez minden filozófia alapvető hibája, a 'filozófia' és 'rendszer' szavak pedig Kierkegaard számára mindig egyet jelentenek a hegeli filozófiával és a hegeli rendszerrel. Csak a (Hegel által semmibe vett) hit, az üdvényekkel kapcsolatos személyes, egzisztenciális állásfoglalás révén leszünk szellemi emberek, azaz keresztények. Abból az objektív bizonyágból, hogy Isten a szeretet, semmi nem következik rám nézve. Rám nézve minden a hitből következik.

Ha a rendszerint használt kifejezéssel akarnánk élni, akkor Hegel és Kierkegaard szembenállását egyszerűen az objektivizmus és a szubjektivizmus ellentétének nevezhetnénk. Hegel rendszere, kiváltképpen logikája, Dante *Isteni színjáték*ához hasonlóan, emelkedett objektivizmusról tanúskodik. Ez az objektivizmus pozitíve az elért cél tudata által kölcsönzött mélységes nyugalomban, a legfőbb jó szemlélő birtoklásából fakadó boldogságban, a szisztematikus lezártág és a történelmi-reális hagyomány záloga iránti nyugodt bizalomban nyilatkozik meg. Negatíve a „csupán” személyes meggyőződés, a szenvedély, az érzés és a hit megvetése jellemzi, olyanfajta megvetés ez, mely nem riad vissza annak követelésétől, hogy teljességgel vessük alá magunkat a történelmi autoritás (az állam) döntéseinek. Ezzel szemben Kierkegaard a mérleg másik oldalán azt a merész kijelentést veti latba: „A szubjektivitás az igazság”, megvet mindent, ami objektív (természetesen az apostol abszolút autoritásának elismerése mellett), és szubjektív valóságot követel, még akkor is, ha fennáll annak a veszélye, hogy a hit és a mű, az egyes embernek Istenhez való viszonya és az egyes ember humán-empirikus jelensége között a legkülönösebb ellentmondások vetődhetnek fel. Pozitív oldala ennek a szubjektivizmusnak a fantázia és az értelem minden csalása ellen védelmező, éber és könyörtelen realizmus, az, ahogyan az egyéni lelket értékeli, alkalmasnak tartva arra, hogy minden emberből kihozza a legvégsőket, valamint az az etikai rigorizmus, amely feltétel nélkül megszünteti a veszélyt csupán csak élvező szemlélődést. Negatíve pedig a cél- és nyugalomnélküliség jellemzi ezt a szubjektivizmust, az őszinte, ám eredménytelen igyekezet vagy éppen túlfeszített üresség.

A fent vázolt alapvető ellentét felől szemlélve jól láthatóak a konfliktus fő vonásai. Kierkegaard fáradhatatlanul, valósággal megsemmisítő buzgalommal támadja újból és újból a hegeli filozófia egy bizonyos oldalát. Mégpedig azt a tant, mely szerint a bensőnek ahhoz, hogy teljesen kibontakozhassék, a külsőben is meg kell mutatkoznia, hogy a szellem számára lényegi jelentőségű a jelenségben való kifejeződés. Kierkegaard minden gyűlöletével, amire csak képes volt, a külső és a belső összemérhetőségének tana el-

len fordult (Werke, Diederichs Ausg. IV, 408. p. ss.).⁴ Azt a szellemi magatartást, amely az objektív műben metafizikai értéket keres, „esztétikai”-nak nevezi. Tehát Kierkegaard nem csak a művészettel kapcsolatban használja az esztétika szót, esztétikai számára minden, ami objektívált, minden külsőben kifejezett és kifejezhető, minden elgondolt és megdöntött dolog, lett légyen emberek közötti viszony, mint a házasság, vagy olyan közönség, mint az állam és az egyház, vagy akár egy eredmény, egy igazság, egy nagy gondolat vagy egy rendszer. A teljes társadalmi és történeti valóság, az egész tudomány, a történelem egésze csak esztétikai ügy számára. Ezek szerint az, hogy Hegel a valaha élt legnagyobb történetfilozófus, más szavakkal történő kifejezése annak, hogy Hegel gondolkodása következetesen, tisztán és kizárólagosan az esztétikai-intellektuális szférában mozog. Kierkegaard szemében Hegel tulajdonképpeni bűne az, hogy a kereszténységet az esztétikai szférájába tolt. Az apostol és a zseni különbségét tárgyaló ragyogó értekezésében – olyan írás ez, mely stílusát és írói temperamentumát tekintve csak Nietzsche *A morál genealógiája* című művével hasonlítható össze – nagyon találóan ezt írja: „Ha a paradox-vallási szféráját megszüntetjük vagy visszanyilvánítjuk az esztétika szférájába, akkor az apostol nem több és nem kevesebb, mint zseni, és akkor aztán ne sze neked kereszténység!” (Haecker fordításában: *Der Begriff des Auserwählten*, Hellerau 1917, 314.)⁵ A történelem esztétikai tartományának szemlélete csak eltérít attól, amire szükség van: az Istenhez fűződő személyes viszonyunkban való elmélyedéstől. Az első feltétel, hogy keresztények legyünk, a feltétel nélküli befelé fordulás. Olyannyira, hogy szó szerint egyedül legyünk a világon, egyedül Istennel legyünk. A végtelenül befelé fordult embernek nincs többé dolga a többi emberrel (IX, 204).⁶ Tökéletesen elszigetelődött. A bűnbánat belső mozgásában történik az a lökés, amely mindörökké elválasztja az esztétikai szférát az etikaitól; amely azonban csak átmenet a vallási szférájába. A bűnbánat mindent átfordít (IV, 442). A bűnbánatot „kár lenne poézisre pazarolni”. Kierkegaard a „poézis” kifejezésbe sűríti minden, a történelemre és a rendszerre irányuló, vezeklő prédikatori megvetését. Gondolkodni, kapcsolatba lépni emberekkel és dolgokkal, mindez „poézis” csupán. Amint fellép a bűnbánat, a színhely a bensőségség szférájába (IV, 413) helyeződik át. A gondolkodó lelkülete alapvetően nem vallásos, mert a gondolkodó ember elfordul önmagától. A rendszerben a 17. §-ban egyszer és mindenkorra megbánást tanúsít az ember, majd pedig rátér a 18. §-ra, mondja Kierkegaard a maga jellegzetes kifejezésmódján. A bűnbánat vallási szenvedélye azonban ragaszkodik a bűnhöz, büszkén és lelkesülten megveti a felejtés és az enyhülés, a közvetítés és a mediáció „locsogását” (IV, 418).

Filozófiai szempontból a mediáció az a központi fogalom, amely körül Kierkegaard Hegel elleni harca zajlik. Etikai szempontból a mediáció döntő jelentősége az, hogy megszünteti a bűntudatot. Az ember a gondolkodás, a mű révén megszabadul a bűn nyomásától. Az objektív iránti odaadásban oldódik a belső feszültség, alábbhagy a „szubjektivi-

⁴ Baeumler itt az Eugen Diederichs-féle összkiadásra (Jéna, 1909–1923) hivatkozik, melynek IV. kötete a *Stadien auf dem Lebensweg. Studien von Verschiedenen. Gesammelt, zum Druck befördert und hg. von Hilarius Buchbinder* címet viseli. A következő három részből áll: a) „In vino veritas”. Eine Erinnerung nacherzählt von William Afham. b) Unterschiedliches über die Ehe wider Einreden. Von einem Ehemann. c) „Schuldig” – „Nicht Schuldig?” Eine Leidensgeschichte. Psychologisches Experiment von Frater Taciturnus. A harmadik rész két írást tartalmaz, az oldalszám a második, Frater Taciturnus an den Leser című írásra vonatkozik.

⁵ A címet Theoder Haecker, a kötet fordítója és utószavának szerzője adta. A kötet a következő írásokat tartalmazza: Das Buch über Adler. Darf ein Mensch für die Wahrheit sich totschlagen lassen. Über den Unterschied zwischen einem Apostel und einem Genie. Baeumler itt a harmadik szövegből idéz.

⁶ A Diederichs-kiadás IX. kötete: *Einübung im Christentum*.

tás rugójára nehezedő kvalitatív nyomás” (Begriff des Auserwählten, 226.)⁷ Kierkegaard számára azonban a bűnösség tudatával együtt eltűnik a szubjektivitás, s vele együtt az Istenhez fűződő viszony is. Ha azonban az embernek nincs bűntudata, nincs többé szüksége Istenre sem (Vö. *Zwölf religiöse Reden*, 1886, 102.). Ismét pogánnyá válik. Hegel a filozófia módszerévé teszi a mediáló dialektikát. Ez az alapvetően Én és világ, szubjektum és objektum, lélek és Isten között közvetítő módszer csak keresztény képzetekkel kidekorált pogánysághoz vezet. Kierkegaard nézete szerint csak egyféle dialektika létezik – a kvalitatív, vagyis az, amely feltétel nélkül ragaszkodik a szubjektumhoz a maga egyszeri, bűnös minőségében. Hegel dialektikája ellenben eltünteti a szubjektumot, kiközvetíti és kiporciózza azt (mediert und quantitiert es hinweg). Kvalitatív továbbá Kierkegaard dialektikája azért is, mert nem adja fel az Isten és az ember között örökké fennálló lényegi, minőségi különbséget. Ennek a különbségnek a kifejeződése a paradoxon, a vele szembeni egyetlen állásfoglalás pedig a hit. A Hegel által kitalált dialektika a mediáció révén addig kalkulál, míg eltünteti a paradoxont az ember és az Isten közötti, soha nem egyező számításból. A kereszténység megszűnik az abszolút idea önfejlődésének „processzus”-ában. Ha azonban a kvalitatív paradoxont rögzítjük a vallásos szenvedélyben, akkor a világtörténelem folyamata egyáltalán nem jöhet létre (Begriff des Auserwählten, 246.)⁸ Az esztétikai szférában megmaradó ember akár gyönyörködhet is a kereszténység végtelen, történelmi jelentőségének szemlélésében. A vallásos ember, aki megtette a bűnbánat mozdulatát – és ezt a mozdulatot nem elég egyszer megtenni, s azzal túl lenni rajta, hanem mindig újra meg kell tenni (IV, 442) –, „alapjaira helyzetetett”. Minden pillanatban szüksége van Istenre, s ezért egyáltalán nincs ideje semmi másra. Isten szeme előtt él az örökkévalóságban, és számára minden, ami az elmúlt vagy eljövendő időhöz tartozik, az egész történelem nem más, csak kibúvó, mentség és kitérő. Szemfényvesztés csupán az „esztétikai” derengésében, amely kitér az abszolút viszony napvilága elől (Begriff des Auserwählten, 226.)⁹ A vallásos viszonyban Isten teljesen transzcendens marad a lélekkel szemben, nincs közvetítés, ez a paradoxon értelme. Nincs Istenben való élet, nincs üdvözült szemlélés és részesedés. A kvalitatív dialektikából hiányzik mindenfajta kiegyenlítő elem. Lényege az örök, soha meg nem nyugvó dinamika, kilátástalan küzdelem, vagy ahogyan Kierkegaard egyszer schopenhaueri vehemenciával mondja, „dialektikus víztaposás, amely a bensőségesség rejtekében megy végbe” (IV, 418.). A vallásos ember úgy küzd, mint a fuldokló az árral, de minden erejének megfeszítésével sem ér el többet, mint hogy „a 70 000 fonálnyi mélység felett úszva” fenntartja magát (IV, 411). Hangulatát tekintve ez nagyon közel áll Schopenhauerhez. Valójában azonban mégis teljesen más, mert míg Schopenhauer számára ez a rettenetes szenvedés értelmetlen és hiábavaló, addig Kierkegaard számára mindez Isten szeme előtt zajlik, ezért örökre igazolt és végtelenül mély értelmű.

Egy tanult hegelianusnak egyetlen idézettel elintézhető az éppen elének tárt, megrázó érvelés. Hegel, mint ismeretes, megalkotta a „rossz végtelenség” fogalmát. Ez alatt azt a korlátlanba történő kilátástalan és kibékíthetetlen előrehaladást értette, amely minden abszolút dualizmussal együtt jár. A rossz végtelenségnél, a dualizmusnál állt meg Kant és Fichte. Hegel ezt a dualizmust oldotta fel, amikor mozgásba hozta az egymással szemben álló pólusokat, és az abszolút egységen belül totalitássá közvetítette őket. Az ily módon elért pozitív végtelenség mély gondolata fölött Kierkegaard túlságosan könnyed gúnyral siklott el (IV, 410.). Mi nem akarunk ugyanígy eljárni az ő „rossz végtelenségével”. Kierkegaard legfontosabb gondolatmenete valóban nem intézhető el egy Hegel

⁷ Az idézet a *Das Buch über Adler*-ből való.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

Logikájára tett utalással. Az „egyes” Hegellel szembeni küzdelmének van egy szisztematikusan és történelmileg is mélységesen jogos mozzanata. Hegel túlságosan könnyű győzelmet aratott a dualizmuson. Túl gyorsan tört előre az abszolút eszme birodalmába, és túl készségesen adta fel a tiszta ész kritikájához fűződő hátszági összeköttetéseket. Így történhetett, hogy az ellenség bekeríthette, és hirtelen hátba támadhatta. Elkerülhetetlen volt a nem teljesen megemészített kantianizmus reakciója. A hegeli filozófia soha nem válhatott volna olyan gyorsan terméketlen dogmatizmussá, mint amilyenné a voltaképpeni „iskola”-ban lett, ha nem mondott volna le már kezdettől fogva a kritikai filozófia területeiről érkező friss oxigénről. A határozott dualizmus volt a leghatékonyabb eszköz arra, hogy megszabaduljunk az abszolút eszme bágyadt és lagymatag imádatától, a történelemben porosz valósággá merevedett észtl. Kierkegaard, nem pedig az ateizmus oldaláról érkező Schopenhauer érdeme, hogy Európában elsőként megtette a Hegeltől Kanthoz visszavezető szükséges lépést. (Joggal nevezte egyik híve – A. Albers – az első „újkantiánus”-nak.) Kierkegaard kantiánus, amennyiben dualista, amennyiben feltétlenül ragaszkodik természet és szabadság, természet és kegyelem „kvalitatív dialektikájához.” A kierkegaard-i „paradoxon” az újjászületett kanti „eszme”: mindkettő egy sohasem „megvalósítható” végtelen feladatot állít elénk. „Végtelen feladat” – ezeknek a szavaknak jól érzékelhetően vallásos felhangjuk és vallásos gyökerük van. Az érzékiség bűne, hogy távol tart bennünket Istentől és az ő megismerésétől: a lélek csak fáradságos, soha véget nem érő munkával képes tartani magát a végtelennel szemben. (Vö. Kierkegaard példájával a 70 000 fonál mélység felett úszó emberről.)

Amint már ez a hasonlat is mutatja, Kierkegaard révén ez az egész tételezés a legszemélyesebb fordulatot veszi. Kierkegaard újrafogalmazza a dualizmust. Kant paradoxonra, miszerint a megismerés feladata a végtelenben teljedik be, a teoretikus szférára korlátozódik. Az etika területén azonban a szubjektum és szabadságának gondolata Kantnál rögtön a kötelesség parancsának végletes univerzalizmusába csap át. Ezzel szemben Fichte, aki az eszme fogalmát átvitte az etika területére, azzal vette el az etikai paradoxon élét, hogy az etikát teljesen a kellés (Sollen) fogalmára alapozta. A kellésnek objektív mozzanata van. De éppen az elkerülhetetlen szubjektivitás mozzanata teszi termékenyét a végtelen *Én* fogalmát. Fichte túlságosan gyorsan oldja fel újra az *Én* negatív végtelenségét az objektív erkölcsi törvény képzetében. Majd csak Kierkegaard lehel új életet az *Én* – Fichte által tökéletlenül végigvitt – elgondolásába. Ő gondolta végig az egoizmus és a radikális rossz gondolatát. Roppant komor nagyságban emelkedik fel előttünk az *Én*. Az elmúlt évszázadban sokan tették alapelvvé az egoizmust. A filozófiának azonban nem kötelessége, hogy mindenüvé odafigyeljen, ahol azt állítják, hogy a szubjektivitás az igazság, hogy az egyes több, mint az általános. Az állatnak is ez a véleménye, és ahhoz, hogy az empirikus ént a világ középpontjába helyezzük, nincs szükség több bátorságra, mint valami banalitás állításához. Valamely gondolat csak formája révén lesz igaz. Kierkegaard-nál a szubjektivitás végtelen értékének gondolata azáltal lesz igaz, hogy volt ereje vallásos formában kimondani azt. Ludwig Feuerbach, aki több szempontból ugyanazt hozta fel Hegel ellen, amit Kierkegaard, a mester rendszeréből egy dolgot hiányolt: az embert. Kierkegaard megfogalmazása mélyebb. Az ember szó kapcsán túlságosan is az érzékiség természetes és esetleges jellegére gondolunk, és Feuerbach sem kerülhette el a naturalizmus veszélyét (habár távolról sem olyan lapos, mint oly gyakran vélik). Kierkegaard eleve védve van attól, hogy elkalandozzon a szenzualizmus sekélyes szakadékaiba. Nem az ember a maga esetlegességében és végességében – a lélek áll szemben Is-

* Itt eltekintünk a kritikai filozófiában található, a dualizmus áthidalásához vezető gondolatmotívumoktól. Vö.: írással: *Kants Kritik der Urteilskraft. Ihre Geschichte und Systematik*. I Band. Halle 1923.

tennel, a maga mérhetetlen egyediségében és belső végtelenségében. A rossz végtelenség ezen formáját nem lehet többé úgy figyelmen kívül hagyni, mint ahogyan Hegel (joggal) figyelmen kívül hagyta Fichtét. Az Én végtelen negativitása másfajta ellenállást tanúsít, mint a teoretikus eszme és a kellés fogalma. Más dolog, ha az ember a vallásosan megrendült Énnel áll szemben, mint ha pusztán logikai problémákkal van dolga. Hegel nagyon komolyan vette a vallásos szubjektívizmus érvelését, még abban a tökéletlen alakban is, ahogyan az számára Jacobinál rendelkezésre állt – olyannyira komolyan, hogy Hegel filozófiatörténetének avatatlan olvasója csodálkozik, miként érthette Jacobit a nagy megtiszteltetés. Jacobi álláspontját Kierkegaard majd csak Hegel halála után alapozza meg teljes mélységében. Mivel Hegel számára a szubjektum igénye csak elégtelen megalapozottságban állott rendelkezésre, ezért végezhetett olyan „gyorsan” a hittel. A szubjektivitás „rossz végtelenségét” illető ellenvetése nem érinti a fogalomnak Kierkegaard által adott mélyebb értelmét. Másrészt viszont Kierkegaard csak azért fogalmazhatta meg olyan meggyőzően az egyedülálló, személyes lélek vitathatatlan igényét, mert rendelkezésére állt Hegel rendszere. A „rendszer” oldotta meg Kierkegaard nyelvét. Hegel mélyreható logikai-terminológiai munkája nélkül Kierkegaard – bármennyire szuverénnek és egyedülállóknak is tűnt a maga számára – soha nem mondhatta volna ki mélységes, bonyolult bensőségességét. Ezt ő maga is elismeri, azáltal, hogy még elméleti értekezéseiben is nagy ellenfele nyelvén beszél. A „rendszer” mérhetetlen hatással volt ellenfelére. A szubjektumot elhanyagoló Hegel tette lehetővé, hogy a szubjektív igénye később ellenállhatatlan erővel fogalmazódhassék meg. Ez szép és mély értelmű példája annak a dialektikának, amely Hegel szerint a világtörténelem törvénye.

II.

Csatoljunk a nagy ellentétek eme bevezetéséhez néhány, a megoldásukra vonatkozó magyarázatot is.

Világos, hogy sem vallási, sem filozófiai szempontból nem lehet Kierkegaard-é az utolsó szó. Egy olyan hit, amely lerombol minden, a világhoz és az egyik embertől a másikig vezető hidat, amely minden humanitást az alárendelt „esztétikai” szférához rendel, az nem lehet sem a vallásos, sem a gondolkodó ember utolsó szava. Kierkegaard érveléseiben van valami kényszerítő, mondhatnánk, mámorító. Ami azonban ismételt olvasás után is megőrzi értékét bennük, az paradox módon éppen nem Kierkegaard legszemélyesebb és legsajátabb tulajdona, hanem az, amit történelmi helyzetéből következően mondanania kellett, az, amire megbízatása szólt. A bensőségesség minden objektív hatalommal szembeni védelmezésének világos érvelése kitörölhetetlen érték marad. De úgy kell-e felfognunk a bensőségességet, ahogyan azt Kierkegaard teszi? Valóban úgy áll-e a helyzet: mit segítene az emberen, ha megnyerné az egész világtörténelmet, ám lelke sérüléseket szenvedne?¹⁰ De vajon a hitnek csak egyféle bensőségessége létezik-e? Az önmagába visszatérő lélek valóban megszakít-e minden kapcsolatot a külvilággal, és ledönt-e minden embertársához vezető hidat? Ez a döntő pont. A bűnbánatban rejlő, önmagunkért való aggodás, amiből Kierkegaard kiindul, kimondottan aszociális. A bűnbánatban van ugyan egyfajta, jóllehet, negatív közösség Istennel, de az emberekkel nincsen. Csak a magam bűneit tudom megbánni. Egy olyan filozófia, amely feltétlenül ragaszkodik a szubjektumhoz, nem találhat jobb kiindulópontot, mint a bűn és a bűnbánat fogalmát. Ki nevezné azonban még keresztényinek a „büszke”, makacs ragaszkodást a bűnbánathoz, a bűnösséghez, ahhoz a gondolathoz, hogy Istennel szemben soha nem lehet igazunk? Ke-

¹⁰ Mát. 16, 26.

reszténynek lenni nem több-e, mint bűnnel terhelt és bűnbánó, az Istennel folyton csak szemben álló, őt a paradoxonban megragadó embernek lenni? – Kierkegaard filozófiai tévedéseiben csak az fejeződik ki más módon, hogy félreismerte a kereszténységet. Kierkegaard-nál a vallás és a filozófia az abszolút magányosság alapérzéséből keletkezik. A magányos minden közvetítést elutasít; azt akarja, hogy csak önmagához és Istenhez legyen köze. Nos, azt talán elismerjük, hogy a vallásos élmény mélységével és súlyával szemben minden „esztétikai” megnyilvánulás jelentéktelennek tűnhet. A bensőnek szóba, mondatba, gesztusba történő „átmenete” vallásilag bizonyára közömbös. De vajon az egyik embertől a másik emberig, a lélektől a lélekig vivő átmenet, melynek legmagasabb közösségi formája a szeretetben valósul meg, vajon ez is csak jelentéktelen „esztétikai” jelenség? Kierkegaard ekként bánt vele. Ebben rejlik az ő szellemmel szemben elkövetett vétke: az elbizakodottság. Mélységesen jogos a végtelenségig ragaszkodni a saját személy értékéhez, és a világ minden kincséért sem adni fel azt. Az azonban gőg, hogy amennyiben egy embertársa él ugyanezen végtelen igénnyel, nem méltatja figyelemre. Az eleven Te más értelemben áll szemben az Énnel, mint bármely dolog. Minőségileg különbözik tőlük. Ennek a minőségnek az elismerésével eltűnik a paradoxon lidércnyomása. A kvalitatív dialektika előfeltétele, hogy az Én semmilyen módon sem fokozható le mozzanattá, azaz valamiféle tovatűnővé. A szeretetben azonban mégis az történik, hogy az Én mozzanattá lesz, anélkül persze, hogy abszolút egyedisége megtörne. Amennyiben a végtelen Én magába fogadja egy másik Én végtelenségét, az egyes általánossá lesz. Alábbhagy a feszültség, a hit magányos erődítménye kitarja kapuit. A másik lélek iránti szeretet hidat ver a Nem-Énhez. És ha ez a híd már áll, semmi akadályja többé, hogy bevonuljon az egész világ és annak történelme. Ha az Én magába zár egy másik Ént, mindent magába zár. Mert nem a befogadottak számán múlik a dolog, hanem azon, hogy egyáltalán megtörjön az Én magányossága. A szerető lélek eközben nem veszhet el. Az egész világot elnyerheti, anélkül, hogy kárt szenvedne. Ellenkezőleg, éppen azáltal lesz tudatában saját belső gazdagságának, hogy újra felfedezi azt a külsőben. A szeretet éppoly bensőséges, mint a bűnbánat, csak éppen ellenkező irányú. A szeretetben sem léphet senki a helyemre. Az a lényege, hogy teljességgel elismeri a másik individualitását, de saját individualitása számára is abszolút elismerést követel. Ily módon a szeretet egyesítő bensőségessége homlokegyenest az ellenkezője a bűnbánat izoláló bensőségességének.

A szeretet dialektikus fogalom. Egy Én a közösségi viszony mozzanattává fokozza le a másikat. A szeretet a két végtelen személy dialektikus mozgásából keletkezik. Az eredmény, azaz a közösség közvetíti az egyes személyeket. A hit kvalitatív dialektikájában azonban a szubjektum örök feszültségben, közvetítés nélkül áll szemben a szubjektummal. Amikor Kierkegaard Hegel dialektika-fogalma ellen küzd, akkor a vallásos hit dialektikája harcol a vallásos szeretet dialektikája ellen. A rendszer betűjével szemben Kierkegaard-nak igaza van: a rendszer szellemével szemben nincs igaza. A hegeli rendszer princípiuma a szeretet. A logika tudománya fejt ki ezt az elvet a maga gyümölcsöző teljességében. A logika azonban absztrakt módon, objektíven és személytelenül fejt ki azt, amit kezdettől fogva konkrétan, szubjektíven és személyesen kellene kezelni. Az „önmagában” létező, a tiszta lét teszi úgy igazi görög módra a kezdetet. Ennek a személytelen kezdetnek azonban az a következménye, hogy a rendszer egy éppoly személytelen „abszolút”-ban végződik, amelyhez csak utólagosan rendelhetjük hozzá a személyesség predikátumát. Így a legvégső személytelen élet, „processzus”. – Kierkegaard joggal harcolt az abszolút eszme eme metafizikája ellen. Ám nem volt igaza, amikor úgy gondolta, hogy megcáfolta a hegeli értelemben vett mediáló dialektikát. Hegel közvetítő dialektikája nem esztétizál, hanem átszellemít. Nem Kierkegaard kvalitatív, hanem Hegel közvetítő dialektikája juttatja kifejezésre a kereszténység alapelképzelését. Isten a keresztény szemlélet szerint szeretetből nyilvánult meg, lett emberré. Krisztus a közvetítő. A keresztény-

ség „közvetíti” Isten valódi ismeretét. Az, hogy Kierkegaard ragaszkodik az absztrakt hithez, és harcol a „megismerés” ellen, azt jelzi, hogy vallásossága megpróbál kitérni az inkarnáció titkának útjából.

A szeretet annak a vallásos korrelátuma, ami ellen Kierkegaard a filozófiában „mediáció”-ként harcol. Csak így kerül helyes megvilágításba az a támadás, amelyet Kierkegaard a megismerés és a rendszer ellen indít. A hit dialektikája kizárja a megismerést és a rendszert; a paradoxon örök feszültsége ellentétes a megismerés nyugalmaival és a rendszer zártságával. Másrészt a véges megismerés, a tudomány megszünteti a hitet. Ezen ellentétek áthidalása a végtelen megismerés vagy a szeretet fogalmában rejlik. A szeretet egyszerre közvetítő (azaz megismerő) és kvalitatív (azaz hívő). Nem hagyja kvantitatív módon figyelmen kívül a szubjektivitás lerombolhatatlan szentélyét, hanem megőrzi a hit abszolút bensőséges mozzanatát, még hozzá anélkül, hogy ezáltal csökkentené megismerés voltát. A szeretetben egyszerre őrződik meg és győzetik le a személyesség, a szeretet megismerés, azaz az individuális átvilágítása, áttetszővé tétele. Ennyiben a szeretet a rendszer egzisztenciális kifejeződése. Kierkegaard az egzisztenciáért és a rendszer ellen folytatott küzdelemben nem vette észre azt a lehetőséget, hogy a „rendszer” egzisztenciaforma is lehet. A véges, „paragrafusokban” kimerülő megismerésnek vallásilag valóban nincs jelentősége. Kierkegaard-nak a paragrafustudás elleni kirohanásai azonban egyáltalán nem érintik a szubjektumtól szubjektumig ható, a szeretetben megalapozott végtelen megismerést. A pozitív végtelenség esetében nem valamiféle pozitív tételről, eredményről, formuláról van szó, hanem szintén Istenhez fűződő viszonyról. Nem csak egzisztenciálisan vagyunk viszonyban Istennel a hit révén, de egzisztenciálisan tudunk is Istenről a szeretet által. Ezt a viszonyt Kierkegaard nem képes meglátni. Tehát a hegeli filozófia nem úgy áll szemben Kierkegaard-éval, mint egy „filozófiai” szemlélet egy vallással, hanem úgy, mint a vallásos viszony egy mélyebb és tisztább szemlélete egy szubjektív-paradoxális szemlélettel.

Az itt végigvezetett ellentét végül egy antitetikus képletben foglalható össze. Kierkegaard Hegellel szembeni elutasítását szokás úgy előadni, mint a vallásos irracionális tiltakozását a tudományos racionalizmus ellen. Megfontolásaink menetéből nyilvánvalóvá vált, hogy ez a szembeállítás téves. Racionalizmus alatt vagy a véges megismerés melletti egyoldalú döntést, vagy véges kategóriáknak a végtelenre való átruházását értjük. Hegel sem az egyik, sem a másik értelemben nem racionalista. Dialektikája a végtelen megismerés módszere. Éppen ezért értették félre s közösítették ki oly sokszor az egzakt tudományok. Egyféle értelemben azonban valóban racionalistának nevezhetjük Hegelt. Az irracionális abban áll, hogy az egyes kitarotán ragaszkodik a maga abszolút egyediségéhez. A szereteten át vezető úton az általánosan fel nem oldódó abszolút egyes az irracionális. Ebben az értelemben Kierkegaard irracionalista: mindig csak saját magáról beszél, az egyesről, sohasem objektívan Istenről. Hegel *A logika tudomány*a című műve ezzel szemben Istent akarja ábrázolni, amilyen Isten a világ és egy véges szellem megteremtése előtt volt; tanítványának, Rosenkranzknak szép szavaival Hegel egész filozófiája nem más, mint Isten örökkévaló definiálása.¹¹ Hegel „racionálizmusa” tehát objektív kiindulópontjában, Kierkegaard „irracionálizmusa” pedig az ő szubjektív kiindulópontjában rejlik. Mindkét iránynak megvannak a maga veszélyei. Vallásilag semmilyen Istennel kapcsolatos tudásnak sincsen jelentősége, ha az nem foglal magába egyúttal személyes állásfoglalást is Istenhez. De minden „hit” természetlen marad, ha nem finomítja és nem formálja a szeretet. Az (úgymond) logikus fölény itt a szeretet olda-

¹¹ Johann Karl Friedrich Rosenkranz adta ki a 19. században Kant és Hegel műveit, Baeumler által idézett szavait minden igyekezetem ellenére sem sikerült megtalálnom, valószínűleg a *Hegels Leben* című művéből származik.

lán áll. A rendszer formája individuális valósággá válhat, de a merev szubjektivitás sohasem bővíülhet rendszerré. Amennyiben a rendszer egzisztenciaformává lesz, megvalósul a racionalizmus. Az irracionalizmus nem képes „fejlődésre”. Az Én megmarad hitének erődtítményébe számúzve; az abszolút, magányos bensőségesség elsáncolja magát a szeretet által történő formálódással szemben. A rendszer ellenben igényli az individuális életben történő realizálódást. Ami az irracionalizmusban jogos, azt fel lehet venni a racionalizmusba. Az irracionalizmusból kiindulva azonban lehetetlen bármit is kezdeni a racionalizmussal. A két álláspont szintézise logikailag csakis a rendszer talajáról lehetséges, a szubjektivitáséről nem.

Valaki azt mondta, hogy a tudomány kezdete eltérít Istentől, a vége azonban visszavezet hozzá. Ugyanilyen joggal mondhatjuk azt is, hogy a vallás kezdete, a hit eltávolodik a tudástól, a vallásos viszony beteljesedése, a szeretet azonban visszavezet hozzá. Ha a végtelen megismerés megkapta helyét a vallásos viszonyban, akkor a véges megismeréstől, a tudomány megismerésétől, amely az előbbivel valamiképpen kapcsolatban kell álljon, sem tagadhatjuk meg az őt megillető jogot.

V. HORVÁTH KÁROLY fordítása

...MESÉLTE AZTÁN KÉSŐBB...

Krasznahorkai László: Az utolsó farkas

Az újramondás nyugalma és távlata, a dikció egyensúlya és belső arányai, tompítás, visszafogottság mondja végig *Az utolsó farkas* kötetnyi terjedelmű egyetlen mondatát. A halkított, csökkentett ritmusú, lassított beszédnek van egy nehezen megállapítható tulajdonsága, ami ellentmond minden érzékelhető vonásnak. Hogy miből nyeri a sodrást, a belső lüktetést, amit fokozásként élünk át, s ami az utolsó (egyetlen?) pontig lélegzetvételenyi szünetet, lankadást sem engedélyez, nem tudom. A hatvankilenc könyvoldal látványosan egyetlen mondata mégis pillanatnyi időre sem hagyja a figyelem lazulását, nem engedi azt sem elkószálni, sem megpihenni. Talán a zenei hatás párhuzamos megoldásai kínálhatnának lehetséges magyarázatot, de bizonyosan alkalmatlan lenne a ritmikus kiegyenlítettség vagy a háttérben végig kitartott, egyetlen alaphang említése is.

A különös benyomást egy nem látványos, s mint említettem, alig megnevezhető és általunk (re)konstruálható minőség válthatja ki. Az elbeszélte eseménysor önmagában nem forrása, mert ha lennének is fordulatai, minthogy akad néhány, azok hatását is inkább elensúlyozza a közlés monotoníája. A rövid spanyolországi útról az oda váratlanul meghívott elbeszélő, a valamikori professzor, berlini filozófus számol be személyesen. A szokatlan és véletlen lehetőségéről, magáról a helyszínről, utazásról tehát a résztvevő, a tanú beszél. Ahogyan elutazásában és a spanyol vidéken is sok a véletlenszerű mozzanat, úgy a felidézés körülményei is esetlegesek. Az unatkozó, bóbiskoló berlini magyar kocsmáros a délelőtti, élőszóbeli beszámoló egyetlen hallgatója.

A történetmondás tehát eleve újramondása az eseménysornak, ami növeli a térbeli, időbeli távolságot esemény és elmondás között. Az elégia műfaji princípiuma szerint a versbeli narratív vonulatot időbeli távlatból idézi fel az emlékező szubjektum: éppen ezen, az esemény és az elmondás közötti distancián múlik a higgadság, ami a veszteségérzetet, belenyugvó szomorúságot számvetés és meditáció tárgyává teheti. A forma mindenkori aránya és méltósága a szubjektum és átélt élményanyaga közé ékelődő időréteg, tehát az eltávolodás rezignációjából következik.

Az utolsó farkas nem elégia, a hosszabb novella vagy fikatív útirajz nem beszél el személyes érintettségéből következő veszteséget. A különös modor mint beszéd és a belső beszéd közötti átmeneti állapot, valamint a lezárult esemény újramondásának közvetettsége és meditatív hangneme azonban közeli reminiscenciaként idézi a formát. A poétikai rokonságot a hangvétel és magatartás nyomatékosítja. A spanyol meghívásnak eleget tevő, útfjáról Berlinben beszámoló magányos elbeszélőt úr veszi körül a nagyvárosi közegben, „a Hauptstrasse

*Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2009
72 oldal, 1490 Ft*

sivatagában” és váratlan kiszakadása során is onnan. A dolgok hiábavalósága felett töpreng, s ezt az alapérzést csak átmenetileg tudják elnyomni a spanyol vadőrökkel valamikor történtek, vagy a számára megtisztelő, váratlan kirándulás alkalmá. Lényegében az úti helyszíneken is csak meséket hallgat a korábbi eseményekről, farkasvadászatokról, amikkel tehát voltaképpen sosem kerül érintkezésbe. A dolgok és események a maguk közvetlenségében számára nem megtapasztalhatók. Az áttételek, közvetettségek és újramondások labirintusszerűen övezik, s maga is csupán egyike a potenciális közvetítőknak. Elbizonytalanodásai és kételyei nem a dolgok valóságos esélyeiből és esélytelenségeiből, hanem maguknak a dolgoknak az irracionálisából következnek.

E tudat, közérzet és alapérzés hatósugarába a beszélő, önmaga is beletartozik, a reflektáló elme nem kerülhet kívülre. Önreflexiója ő maga: „... ő ugyan, viszont ez az ő már tulajdonképpen nem létezik” (14). Kiindulópont és végpont összeér. Kétely és rezignáció egyazon eredetű. „... és az üvegen át az utcát pásztázta, és ugyanazt a nyugtalanságot érezte, mint akkor, ott, a helyszínen, és egészen megrémült, amikor rájött, hogy ez a nyugtalanság nyilvánvalóan erősebb benne, mint az üresség, amelyből a lénye állt, amelyen nyugodott és nyugszik az a lény, mondta most ki hangosan is, s mutatott megint magára, egy nyugtalanság...” (66)

A bóbiskolásából felriadó kocsmáros játékos mondata billenti át nem tolakodóan, ám mégis szükségszerűen metaforába a farkasüldözés kalandját: „azt morogta maga elé magyarául, hogy mondjad csak, te utolsó farkas, mondjad, én hallgatom...” (68)

Krasznahorkai László kis kötetnyi terjedelmű novella-mondata a korszak magyar rövidprózájának elgondolkodtatóan harmonikus darabja. Az ellentmondás kifejezetten látészólagos, ugyanis *Az utolsó farkas*ban artikulált létélmény szerves egységet alkot a szerző ars poeticájában és művében megalapozottal, annak minden ontológikus kételyével. A korszak elbeszélőirodalmában az érintett esztétikai jegyekkel és a rezignált alaptónussal együtt a novellaműfaj lassan kivesző, kiveszett lehetőségére emlékeztet. Arra az „elégikus harmóniára”, ami helyzet és nyelv, esemény és forma világrétegeinek egyszeri drámai együttesséiből a nagy műfaji tradíció emlékeztetes alkotásaiban létrejöhett.

A FILOLÓGIA MEGHOSSZABBÍTÁSA

Kovács András Ferenc: Sötét tus, néma tinta (Vázlatkönyv, 2002–2009)

Meglepő módon lehet úgy is olvasni Kovács András Ferenc *Sötét tus, néma tinta* című kötetét, hogy az a filológia tudományának köszönheti létét. Ennek megfelelően a szerző mint önmaga filológusa saját szerzői énjének megalkotásában aktívan részt vesz. Vagyis úgy tesz, mintha önmagától külön, független létre tenne szert, és ezáltal távolságot terem a műfaj révén attól a szerzői szövegkonstrukciótól, amely az olvasók számára a szerzői név jelentette alakot, arcot jelöli. Ez a fajta hellenista, manierista vagy posztmodern gesztus (a terminus technicusok irodalomtörténeti korszakkonstrukciók jegyében szabadon felcserélhető), amely a szerzői személy és a szövegek közötti korábban problémátlan viszonyt fellazítja és elbizonytalanítja, természetesen egyáltalán nem idegen Kovács András Ferenctől, aki az önmegsokszorozás és az identitásalkotás gesztusait a lírai szöveg és énképzés szerves részének tekintette eddig is. Ezt tudatosítja a kötet nyitóciklusának akár mottóként is olvasható haikuja: „Önarc vagy énar, / tört vonás – rongyos tusrajz, / hegedt papírkarc.” (*Képtelen arc, fény*)

Ez a kötet annyiban mindenképpen újdonságot jelent, hogy a lírai szövegkonstruálás peremtextusait helyezi központba és teszi kötettszervező erővé. A nagy költői szerepkonstruációk peremtextusai iránti érdeklődés és figyelem a filológia hangyszorgalma és szürke hivatalnokrutinja jegyében kerültek be a kánonok peremére. A nagy költői szerepkonstruációk, mint egy Ady vagy Kosztolányi, a kanonizálás filológiai utómunkálatai során bekerülnek a nemzeti irodalom archívumaiba. E fáradságos, több filológusi generáción keresztül végrehajtott munkálatok során a szövegek egyre kiterjedtebb és perifériálisabb, a teljességet megcélzó összegyűjtése során a nagy szerepkonstruáció minden relikviáját, a fotókkal és a tárgyakkal bezárólag lajstromba veszi és azonosítását végzi el. A szövegek természetesen kitüntetetten érdeklík. A lajstromozás egyik ilyen részmozzanata a költői szövegállomány rendszerezése során feltárt, és a hagyományos műfaji rend egyetlen kicsi

vagy nagy dobozába sem illeszkedő peremtextusok számára kitalált címszók, amelyek a klasszikus kronologikus kiadási elveket megtörve a kötetek végére, appendixként kerülő „vázlatok”, „versvázlatok”, „versötletek”, „verscsírák”, „töredékek” stb. Ezzel a filológiai zavarodottsággal sikerült a nagy költői szerepmintákba az éppen érvényben lévő kanonizációs elvek és minták által integrálhatatlan anyagnak is megnyugtató módon helyet találni.

A „versvázlatok”, „versforgácsok” stb. megnevezések alatt a nagy szerepmintából kilógó, ahhoz csak lazán és szerzetlenül kapcsolható anyagból a filológia teremtett műfaji keretet és mintát, amelyhez az említett nagy szerepmintáktól

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2009
176 oldal, 2490 Ft

eltávolodó, ahhoz képest távolságot tartó szerzők maguk szállták meg ezt a területet és avatták ténylegesen létező lírai műfajjá. Nem meglepő, ha ugyanakkor itt is klasszikus szerepmintát találunk, hiszen az egyik első és mintegy kanonikus erejű kezdeményezés Pilinszky kései költészetének *Szálkák* kötetéhez kapcsolható, aki megpróbált a hetvenes években a kortárs európai líra szemléletével találkozva a magyar költészet nagy, patetizáló, posztromantikus énképzésétől, amelyet korábban saját pályáján is babitsi minták alapján követetett, eltávolodni, és ezt a szerénység, az esendőség, a szegénység és az alázat nyelvi gesztusaival is jelezni. A *Szálkák* ennek az európai kultúrában jelentkező átrendeződésnek líratörténeti lecsapódásaként is felfogható. A kései Pilinszky gesztusa mellett az utólagos megértés jegyében Kosztolányi lírafordulata is ehhez a kanonizációs összefüggéshez kapcsolható. Ahhoz a felismeréshez, hogy a líra a huszadik században már nem a nyelv centrumából, hanem sokkal inkább a nyelv perifériájából szólalhat meg, érvényesen kapcsolódott az is, hogy az emberi személyről adott tudósítása sem a jelentéseket uraló pátosz és önfelnövesztő gőg pozíciójában tetszeleghet, hanem sokkal inkább az énelvesztés, szerepekre széthulló és elbizonytalanodó én keresésének textusaiban. Ennek a fordulathoz a jegyében pedig a perifériális textusok, a korábban a filológia által, jobb híján a kiadások végére besorolt, de ezzel mégis műfajjá kinevezett szövegnyomai felértékelődtek.

A *Sötét tus, néma tinta* ennek jegyében lép dialógusra Parti Nagy Lajosnak a nagy Kosztolányi szerepkonstrukciót ezeknek a perifériális textusoknak a segítségével újraalkotó, a nyelvet középpontba helyező kísérletével, az én elvesztését és elbizonytalanodását a nyelv esendőségének és erejének kiszolgáltatott beszélőként felmutató szerepkonstrukciójával. Nem véletlen persze az sem, hogy a kilencvenes években Parti Nagy Lajosnak épp Kosztolányi nagy költői szerepmintáját lebontó és dekonstruáló mozdulatai hoztak létre érvényes lírai beszédalakzatokat, a *Szódalovaglás* szövegeiben, és később Dumpf Endre megalkotása is ilyen gesztus. (Az epikai beszédalakzatok megújítása is legértelmezesebben a Kosztolányi-szerepkonstrukciók dekonstruálásához kapcsolódtak; legnagobb hatástörténeti erővel Esterházy Péter írásmódjában, majd az öt továbbgondoló Garaczi László vagy Parti Nagy Lajos szövegeiben.)

Kovács András Ferenc saját maga filológusaként viselkedve, klasszikus textológusként eljárva efféle alcímmel látta el kötetét: *Vázlatkönyv, 2002–2009*. Megadva a könyv műfaji és kronologikus kereteit. A kötet alapvetően két nagy szervezőelvet követ: egyrészt az említett kvázi műfaj alakzatát ölti fel, illetve ennek az alakzatnak az idézőjelbe tételét hajtja végre. Kettős játékot mutatva fel ezáltal, hiszen tudatában van annak, hogy ez a műfaj költészeti műfajként ez ideig nem létezik, és amikor ezt a „hagyományt” használja fel, akkor fikciót teremt, vagyis időben visszafelé, a múltba helyezi a műfaj előzményeit; oda, ahol azok még nem léteznek. A másik nagy szervező és formáló ereje a kötetnek a főként japán eredetűnek tudott, de már rég európaizálódott költői forma: legfőképpen a *haiku*, a *koan* és a *dodoicu*. Itt is van azért némi csalfaság, trükk és játék, mivel a talán leginkább a zen buddhizmushoz köthető szemléletet hordozó *haiku*-forma, és ebből a formai világból elvont 5 és 7 szótagos sorok – különféle kombinációiból építkező strófaszervezetek – alkalmazása a könnyedség, a törekenység, az elillanó pillanat időtlenségének rögzítésére irányuló vágyat a klasszikus japán képzőművészetre való utalások villantják fel a kötet verseiben. Az ikonológiai utalás által ellentét tapintható ki a vázlatkönyv és a kötet verseinek klasszikus megmunkáltsága, lezártága között. A klasszikus japán tusrajzok, akvarellképek évszázados szabályrend és szigorú tanítványi képzés, ritualizált mozdulatok átörökítésével jöttek létre és hatnak az európai szem számára a pillanatnyiségben felvillanó kreativitás és művészi szabadság lenyomataiként. Noha, amennyire tudható, ennek épp az ellenkezője igaz. A szigorú formai fegyelem és a végletes lecsiszoltság tekintetében természetesen a szerző versei nagyon is közel állnak ezekhez a munkákhoz.

Csupán a megbúvó ellentmondás felvillantása jegyében tehát a „vázlat” mint egyszeri és esendő, a romantika után felértékelt tervezhetetlenség lenyomata iránti olvasói elvárás nem teljesül a kötetben. Minden darab, ahogy az egész kötet klasszikus szépségű és lenyűgöző kidolgozottságú szöveg.

A kötet verseit számos kulturális utalás és idézet hatja át, ahogyan az Kovács András Ferenc lírai világában megszokott. A kötet anyaga a gazdag életművel magával is bensőséges párbeszédet folytat, az alakoskodó versek szerzői épp úgy megjelennek, mint a szerzői alany biografikus megszólíttósága is a versek létrejöttének tárgyául szolgál. Kevésbé az az érzése az olvasónak, hogy itt a sokszínű életmű darabjainak létrejöttéhez vezető alkotói folyamat lenyomataival, a belső műhelymunka forgácaival találkozunk, mint inkább az azokra történő utólagos reflexióval, a saját mítoszalkotás (Kovács András Ferentől szintén megszokott) költőileg szintén nagyon termékeny játékával szembesülhet. A vázlatosság pillanathoz kapcsolódása néhány kicsiszolt „énkép”-ben jelenik meg: „negyvenöt leszek / egyre nehezebb a fény / útja az arcon / tör-zúz a reggel sötét / ragyogás a seholban” (*Júliusi triptichon*, 2004. VII. 17.) A mesteri megmunkálás, a zárt költői szótár alkalmazása, a kötet egészét átjáró 5-7 szótagos formai keretek betartása minden darabban a versművész teljes vértettségét mutatják. Az idézett versben, amely a tova-futó idő egy pillanatát villantja fel a vázlatosság lírai retorikáját alkalmazva, a grammatikai alany és a biografikus én azonosítását a metafora alakzataként juttatja szóhoz. A sok szép, művesen kicsiszolt miniatűr között izgalmas kísérletet jelent a haiku formai emlékezetét továbbvivő, de mégis nagyformát művelő epikus szerkezet, amilyen *A megbízatás* című balladisztikus vers. A közismert, legendásított életrajzi mozzanat kap új formát ebben az elbeszélésben, amikor egy „ismeretlen” Mozartnak ad megbízatást a *Requiem* megírására. A 35 haikustrófából építkező vers előszövege valójában a Kosztolányi-költői szótár és jelentésvilág, szövegszerűen a *Hajnali részegség* reminiscenciái bukkannak fel benne.

A kötetben lenyűgözően tiszta és mesteri képek vannak, de összességében nem egy-egy vers marad meg az olvasó emlékezetében, hanem egy sajátos, nagyon erős kísérlet hangulata. Valójában mindenütt a lezártág és a klasszikusan csiszolt szépség igényét látjuk viszont, a forma fegyelmét, a szerzőnek a szövegeivel szemben támasztott véglegesség erős elvárásait. Valamiféle titkos, rejtett, visszafogott összegzést és énfelmutatást, az álcák alól kitekintő énképet inkább. A kedvenc mesterek és képek között való elidőzést, valamiféle kicsit allűrös öregségérzetet, amely az időhöz fűződő nosztalgikus viszonyt borítja a szavakra. Olyan olvasni a kötetet, mint egy *japáni* képeskönyvet, így, 'i'-vel, ahogy Kosztolányiék használták még jelzőként, amely 'i' közben már lekopott a szóról. Kivételesen erős darab a *Csíkszépvízi vázlatok*, amelyek csak címükben vázlatok, de egyesítik magukban a tűnő időbeliség rögzítésére tett lírai kísérletet, az alcímek által jelezve a 2004. augusztus 21 és 30 közötti napok megjelölésével és az ént körülvevő természeti környezet reflexiók értelmezését. A kötetet átjáró, egymással versengő Ady- és Kosztolányi-álarok közül, mint másutt, itt is a kosztolányizás az erősebb. A sorozat utolsó, 2004. augusztus 30. jelzetű, gyönyörű képe álljon búcsúzóul ennek az írásnak a végén: „Bámulni kéne / még az árnyékjárta fényt! / De felhőt lenget, / Kék Lovagként búcsút int: / nyereg-re száll a nyáreg.”

AKI VAGYUNK

Kiss Tibor Noé: *Inkognitó*

Az olvasó (és különösen a hivatásos olvasó – a kritikus) szeretne szembeszállni a látszólag nyilvánvalóval: nem adja meg magát egykönnyen annak, hogy az előtte fekvő szöveg arról a „botrányos”, „nevetséges”, de legalábbis szokatlan viselkedésről szól, hogy valaki férfi léteire női ruhában érzi jól magát. Igen, ez a központi tárgya a szövegnek, a főszereplőt ezzel a magatartással lehet jellemezni – de túlságosan kézenfekvőnek látszik ezt a szálát kiemelni, s a regényt egy sajátos viselkedés körüljárásának tekinteni. Nem – berzenkedhet az olvasó –, ennél többről és másról van szó; nem volna méltó, ha efféle bulvár-érdekesség szintjére vinnénk le az értelmezést. Elvégre a *Bűn és bűnhődés* sem egy gyilkosság és egy nyomozás története; a *Hamlet* sem pusztán egy bosszúról szól. Vagy jó, ne esünk túlzásokba, ne ilyen példákat hozzunk – azért minden valamirevaló irodalmi szöveg esetében azt várjuk, hogy ne pusztán egy eseményorról (állapotról, tényállásról, jellemvonásról stb.) informáljon, hanem hogy emellett, ezen túl más jelentések is kibonthatók legyenek belőle. Már csak azért is különösen kerülni kellene ennek a felszínen valóban erősen figyelemfelkeltő témának a túlzott kiemelését, mert gyanakodhatunk: a szöveg kicselez bennünket, elaltat, kötényt ad. Valami nagyon rikító érdekességet kínál, hogy közben egészen más (is) nyújtson.

Azt se könnyen fogadja el az olvasó (és persze főleg a hivatásos), hogy a cím fölött álló név és a főszereplő neve (csaknem) azonos; a három személy tehát – a valóságosan létező regényíró, a szerzői név jelölte személy meg a regénybeli szereplő – mintha ugyanaz volna. Márpedig ezt manapság nehezen hisszük el. Először is, a szereplőt szavak képzik meg, mondhatni: szavakból áll (és nem húsból és vérből); a szerzői név egy funkció, egy szerep, aminél az élő ember összemérhetetlenül több, gazdagabb, és szükségképpen eltérő; másodszer is, bőséggel vannak már tapasztalataink, tudjuk, amit tudunk – nem hagyjuk csöbe húzni magunkat, a jóhiszemű, naiv azonosítás (ami együtt jár a szöveg referenciális olvasásával) könnyen megcsalhat. Még akkor is fenntartjuk szkepticizmusunkat, ha tudható, hogy a szöveget környező paratextusokban (interjúkban, könyvbemutatókon stb.) gyakran a szerzői nevet viselő személy maga bizonygatja ezt az azonosságát.

Ahhoz, hogy az olvasó szívesen felfüggeszse az egyszerű, közvetlen olvasás konvencióit, s inkább higgyen a szöveg sokrétegűségében, a szerző és szereplő (és író) megkülönböztetésében, az kell, hogy a szöveg maga is valami ellenállást tanúsítson: ne adja meg magát túl könnyedén, ne tűnjön túlságosan átlátszónak és akadálytalanul olvashatónak. Az *Inkognitó* esetében valóban nehéz dolga volna an-

Alexandra Könyvkiadó
Pécs, 2010
168 oldal, 2500 Ft

Kiss Tibor Noé
Inkognitó

nak, aki tisztán referenciális olvasási konvenciókkal állna neki az elsajátításnak. Szó sincs egyenes vonalú történetmesélésről, világos körvonalú, saját történettel és határozott jellemvonásokkal bíró szereplőkről, kényelmesen felfejthető időrendről – sőt a szöveg érzékelhető művessége/művisége, vagyis a megalkotottság, a gondos szerkesztés látványos előtérbe helyezése mintha minduntalan arra figyelmeztetne, hogy ne is próbálkozzunk valamilyen sztorira (vagy egyéb érdekességre) összpontosítani.

Kiss Tibor Noé nagyszerű regényének az egyik ereje bizonyára abban rejlik, hogy egy egész sor olyan dologban elbizonytalanít, amit amúgy adótnak szokás venni. Először is, elég nyilvánvaló, hogy kevesen vannak olyanok, akiknek saját nemükkel kapcsolatban kételyei volnának; s ugyanilyen ritka lehet, hogy a történetek szereplőinek neve volna aggályos. A regény szövegében előrehaladtunkban jó későn (úgy a szöveg egyharmadánál, a 49., 53. oldalon elejtett utalások nyomán) kezdünk ráébredni, hogy a főhős *női* kozmetikumokkal veszi körül és ápolja magát; ez a jelen idejű szinten úgy tizenhat óra harmincegy perc után derül ki. Másodsor: mindvégig bizonytalanságban marad az olvasó (és voltaképpen lehetetlen is, hogy ne így legyen): tényleg nem adott a nem? Változtat-e valamit a nemiségen, ha valaki másként öltözik? Lehetséges volna, hogy ez igazi, fájdalmas probléma legyen? S ezért – harmadszor – van valami ironikus kettősség a könyv (egyik, a felszínen legfontosabb) kérdéseinek súlyában és súlytalanságában: bizonyos távolságból (például ha csak hallunk a műről, és még nem olvastuk, vagy ha kellő rosszindulattal és gyanakvással olvassuk) úgy tetszik, érdektelen, ki hogyan öltözik, ez nem lehet egy regény középpontja – vagy valami mást kell keresnünk mögötte, vagy pedig fel kell hagynunk a megértés munkájával.

A kérdések látszólagos mondvacsináltságát, bizonytalan súlyát az egyenlíti ki, hogy (és ahogyan) a szöveg meg van csinálva. Ami a legkönnyebben észrevehető szerkesztési elveket illeti, elsősorban az időszintekről érdemes szólni. A fő történet a jelenben játszódik (pontosabban: azt az időt tekinthetjük a regény jelen idejének, ami a fő történet ideje), ez délutántól (úgy háromtól) estig (fél tizenegyig) tart: Tibor (aki közben Noémivé öltözik) otthon tesz-vesz, takarít, meccset néz, telefonál, megfürdik és átöltözik, készül egy találkozóra – majd barátnőjével és pszichiáterével vacsorázni megy. Azok a szövegrészek, amelyek ezt az időt ábrázolják, következetesen jelen időben íródnak. A másik szint a múlt többé-kevésbé (tartalmilag és időbelileg) összefüggő történeteiből áll: itt – szemben a jelennel, ahol az időpontokról szinte mániákus pontossággal értesít az elbeszélő – nincs lineáris előrehaladás. A múltbeli történet(ek) ritmikusan meg-megszakítják a jelenbelit (vagyis a két szint váltakozik, a kétféle narrációt csillag választja el gondosan). Egy darabig egészen pontosan tudni véljük, melyik is az a múltbeli időpont, amiről a szöveg beszámol, de azután ide-oda ugrik az elbeszélés térben és időben, és egyre bizonytalanabb, hogy végtére is a történet melyik részét olvassuk.

Bizonytalanabb, de kideríthető: csak épp nem az idő, hanem a tárgyi környezet az, ami eligazít. Amikor például egy „kennelről” olvashatunk (47. o.), tudhatjuk, hogy abban az időben járunk, amikor a főszereplő és családja a nagymamánál laknak (aki valaha kutyatenyésztéssel foglalkozott); a „pavilonok” említése (együtt azzal, hogy „Korábban még sosem jártam erre” – 52–53. o.) valamelyik pszichiátriai (vagy neurológiai) osztályra utal, s így körülbelül ismét betájolhatjuk az időt. Egy-két ponton bravúros tárgyfelsorolások segítenek nemcsak a történet konkrét időpontjának, hanem általában a kornak a meghatározásában – csaknem szociográfiai pontosságú, egyúttal igen mulatságos részlet például ez:

„Az asztalon hímzett terítő. A terítőn egy kerámiaszelence. Az alsó polcon a Burda magazin kötegei és Quelle-katalógusok a nyolcvanas évekből. A falon kinagyított, rámászott fényképek és egy festmény. Gémeskút, gulya, hortobágyi pusztaság. Pó-

rázra kötött csaucsau, unottan bámul a kamerába, a háttérben női lábak. Nagypám retusált portréja, micisapkában, ráncoktól barázdált arccal, huncut mosollyal. Nagyanyám velem együtt mosolyog, fiatalkori arcképe nagypám fotójának keretébe szorítva. A kanapén egy baba, virágmintás ruhában. Egyik szemét behunytá, a másikkal kinézett az ablakon.” (69. o.)

Vagy egy másik:

„Lucernaföld, kukoricatábla. Huszonöt hektár búza. Szélben hajladozó jegenyefák. Fülledt nyári délután. A krumplibogár csíkos páncélja. Homoktenger, kavics-halom. Vértörő horizont. Kanyargó keréknyom. Tarvágás a domboldalon. Madarak a villanypóznán. Darazsak a kerti csap körül. Fecskefészek az eresz alatt. Szénaillat, trágyaillat. Gabonasiló, pótkocsi, búzadaráló, biciklipumpa, anyacsavar.

Aszályos év, Szabad Föld. Amo, Fabulon, Sokol, Videoton. Tévéantenna, kéményfüst. Forró szél, forró sparhelt. Vászonzsákok a kamrában. Nejlonzsákok az udvaron. Benzines kanna. Egérméreg, leveskocka. Kipukkadt gumilabda. Fehér pötty, vörös fény. Szombat esti filmkocktél. A halál ötven órája.” (128–129. o.)

Hiszen: „fővekekkel minden leírható” (96. o.) – ahogyan ezt a bravúrt a szöveg még többször (többek között a fővekek hatalmára történő ráismerés után közvetlenül is – 96–97. o.) megismétli.

Az időszintek változtatásán kívül három másik szerkezeti „trükk” a mondatok szintjén figyelhető meg (s persze számos ilyen van még). Az egyik: van egy szövegrész, amelynek „alapszövege”, szervezője, de legalábbis háttere egy Tóth Árpád-vers (*Meddő órán*) – szép, de kissé érzélgős klasszikus, pontosan illik ahhoz az önsajnálathoz és Weltschmerzhez, ami körül az elbeszélő érzelmei összpontosulnak (8. fejezet). A másik: több helyen is a szövegben valamivel korábban elszórtan megjelent mondatok egy-egy ponton egymás mellett megismétlődnek, összetorlódnak: örvényeket vagy gyűrődéseket alkotva. Ez az ismétlődésfajta a szöveg egyenletes előrehaladását egy-egy pillanatra megzavarja, az olvasást megakasztja, egyúttal sűrítve összefoglal. (Ennek egy változata, amikor egyazon mondat négy variációját, majd ugyanannak a mondatnak tréfás kiforgatását – tehát újabb variációját – olvashatjuk: 100–101. o.) Végül pedig – harmadszor – ott vannak a fejezetkezdő mondatok: talán nem mindegyik olvasható úgy, mint a rákövetkező szövegrész belsőtükrözéssel jellemezhető összefoglalása, de némelyikük bizonyosan. Így a szöveg első mondata – „Átlépek a küszöbön” – nyilvánvalóan ilyen; a szöveg megkezdésével, azzal a gesztussal, hogy elkezd elmondani saját történetét (?), az elbeszélő átlép egy küszöböt – igaz, hogy a szöveg utolsó mondata („Hol is kezdjem”) éppen azt teszi nyilvánvalóvá, hogy voltaképpen nem elmondható, lekerekíthető, történeteszerű történetről van szó. És éppen a könyv felénél az 5. fejezet pontosan ugyanezzel a mondattal kezdődik – miután a 4. fejezet végén a főszereplő (a történet jelen idejében) *kilépett* a házból (79. o.). Ezek tehát nagyon látványos, világosan érzékelhető pillérei a szerkezetnek – de talán az olyan fejezetkezdő mondatokkal is érdemes kezdeni valamit, mint amilyen a „Mozdulatlanság” (23. o.), vagy a „Csak innen el, csak el, tovább” (127. o., 7. fejezet). (E kettő például szemantikailag ellentétes – és szimmetrikus is, hiszen az egyik a 2. fejezet, a másik az utolsó előtti fejezet indítása.)

Történet, történetek – talán az eddigiekből is érzékelhető, hogy – legalábbis a múlt szintjén – történet bár van bőven, a főszereplő múltjából sok-sok minden elmondható és elmondásra érdemes, mégis van valami baj a történetmondással. Nemcsak az, hogy a jelen idejű történet rögeszmésen pontos leírása egy nem különösebben eseménydús délutánnak-estének (aminek elmesélésre érdemes volta [*tellability*]) nem a történeteszerűsége

múlik, hanem azon, hogy így beletekinthetünk a főszereplő Tibor- és Noémi-életébe, szorongásaiba, vergődésébe). Nem is csak az, hogy a múltbeli történetdarabkák aligha állnak össze valamilyen nagyívű és egységes történetté (vagy történetekké). Hanem főleg az okozza a gondot, hogy az önazonosság (és a külvilág számára megmutatott-megmutatható zavarba ejtő külsőségek), ami a szöveg (és a főszereplő) központi kérdése, aligha történetesíthető: nincsenek indítékok, magyarázatok, okszerű kapcsolatok, nincs meg a „fordulat” helye és ideje sem, és nincs végkifejlet. A szöveg minduntalan megpróbálja megtalálni mindezeket – a motívumokat és a kitüntetett pillanatokat –, és újra meg újra kudarcot vall.

Tibor számára saját állapota – egyáltalán: önmaga, a saját teste és öltözködési vágyai közötti feszültség, s még megannyi más – elviselhetetlen; „nem bírom tovább, képtelen vagyok férfiként élni tovább” – hangzik el egy helyen (77.), még a kamaszmúltban, a nagymama házában. Tibornak valami megoldásra, feloldásra volna szüksége, s pár lehetőség a szöveg folyamán elő-előkerül, anélkül, hogy bármelyik megvalósulna (vagy megvalósulása esetén sikeres lehetne). Egy lehetséges extrém változat volna az átoperáltatás – keserves, fájdalmas és kétes kimenetelű beavatkozás, ami gyökeres változást hozhatna a nemi identitásban – csakhogy Tibornak azzal éppen semmi baja: ő férfi, férfivágyakkal, csak éppen megjelenésében szeretne nő lenni. Abban, ami látszik – s nem ott és úgy, amit a szemérem amúgy is elrejt. Másutt arról olvashatunk, hogy Tibor eltemeti „Noémit” – mindattól meg akar szabadulni, ami a női külsőségeket jelenti számára (ruhák, smink, paróka) – de hát tudjuk, hogy ez a regény főidejéhez képest a múltban történt, márpedig a regény jelene azt mutatja, hogy Tibor továbbra is Noémivé akar válni, a temetés tehát semmi eredményt nem hozott. Megint másutt a kamasz Tibor családnevet akar változtatni; az ugyan nem egyértelmű, hogy ennek éppen a nemi azonosuláshoz volna köze, de az bizonyos, hogy valamiképpen családja tudomására akarja hozni (éspedig egyértelműen, a szakításig menően durván), hogy valami módon baja van azzal a névvel, amit visel, hogy önazonossága válságba került (s ezért – itt, ezúttal – a családját teszi felelőssé). Még az öngyilkosság gondolata is megfogalmazódik (145–148.), éspedig nemcsak afféle futó ötletként, hanem a folyamat végiggondolásával, ráadásul jelen idejű elbeszélésben (ami a szövegben a fő-időt jelenti) – persze tudjuk, hogy ennek a regénynek a konvencióiba nem fér bele, hogy a főhős saját haláláról számoljon be, így azonnal csakis „kontrafaktuális-ként” tudjuk olvasni az eseménykort.

Hogy Tibor voltaképpen a nőkhöz vonzódik, tehát heteroszexuális férfivágyai vannak, ez nem is kérdés – amikor ezt önmaga számára is tisztázni akarja, s megpróbálja e tekintetben felvenni a (heteroszexuális) nő-szerepet, az kínos kudarchoz vezet. Választott férfitársa éppen a nőnek öltöző férfiakkhoz vonzódik, de Tibor csak nőkhöz vonzódó Noémi lehet, a férfivágy tárgya nem (s ő maga sem vágyik a férfiakra). Adódik persze az alkalmazkodás mint megoldás. Tibor beilleszkedhet mint férfi, mint nő vagy mint nőnek öltözködni szerető férfi. Kézenfekvő lenne, hogyne, de hát egyik sem sikerülhet – férfiként vagy meg kell tagadnia azt, ami számára oly fontos volna a mindennapokban (a nőnek öltözést), vagy a megbélyegzés lesz az osztályrésze; a nők kedvesek lehetnek ugyan vele, de mégiscsak az ellenkező nem képviselőjét látják benne (és joggal, hiszen Tibor nőkre vágyik); olyan közeg pedig egyáltalában nem létezik – leszámítva például a transzvesztitákét, amely nem Tibor világa –, ahol a nőnek öltöző férfi otthonosan érezhetné magát.

Ami az indokolást, a szenvedés eredettörténetét illeti: van például egy nagyon határozott és egyértelmű okadatolás a szöveg harmada felé – alig pár lappal később, mint ahol a nővé-öltözéssel először találkozunk: „Valójában nem teszel mást, mint az anyád életét akarod megvalósítani, helyette”. (57. o.) Ez „Tibor mondata”, mármint nem a főszereplőé magáé, hanem azé a pszichiáteré, akivel elmegy majd vacsorázni; szép, kerek, megnyerő,

a maga közhelyes-pszichológiai módján teljesen logikus. De hát mit sem ér – semmi nyoma nincs sem a főszereplő gondolataiban, sem a felidézett múltbeli történetekben annak, hogy ez valóban így is volna. A főszereplő anyja soha, sehol nem számít a fiú példaképének – de még valami gyűlölet, féltékenység, erős ragaszkodás, rajongó szeretet sem fűzi Tibort (a főszereplőt) anyjához. Igen, az efféle mondatokat alkalomadtán könnyű kimondani, egy-egy pillanatra igaznak is tetszhetnek – de ha valaki naponta és nagyon fájdalmasan éli meg – például – a nemváltás késztetését, az hamar ráébred ürességükre. Gondolhatunk azután arra, hogy a családi háttér zűr-zavaros, vészterhes és boldogtalan mivoltában rejlenének az okok: hogy a pszichiátriai betegségek és az alkoholizmus, a zord és keserű nagyanya, a szótlan testvér, az erőszakos apa jelentenék, összességükben, komplex egységükben a fiú mostani nyomorúságának az alapját. Csakhogy itt is indokol(hat)atlan ugrásra kényszerülnénk – ugyan, miért is következne mindebből a szomorú, durva, kellemetlen családtörténetből az a vágy, hogy egy férfi (részlegesen) a női nemmel akarjon azonosulni? Vagy ott a nemi szerep alakulása és kialakulása: Tibor-Noémi neveltetésében nagyon is sok minden ellentmond annak, hogy bármiféle lányszerephez vonzódjon: olyan sportot űz, amely emblematikus módon férfias, amiért kultúránkban minden fiúgyermek rajong, s amelyet valamennyiüknek ki is kell próbálniuk – a focit. Éspedig magas szinten: kiváló eredményei vannak, kiskamaszként a foci révén járja be fél Európát. Szó sincs tehát semmiféle feminin behatásról, gyöngyfűzésről, babázásról, balletről – itt sem kereshetjük a magyarázatot. Csupa próbálkozás (az elbeszélő meg az olvasóé), s mind zsákutcába vezet.

És van még egy: nagyon is jól ismert az a mondás, amely szerint „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik” – papírra vetette Simone de Beauvoir *A második nem* című munkájában; vagyis az, amit a lényegnek gondolunk, csak az után következik, hogy már valami megvan – másként szólva, a létezés megelőzi a lényegiséget, az ember saját maga választja és alakítja értékeit és önazonosságát. A könyvben, amelyet Tibor a könyvtár mélyén megtalál, ez a mondat alaposan ki van emelve, ahogyan azóta számtalan írásban újra meg újra megismételték, s lassan közhellyé kopott. Többek között a feminizmusok egy részének közhelyévé, annak jeleként, hogy „a nő” kezébe veheti sorsát, olyanná alakulhat (uralkodóvá vagy alávetetté, „férfiassá” vagy „nőiessé” stb.), amilyenné akar (vagy, óvatosabban fogalmazva, amilyenné alakulnia adatik). Áldás, panacea és fegyver is lehet ez a mondat – azok számára, akik *biológiailag* nőnek születtek (mert azért biológiai adottságok mégiscsak vannak); de módfelett ironikus annak a számára, aki ugyan férfi, sőt férfivágyai vannak, mégis – bizonyos tekintetben legalábbis – nővé akarna válni.

Akkor tehát az állításnak e tekintetben korlátozott az érvénye? Egyáltalán: lehetnek-e efféle félig-meddig készen kapott (talált vagy könnyen kitalálható) válaszok? A szöveg nem is a válaszokat keresi (hiszen valamennyi valahogyan gyanús), hanem a válaszolás lehetetlenségét, reménytelenségét mutatja be; lényege éppen ez a keresgélés, próbálkozás – az *essay*. Vagyis – és ez most nagyon is áttételesen, sok-sok megszorítással értendő – értekező mű; vagy legalább: az *is*, nemcsak elbeszélés. A történetek egyike – és talán legfontosabbika – az a történet, ahogyan a főszereplő (s vélhetőleg a szerző) végiggondolja életét, önazonosságát, vágyait.

Szó volt korábban arról, hogy a kérdések egyszerre tetszenek súlytalanoknak és alapvető fontosságúnak, s hogy nehéz nem érzékelni némi iróniát ebben a kettősségben; ezzel párhuzamos a szenvedés ábrázolásának az a jellegzetessége, amely az olvasóban ismét ambivalens érzéseket ébreszthet. Az elbeszélő már-már hipochondriás önmegfigyelése, testi állapotainak aggodalmas leírása egyfelől akár mosolyt is kiválthat, másfelől azonban észre kell vennünk, hogy az elbeszélő számára mindez halálosan komoly dolog, élete valóban gyötrelmekkel, kínokkal van teli, már a legelemibb biológiai működések (lélegzés, szívverés) fájdalmas és ijesztő jelekkel járnak. És ez elgondolkodtató: a „képzelt” beteg-

ség igenis valóságos betegség (vagy inkább: lelkiállapot), ami a lehető legvalóságosabban gyötri azt, aki átéli; nem lehet rálegyinteni, sem elviselőjét érzései megalapozatlan voltáról meggyőzni. Feltűnően párhuzamos ez a szituáció azzal, amit Noémi mint Tibor (vagy Tibor mint Noémi) átél: zsigerekig hatoló rosszérzés, amin sem a semmibe vétel, sem a racionális érvelés nem segíthet. Nem véletlen, hogy a szöveg egy pontján a két kínzó állapot össze is kapcsolódik – talán az egyetlen hely, ahol végre harmóniába kerül a főhős önmagával, s ahol (mindkét értelemben) testi szenvedései elillanni látszanak:

„Nem hallok a saját szívverésem, nem érzem a remegést, nem zsidbad a karom, nem izzadok, nem zihálok, élek. Nem érzem a testem terhét, lehetek férfi, lehetek nő, nem számít, élek. Nem tudom, ki vagyok, de végre az, aki lenni akarok. Élek.” (114. o.)

Ez a szövegrész egy ezt közvetlenül megelőző (múltbeli) történet mondataira rímel – amikor Noémi végre kimozdul, beül egy presszóba Kingával és annak egy barátnőjével; „miért bámulod állandóan magad?” – kérdezi Kinga (112. o.). S mikor Noémi végre nem magát bámulja, akkor ezt érzi: „Kiszolgáltatottság, szabadság, az lehetek, aki akarok” (113. o.). Vagyis mintha a folytonos önreflexió – a tükrökben, kirakatüvegeken, mindenféle fényes felületen tükröződő alak megfigyelése, számonkérése – volna az oka (vagy egyik oka) annak, hogy Noémi nem lehet békében magával, hogy folytonosan rosszul érzi magát. S ha ez akár csak pillanatokra is felfüggesztődik, a szabadság is elérkezhet.

Noémi önmagáról alkotott általános tapasztalata ugyanis – legalább részben – az önfigyelésen alapul; azon, hogy „Nem passzolok, a fejem kilóg a tükörből. Hátrébb lépek, hogy lássam az arcomat. Egy idegent látok” (134. o.). Tibor-Noémi tisztában van azal, hogy az identitás mások szemében képződik meg, s hogy ehhez a másik szemhez, a külsőhöz alkalmazkodik mindegyikünk, amikor valahogyan látni és láttatni akarja magát. Számára ennek a külső szemnek a kontrollja a tükör, amelybe viszont mégsem nézhet teljesen idegenként – soha senki nem lehet önmagához képest külső. És elfordulhatunk a tükörtől, de a mások szeme úgymint mindig rajtunk van – ezért lehet csak ideiglenes az az érzés, hogy az vagyok, „aki lenni akarok”.

Mindez pedig már régen nem csak Tibor vagy Noémi gondja. Hogy mennyiben vagyunk – és lehetünk – azok, akiknek gondoljuk vagy szeretnénk magunkat, és hogy mennyiben múlik azon, ahogyan mások látnak minket: ez bármelyikünk mindennapi kérdése lehet. És ha belenézünk ennek a regénynek a tükrébe, bizonyára fel is tesszük magunknak. Nem kényelmes.

EMLÉKEZÉSRE SARKALL

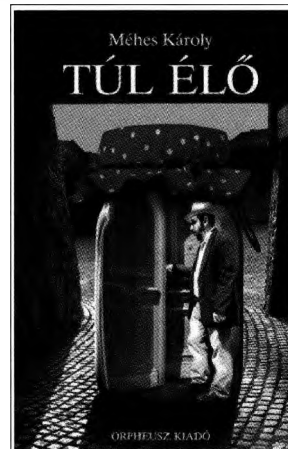
Méhes Károly: Túl élő

Méhes Károly *Túl élő* című könyvének műfaja a hátsó borító tanúsága szerint „családre­gényféle”, melyben az egyes szám első személyű, Méhes Károllyal könnyen azonosítható elbeszélő (lásd az első borítót) emlékezik vissza a családjával kapcsolatos élményeire: „le­írom mindazt, amit tudok, láttam, hallottam” – írja a szerző, hozzátéve, hogy az emléke­zet és a képzelet alig különbözik egymástól. A prózai emlékezés terén pedig sok hagyó­mányhoz lehet kapcsolódni, ebben az esetben mégis csak egy mű, Proust regénye kerül szóba, aminél talán nem is kell tágabb hagyomány.

A főleg Pécsen és Győrben játszódó könyv szerkezete – akár családre­gényként, akár önéletrajzi regényként olvassuk – meglehetősen szokatlan. Idejét tekintve a szerző szüle­tésétől (a szöveg a szülőház leírásával indul) a pannonhalmi bencés gimnáziumba nyert felvételig, tehát tizennégy éves koráig tart. Az elbeszélés időkezelését viszont korántsem nevezhetjük kronologikusnak. A kezdeti – viszonylagos – linearitás helyett egyre inkább kisebb tematikus csomópontok köré épül a mű, a 209. oldaltól kezdve például jó ötven ol­dalon keresztül a családi együttlét különböző formáit (tévénézés, kirándulás, etc) tárgyal­ja a szerző. Ez a gócpontszerű szerkesztés több érdekes olvasói tapasztalat forrása: a 246. oldalon, a családi társasjátékokról szóló szakasz végén például megtudjuk, hogy a narrá­tor apja később elhunyt, az utána álló, új témát feszegető rész elején pedig viszonttalálko­zunk a szereplővel.

A könyv anekdotikus karakterű. A kisebb blokkokban gyakran szerepelnek olyan családi történetek, melyekhez hasonlók minden családban előfordulnak, ugyanolyan for­mában viszont egyikben sem. Ez a kettősség teszi igazán olvasmányossá és szerethetővé Méhes Károly könyvét, a közös élményszituációkban egyrészt azonosulni lehet az elbe­szélővel, másrészt újra és újra elkülönülni tőle, és megnyugodni abban a hitben, hogy az olvasónak is vannak hasonló (de csak hasonló!) történetei. Az anekdotikussághoz a Mé­hes-kötetektől jól ismert humor is hozzátartozik, ami hol az adott helyzetből (tehát a családtagok viselkedéséből) fakad, hol a narrátor szójátékából. Az önéletrírások egyik legna­gyobb veszélyét, a téma közelségéből adódó esetleges érzel­mességet ez a humor hivatott ellenpontosítani. Példaértékű, mikor a szerző apja, id. Méhes Károly (akinek a veleszületett rendellenességekről szóló könyvét máig olvassák az orvosi egyetemeken) egy általa kezelt dán kisgyerek szüleitől por­celánkutyát kap ajándékba. Alapjában komikus, hogy a pos­tai küldemény aránytalanul nagy csomagolásban érkezik, a család túlzott érzelmességtől való távolságtartását pedig mi sem mutatja jobban, minthogy az ajándék másnap a bizomá-

Orpheusz Könyvkiadó
Budapest, 2010
290 oldal, 2375 Ft

nyiban köt ki. Az egyes eseményeket záró szöviccek általában működnek a könyvben. Az elbeszélő egyik öccséről például megtudjuk, hogy az autótutak közben mindig hányt. Az adott bekezdés végének nagyfokú stilizáltságát remekül vonja vissza a csattanó: „Megesett, hogy a még száguldó autó (immár a Lada) hátsó ajtaját kilökte tartottam ki az okádó gyermeket a szabadba, hogy a jó étvággal elpusztított reggelit szinte röptében terítse szét az országút aszfaltján. Hányatott gyerekkor, hová tűntél?” Az efféle csattanók persze nem mindenütt működnek ugyanolyan jól. Az iménti szakasz humorfaktorához képest például jóval csekélyebb erővel bír a strandolást tárgyaló rész zárólata. A fürdőző nép egy a vízben úszkáló székletdarabra lesz figyelmes, értelemszerűen mindenki kimenekül a vízből, az elbeszélő viszont magára vállalva a hős szerepét, a vízben marad, és a lefolyó felé kezdi terelgetni „a szardarabot”, a hősnek járó ünneplés helyett viszont csak egy anyai pofon a jutalma. Az egyébként érzékletesen leírt bekezdést a már zuhanyzóban álló főhős kicsit banálisra sikerült megjegyzése zárja: „Szar nekik”. A könyv olvashatóságát viszont csak néhány helyen veszít erejéből. A közös tapasztalaton, illetve az anekdotikus leírások humorán túl egy harmadik tényező is szerepet játszik abban, hogy a kötet igazán élvezhető legyen. A költő Méhes Károlytól nem meglepő, hogy a szövegfűzés egyes helyeken a versszerzés logikáját követi. Kivételesen erős szakasznak tartom a láb fájáról szóló kisfejezet utolsó bekezdését, ahol az elbeszélő fanyar iróniával gondolkodik a keresztbe vetett lábról, az egyetlen vágyott dologról, amiben mozgáskorlátozottsága gátolja. A „keresztvetés” többértelműségét kihasználva több jelentésréteggel telítődik a szakasz, először a „mindenkinek megvan a maga keresztje” közhelyének kiforgatása által, majd a hit szövegbe emelésével, végül annak indulatos visszavonásával: „Egy dolgot irigyeltem csak: a keresztbe vetett lábat (...) Nem zavart, hogy nem tudok cipőt fűzni, lehajolni és bekötni. Ám úgy ülni, átvett lábbal – hát igen. Mindenkinek a maga keresztje. Pont úgy akartam keresztet vetni, ahogy nem lehetett. Az Istenit neki!”

Egy a szerkesztésmód által is megerősített anekdotikus könyv olvasásakor az ember folyamatosan visszatérő mozzanatokat keres, amelyek periodicitásuknál fogva motívumértékkel bírhatnak. A *Túl élő* esetében két ismétlődő elem tűnik fel: a szabadság vágya, illetve az önidentitás problémája. Ez utóbbi kikerülhetetlen egy olyan műben, ami a gyermekkorról tudósít, itt két dolog miatt válik mégis különlegessé. Az első, hogy a kötet legerősebb, az olvasóban leginkább nyomot hagyó szakaszának ez a témája. A „Cigány akarok lenni” kezdetű kistörténet arról tudósít, hogy a család háza előtt mindennap feltűnik egy hajléktalan cigányasszony a gyerekeivel, guberálnak, majd továbbállnak, az elbeszélő viszont elementáris vágyat érez, hogy hozzájuk tartozzon, ezért a fagyaltra kapott egyforintost egyik nap átnyújtja az asszonynak, aki szó nélkül elveszi, kétszer ráköp és beteszi a szoknyája zsebébe. Az elbeszélő követi őket az utcában, eltűnésük után pedig lehajol a földre és megcsókolja „azt a pontot, amit a cigányasszony meztelen talpa utoljára érintett”, így nyer saját értelmezése (elhatározása) szerint cigány identitást.

Az önazonossági problémák második terepe a könyvben többször is visszatérő jelmezbál eseménye. Az iskolai farsangok bohócmaszkja, illetve a családi szilveszterek jelmezbáljai értelemszerűen magyarázhatók az identitás összefüggésében, fontosabb viszont, hogy a jelmezbál egy helyütt az emlékezés allegóriájaként szerepel: „Felvillan egy arc, egy szempár, távolról érkezik egy hang, dukál hozzá egy fejbillentés. Ilyenkor az emlékezetem játszik jelmezbálost. Felöltözik valakinek, aki csak volt, és aki már én vagyok (...) újra és újra bebizonyosodik, hogy nem vész el, csak átalakul, sőt, át sem alakul, csak közben nincs, aki emlékezzen rá.” Az identitás, a különböző maszkok egysége tehát az elbeszélő emlékezése által jön létre (akár érzékelt, akár neki elmesélt emlékekről van szó), aki így saját önazonosságát formálja meg pusztán abból az elhatározásból, hogy emlékezni akar. Az olvasás élménye szempontjából ennek azért nagy a jelentősége, mert a befogadó a részben már érintett közös tapasztalatok alapján ugyanezt az emlékezést hajtja vég-

re, ugyanúgy újraéli a saját (csak hasonló!) emlékeit, ennél nagyobb erénye pedig aligha lehet egy önéletrajzi ihletésű könyvnek: emlékezésre sarkall.

A szabadság motívuma átszövi a kötetet. A kétéves kori szökés (mikor az elbeszélő fél órára eltűnik), a négyéves kori vasárnapi óvoda (mikor egyedül veheti birtokba a máskor megosztásra ítélt játékokat), illetve a vakáció („a legvalódibb szabadság”) a történelmi szituációról még nem tudósítanak, csupán a család, illetve a kortárs közösség kapcsolatában olvashatunk róluk. A könyvben előrehaladva viszont megszokasodnak a 70-es évek Magyarországra tett utalások, akár a mozgalmi indulók kántálásáról, akár az állami ünnepekről van szó. A szabadság eljövetelének legjobban felépített leírását a „határ” fogalmának körüljárásakor olvashatjuk. A Győrből kikanyarodó autósoknak a szakasz elején még nincs választásuk, hogy Budapest vagy Bécs felé induljanak, a határ itt még tényleg „az, ahol véget ér valami”, aztán néhány év elteltével jön az első piros útlevel Csehszlovákiába, később pedig a várva várt világoskék útlevelek, melyekkel Svájcba és Németországba lehet utazni. Az autó ezúttal Bécs felé kanyarodik „[a] határhoz, ahol ezek szerint nem ért véget a világ. Sőt, talán épp ott kezdődött”. Ehhez a fajta szabadsághoz kapcsolódik a könyv egyetlen szöveghelye, ami kilép az első tizennégy évből. Az „apró kis ellenállások” bemutatásakor már pécsi egyetemistaként láthatjuk a szerzőt, akinek egy esetben be kellett mennie a kapitányságra (és alá kellett írnia egy hiteltelen jegyzőkönyvet), viszont „papirossal elismert ellenálló” mégsem lett belőle.

A *Túl élő* cím tehát erre is utalhat az ennél jóval nyilvánvalóbb túlélésen (a gyerekkori életveszélyen) kívül. Dérczy Péter ÉS-beli kritikájában remekül mutat rá, hogy a téma közelségére is rávilágíthat a cím (a recenzens ebből vezeti le a könyv szerkezetét is), egy másik lehetséges jelentéstartomány, a „túlságosan élés” viszont nem jellemző az elbeszélőre (nem véletlenül említette ezt Kálmán C. György a *Medical Tribune* hasábjain). Ezt a könyvet viszont nem túlélni kell. Igaz, hogy vannak kevésbé élvezhető részei, összességében mégis szerethető (akár egy család), sőt, érdemes szeretni, mert az olvasó, azzal együtt, hogy megismeri a Méhes-család életének különböző epizódjait, saját magára is visszaemlékszik benne, és nem utolsó sorban azért, mert az emlékezésen kívül a szeretetről is szól. Ennek kapcsán pedig emlékezni kell Deák Lászlóra, ugyanis ez volt az egyik utolsó könyv, amit még életében kiadhatott.

KRITIKUS MÉRCE

Takáts József: *Kritikus minták*

„Nahát, már megint, itt egy újabb kritikakötet.” „Hányadik is ez a hónapban?” „Milyen gazdag ez a kiadó.” A legtöbb ember fejében alighanem hasonló gondolatok fogalmazódnak meg, amikor kritikákat és/vagy tanulmányokat összegyűjtő kötet kerül a kezükbe. A kételkedés és a furcsálkodás sok esetben teljesen ésszerű és egészséges reakció, de szerencsére az is előfordul, hogy a megjelent kötet komoly érdeklődésre tarthat számot, és jóval nagyobb a jelentősége annál, hogy a folyóiratokban amúgy is elérhető írásokat könnyebben hozzáférhetővé teszi néhány elkötelezett vagy éppen kényszer alatt álló olvasó számára. Takáts József vékonyka kötete is ebbe a kategóriába tartozik: a könyv nagyon elgondolkodtató, messzire vezető, sok irányba mutató szövegeket tartalmaz, amelyeket különösen talán a fiatal, kezdő kritikusok és a 20. század második felének magyar irodalma iránt érdeklődők olvashatnak örömmel és nagy nyereséggel. Míután röviden szólok a kötet felépítéséről, három dologról szeretnék írni: röviden a *Kritikus minták* sajátos professzionalizmusáról, hosszabban a könyvben kibontakozó kritika- és kritikus-felfogásról, majd ismét csak rövidebben a kötet irodalomtörténeti, kánonalakítási elgondolásairól.

A *Kritikus minták* összesen tizenhárom írást tartalmaz, amelyek közül tulajdonképpen csak hat nevezhető kritikának: a Márton László és Szilasi László tanulmánykötetivel foglalkozó szövegek, a Palkó Gábor Esterházy-monográfiáját bíráló írás, valamint három rövid recenzió Komlós Aladárról, Györfy Miklósról és egy neoavantgárddal foglalkozó tanulmánykötetről. További négy szöveg a tanulmány és az esszé határán mozog, vagy akár azt is mondhatjuk, hogy a tanulmány és az esszé műfaját ötvözi: ilyen az ígéretes című *A kritikus mint kritikus*, a nem kevésbé figyelemfelkeltő *Baksay, Oravecz, Tolsztoj*, valamint a Vári György *Sorstalanság*-értelmezését és a Határ Győző-Balassa Péter vitát tárgyaló két írás. Az említett szövegek kiegészülnek a Bán Zoltán András *Meghalt a Főítés, elmúlt a rút világ!* című provokatív esszéjére (pamfletjére?) válaszként született *Ellentmondások* című vitairattal is. A kötet első és utolsó írása pedig önértelmező jellegű: a szerzőre nagy hatást gyakorló irodalmi műveket számba vevő *Könyvek és ifjúság iróniája a Nappali ház* körkérésére íródott, míg a Palládium-díj átvételére írt szöveg Takáts korábbi könyvei és törekvései között helyezi el a kötetet. A könyv legkorábbi szövege 1995-ből való, a legfrissebb 2009-es, vagyis a kötet megjelenésének évében született. A meglehetősen nagy időbeli távolság ellenére inkább az írások közötti folytonosság a szembeűnő: a jellegzetes hangvétel, a vitakészség, a problémaérzékenység, a széleskörű történeti és elméleti tájékozottság, a személyes megszólalásmód összekapcsolja és karakteressé teszi a kötet műveit.

*

Kalligram Könyvkiadó
Budapest, 2009
146 oldal, 1805 Ft

Professzionizmus. A *Könyvek és ifjúság iróniája* alkalmi írás, amelyben Takáts számára meghatározó könyvekről és az olvasásról számol be. Azáltal, hogy a kötet élére került, az alkalmiságon túllépve a könyv egészének sajátos színezetet ad. A szöveg már témájánál fogva is személyes hangvételű, és olyan kijelentésekre lelhetünk benne, amelyek meglepőek egy irodalomtörténész tollából. Hiszen ki ismerné el, hogy alig emlékszik valamire a *József és testvéreiből*, hogy nem olvasta végig az *Emlékiratok könyvét*, hogy alig vesz kézbe lírát és drámát, és csak akkor olvas újra könyvet, ha muszáj? Bizonyára bárki, de nem egy profi irodalomtörténész. Takáts „őszinteségének” szerencsére semmi köze sincs ahhoz a roppant kínos és fellengzős szokáshoz, amikor neves irodalmárok gyengébb pillanataikban elárulják, hogy milyen irodalmi adósságaik vannak – a retorika általában nagyon átlátszó és visszás, hiszen az irodalmár ilyenkor valójában tudósi nagyságát erősíti: ő megengedheti magának azt, ami a laikusok természetes szokása. Mindazonáltal úgy vélem, a kötetnyitó írás elárul valamit Takáts irodalmár-felfogásáról: eszerint nem a kimért feddhetetlenség tesz valakit jó irodalmárrá, hanem az irodalom iránti személyes érdekelttség. Takáts persze a szó exkluzív értelmében professzionális irodalomtörténész és kritikus, méghozzá sajátosan és rokonszenvesen az. A kötetből kirajzolódó irodalmár egyrészt nem ragaszkodik mereven jól bejáratott, sokszor unalomig ismert elméletekhez, ugyanakkor szívesen merít számos teoretikustól, jóllehet nem azoktól, akiket az irodalomelméleti kézikönyvek és az egyetemi irodalomelméleti propedeutikák lépten-nyomon emlegetnek. Az elmélet szerepe Takátsnál mindig az, hogy fogódzót nyújtson egy mű mély, célratoró, megvilágító értelmezéséhez. A fő szempont az eredetiség, az érzékenység és az analitikus tehetség: aki ezekkel az erényekkel rendelkezik, az a jó értelemben vett professzionális irodalmár. Ugyanakkor ezek a tulajdonságok korántsem csak a szakember kiváltsági, hanem éppenséggel a jó, igényes olvasót jellemzik. A szóban forgó kapcsolat pedig továbbvezet a kritika és a kritikus kérdéséhez: vajon milyen a jó kritikus, és miben hasonlít a jó olvasóhoz?

*

Az ideális kritika és a jó kritikus. A könyv utószava szerint olyan írások kerültek be a gyűjteménybe, amelyek azt a kérdést firtatják, hogy milyen a jó kritikus. Úgy vélem, ez a jellemzés valóban ráillik a kötet legtöbb darabjára: egyes szövegek kifejezetten ezzel a kérdéssel foglalkoznak, mások áttételesen járulnak hozzá a probléma kifejtéséhez. Ebben az összefüggésben a legfontosabb tanulmány vagy esszé kétségkívül *A kritikus mint kritikus*. Bizonyára sokak számára emlékezetes vagy ismert az írás eredeti kontextusa: a szöveg alapjául szolgáló előadás 1995-ben hangzott el a Pécsen megrendezett JAK Tanulmányi Napokon, Bónus Tibor referátumával együtt, és e két megnyilatkozás nyomán bontakozott ki a kritika-vita (a vita alakulása iránt érdeklődő olvasónak elsősorban Sári B. László *A hattyú és a görény* című könyvéhez érdemes fordulnia). Takáts írásának az a része vált leginkább érdekessé a vita során, amely a tudományos kritikán verte el a port (némileg paradisztikusán, de véleményem szerint egyáltalán nem rosszindulatúan) – a kritika-vita fő kérdésévé a tudományos és – az egyszerűség kedvéért hívjuk így – nem tudományos kritika közötti alternatíva vált, ami persze lényeges problémának bizonyult a nyugatról importált irodalomelméletek térnyerése miatt, de más, nem kevésbé fontos problémákat háttérbe szorított, és számomra az utóbbiak ma már sokkal érdekfeszítőbbek és aktuálisabbak. A kritika-vita kontextusánál maradva annyit persze érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi tizenöt évben kibontakozó kritikai gyakorlat Takátsot látszik igazolni: ma meglehetősen kevés „tudományos” kritika születik, a „nem tudományos” kritika pedig rendkívül sokrétű: olvashatunk ma már szellemtörténeti, politikai, kultúrkritikai, feminista, esszéisztikus, művészi, irodalomtörténeti stb. bírálatokat. De térjünk vissza azokhoz a

problémákhoz, amelyek véleményem szerint nem váltak kellőképpen hangsúlyossá az elmélet szerepét és az irodalmi élet pozícióharcait szem előtt tartó kritika-vitában: a legfontosabbaknak a kritikus tevékenység önértelmezését és az ideális kritika természetét tartom.

Takáts írásának főként az utolsó harmada tárgyalja a szóban forgó kérdéseket. Az esszé okfejtése alapján a kritikus dolga látszólag nagyon egyszerű: az a feladata, hogy megmondja, mely művek jók és melyek rosszak. Persze a fő kérdés az, hogy mi e tevékenység tétje: Takáts válasza a pallérozódás. A fogalom jelentése nem más, mint „lelki-erkölcsi tulajdonságot, képességet csiszolni”. A kritikus tevékenységének értelme tehát az, hogy járuljon hozzá az olvasó pallérozódásához, önépítéséhez (Takáts megjegyzi, hogy a kritika által szorgalmazott pallérozódás alanya nemcsak az olvasó, hanem a szerző és maga a kritikus is lehet). Takáts egy másik leírása alapján részletesebb képet alkothatunk arról, hogy mit is jelent a pallérozódás: „Azt hiszem, szinte valamennyien tapasztaltuk, hogy voltak az életünk során olyan irodalmi művek, amelyek valamilyen okból jelentős hatást gyakoroltak az életvitelünkre, beszédstílusunkra, erkölcsi fogalmainkra, ízlésünkre, vagy akár életünk menetére, azaz *beépültek* identitásunk narratívájába (...)” [kiemelés az eredetiben]. Ha ez így van, a kritikus értékelésnek az immanens kritika eszményével szemben érvényt kell szereznie politikai és erkölcsi nézeteknek is, hiszen – teszem hozzá – éppen ez a fajta szemlélet gyakorolhat hatást az olvasó beszédmódjára, morális szótárára, ízlésére, vagyis identitására és életére. Ebből következően Takáts egyetértéssel idézi F. R. Leavis axiómáját, amely szerint az irodalomkritikus mindig az életről mond ítéletet. A Takáts által képviselt és az imént nagyon vázlatosan jellemzett kritika- (és persze irodalom-)felfogást nagyon inspirálónak találom. Jóllehet nem kínál bármikor alkalmazható módszereket (szemben a tudományos kritika koncepciójával) a kritikus számára, de kijelöli a kritikus tevékenységének lehetséges irányát, értelmét és tétjét. Ha ugyanis a kritikus elgondolkodik azon, hogy a bírálendő alkotás hogyan járulhat hozzá az olvasó pallérozódásához (és itt mi másra hagyatkozhatna, mint saját önépülésére), máris lendületet és szempontokat nyerhet ahhoz, hogy miként is kezdjen hozzá munkájához. A kritika pedig akkor lesz értékes és eredményes, ha értelmes javaslatokat fogalmaz meg az olvasó számára arról, hogy milyen befogadói stratégiával tehet szert az irodalmi mű által felkínált önértelmezéshez és önépítéshez. A kritikus nem akkor jár el helyesen, ha rábizza magát az elmélet által biztosított módszerekre, hanem akkor, ha jól megfogalmazott kérdésekkel közelít a műhöz – ehhez persze az elméletek is fogódzót nyújthatnak. Hangsúlyozom, hogy ezek már az én következtetéseim, arra kívántam rámutatni, miért tartom nagyon ösztönzőnek Takáts koncepcióját, és miért gondolom azt, hogy a pályakezdő kritikusok különösen sokat tanulhatnak Takáts írásából. Ha az olvasó arra kíváncsi, hogy a Takáts által megfogalmazott elvek hogyan működtethetők konkrét irodalmi művek megítélése során, a *Baksay, Oravec, Tolsztoj* című írásban szép példát talál.

A jó kritikus kérdéséhez további adalékokkal szolgálnak a kötet azon darabjai is, amelyek egy-egy pályatárs kritikus, illetve Komlós Aladár munkásságával vetnek számot. Számomra tehát nem annyira az egyes szépírói életművek kritikusai megítéléséhez kapcsolódó viták érdekesek ezekben az írásokban, hanem azok a különböző alkatú kritikusok tevékenységére vonatkozó észrevételek, amelyek tovább árnyalják a jó kritikus portróját, vagy lehetséges kritikusszerepek, kritikátípusok sajátosságait írják körül. Így például Márton Lászlónál a műveket tág történeti-poétikai összefüggésben láttató átfogó pillantás, a szerzői-írói megoldásokra összpontosító szemlélet, a mintegy a szerzőnek szánt gyakorlati tanácsadás, az írói gyakorlatot, az irodalomtörténet-írást és a kritikát szervesen összefogatóan vélt felfogás számíttanak olyan tényezőknél, amelyek megfontolásra érdemesek. Szilasi László írásaiban a történeti és a teoretikus megközelítés feszültsége szolgál érdekes kritikus tanulságokkal, Györffy Miklós kritikusai erényei közé

tartozik a művelt nagyközönségnek megfeleltetett olvasók figyelmes tájékoztatása, a kortárs regények valóságvonatkozásainak elemzése vagy az írói gyakorlatok pluralitásának méltatása. Komlós Aladár több mint hatvan évvel ezelőtt kidolgozott kritikaelmélete, amely a klasszikus, romantikus és világnézetes kritika hármas modelljében gondolkodik, pedig azért lehet ma is figyelemre méltó vállalkozás, mert nagyon elgondolkodtató és világos módon veti fel az esztétikai és a társadalmi kritika természetére vonatkozó kérdést. S ha már Komlós Aladárt említettem, nem állom meg, hogy ne fogalmazzak meg egy egészen túlzó igényt: meg kellene írni az elmúlt hat-hét (vagy akár még több) évtized magyar kritikaírásának történetét: még ebből a rövidke kötetből is kiderül, hogy ha valaki, akkor Takáts József kísérletet tehetne erre a vállalkozásra. Biztos vagyok benne, hogy egy ilyen áttekintés jóval nagyobb elméleti és gyakorlati nyereséggel járna, mint a kritika-vita, nem is beszélve a pár évvel ezelőtti „kis vitáról”, amely az internetes kritikákhoz fűződő remények és csalódások körül bontakozott ki.

*

Magyar irodalom, 19. század, neoavantgárd, prózafordulat. A kötet fontos rétegét jelentik azok az irodalomtörténeti fejtegetések, amelyek a magyar irodalmi kánon lényeges, érzékeny és vitatott szegmenseit érintik. A fő kérdések, említés szintjén, a következők: a kilencvenes években szárba szökkenő „új magyar történelmi regények” mennyire képviselnek homogén csoportot, illetve milyen a viszonyuk a 19. századi magyar irodalomhoz? Hogyan lehetne meghatározni a magyar neoavantgárd irodalmat, és milyen hely illeti meg a kánonban? Milyen volt a prózafordulat irodalomtörténeti-kritikusi kontextusa? A kérdésekre Takáts más szerzőkkel vitatkozva fejt ki válaszait. Takáts nagyon határozott, jóindulatú és egyértelműen argumentáló vitapartner: a Vári György *Sorstalanság*-elemzését kommentáló tanulmány, a *Citrom Bandi védelmében* például nagyon meggyőzően érvel amellett, hogy a *Sorstalanság* kultúrkritikai olvasata nem lehet kizárólagos, mivel a regény nagyon is polifonikus, soknyelvű. A kötet véleményem szerint legjobb tanulmánya is egy diszkusszióhoz kapcsolódik: Határ Győző és Balassa Péter 1988-as vitáját elemzi roppant invenciózusan, lendületesen, számos fontos kérdésre, így a modern magyar irodalom lehetséges paradigmáira kitérve. A vita tárgya az, hogy milyen a magyar irodalom és a világirodalom kapcsolata. Határ Győző nagyon kedvezőtlennek látja ezt a viszonyt, úgy véli, hogy a magyar irodalom túlnyomó része menthetetlenül magyarközpontú, provinciális, politikai és érzéketlen a filozófia iránt, ily módon nem valósulhat meg világirodalmi térhódítása. Emiatt a magyar irodalmi kánon átrendeződésére lenne szükség: a 19. századi és a realista irodalommal szemben fel kellene értékelni a 19. század előtti magyar irodalmat. Balassa ezzel szemben úgy véli, hogy nem a Nyugat elvárásainak kell megfelelni, hanem a magyar irodalom olyan sajátos értékeire kell figyelmet fordítani, mint a tragikum iránti érzékenység, a nagy formátum vagy a lényeglátás. E vita hátterében jut szóhoz a magyar irodalom modernségének kérdése: a prózafordulat kánonjához képest alternatívát jelenthetnek a hatvanas-hetvenes évek nyugat-európai, vajdasági magyar nyelvű művei, melyek között éppen Határ Győző kötetei játszanak fontos szerepet. Takáts észrevételei e helyen is olvasásra-újraolvasásra buzdítanak.

Takáts rendkívül alaposan elemzi a Határ és Balassa között zajló vitát, számos szerző álláspontját felidézi, így nemcsak Határról és Balassáról rajzol remek portrét, hanem a magyar irodalom világirodalmi perspektívájáról és a magyar irodalmi modernségről is roppant izgalmas elgondolásokat fogalmaz meg. Véleményem szerint Takáts szövege nagyon sokáig emlékezetes és tanulságos írás marad. A kötetben kirajzolódó kritika-koncepció és az irodalomtörténeti kérdésfeltevések mellett e tanulmány miatt tartom igazán öröndetesnek és fontosnak a *Kritikus minták* megjelenését.

RUDAŠ JUTKA

A FELSZÍN ALATT

Mojca Kumerdej: Fragma

A *Fragma* a L'Harmattan kiadó Bóra elnevezésű kortárs délszláv női irodalmat népszerűsítő sorozatának második kötete. Szerzője Mojca Kumerdej, szlovén író, publicista, aki a legnagyobb szlovén napilapokban publikálja művészeti, irodalmi, színházkritikai írásait. Írásai különös figyelmet fordítanak a táncművészetre is. A szerzőnő a Ljubljana Egyetem Bölcsészettudományi Karán végzett filozófia szakon, majd ugyanitt doktori képzésben részesült, disszertációját a hazugság filozófiája témakörben készíti. Első regénye *Krst nad Triglavom* („Keresztelés a Trigláv felett”), a szlovén irodalomtörténet egyik legfontosabb kanonikus művének, France Prešeren (a szlovén himnusz szerzőjének) *Krst pri Savici* („Keresztelés a Szavicán”) című poémájának újraírása és paródiája. A műben a szerzőnő szellemes, ironikus módon dolgozza át a mitikus történetet, amely a „kumerdeji” variációban fantasztikus jelleget kap. Szétrombolja a szlovén nemzet éber álmát – a prešereni mítoszt, amit a humor elemeivel magánmitológiává tesz.

A *Fragma* Kumerdej második könyve, mely rövidprózákat tartalmaz. Az enigmatikus cím kettős jelentéssel bír: egyrészt a szövegtér töredezettségére, fragmentáltságára utal, másrészt az alakoknak a vágy szorításában való szétesettségében, hasadásában kerül felszínre igazán énjük. Ha viszont a cím mélyebb szemantikai rétegét is figyelembe vesszük, hiszen a cím összetett fokú jeleket produkál, amelyben egy harmadik értelem is rejtőzködik, akkor a „fragma”, a diafragma hüvelyi fogamzásgátló értelemjelentését is kihall(hat)juk a szöveg univerzumból. E szimbólum a gátlás, elfojtás jelentését hordozza. Tudniillik Kumerdej nyomasztó, kegyetlenül bizarr történetei az emberi természetről szóló teóriákat radikálisan gondolják újra, amelyekben az egyén lényege önmaga elfojtásában mutatkozik meg. Az elfojtott tartalmak negatív színezetűek, vagyis obszcén, infantilis, szexuális karakterűek, amelyek a tudat számára elfogadhatatlannak látszanak.

A tizenhárom rövid történet a pszichoanalízis miniatúrái: a szexualitás és erőszak, a titokzatosság, perverzitás, szenvedély, bűn, félelem és halálérzet irodalmi artikulációi. Véres történetei felfedik és láttatják mindazokat a mindennapok mögötti – a felszín alatti – lelki folyamatokat (a perverzek teljesen tudatos fantáziáján át, a paranóiasok szorongásos téveszméin keresztül, a hisztériások tudattalan fantáziáig), amelyeket a külvilág még mindig tabuként kezel.

A mindennapi élet pszichopatológiája, örültségi tünetek, kósa gondolatok jelennek meg már a nyitó novellában. „Tudtam: egyetlen kiáltásom, egy erős kiáltás felverhetne az álmodból, a kicsi után vetnéd magad, megragadnád és kitépnéd a tenger habjaiból” – egy nő félelmetes vallomása, aki azzal áll bosszút férjén, hogy közös gyermeküket hagyja tengerbe fulladni, bár e tett determinált és okozatilag magyarázható részéről. E nézőpontból egy olyan lelki valóság tárul elénk, amelyről szokásos, tudatos énünk csak borzad-

Fordította Gállos Orsolya
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2008
160 oldal, 1900 Ft

ni tud. Kumerdej alakjai első látásra „normális” egyszerű emberek, akikben a hétköznapi élet feltárt pszihopatológiai tünetei megmutatják a tudattalan szándékok betolakodását mindennapos és feltételezhetően normális viselkedésükbe. A tudatos élet mellett létező tudattalan lelki élet dinamikus kapcsolata szétcincálódik és morbid zavarokat hoz létre. Itt az anya: gyilkos – a lelki struktúrájában meglévő normális mechanizmus szétesett. A pszichikai konfliktust nem más problémák idézték elő mint a vágy, a szándék és a kívánság: „Ekkor már tudtam, hogy tennem kell valamit. Tény, hogy vonzóbb volt nálam, és megvolt a képessége, hogy forró mágneses erőteret alakítson ki maga körül, amire én egyszerűen nem voltam képes. (...) Tudtam, hogy az enyém vagy, és akkor elhatároztam, hogy az enyém maradsz örökre, mindenestül és egészen, a szerelmünket esetlegesen megzavaró tényezők nélkül.” A boldogtalan anya/feleség/nő úgy üdvözülni, hogy nem mond le az ösztönök diktálta örömről szóló infantilis álmairól, képtelen elfogadni a valóságot, olyanak, amilyen, változtat a számára durva valóságon, ösztöneit kiéli, majd visszanyeri az öröm és vágy elvesztett forrását.

A *Mindenem* című novellában jut legjobban a kifejezésre azon freudi axióma, mely szerint az ember lényege a vágyban rejlik. A legújabb BMW márkájú autó, mint a vágy tárgya a férfiban olyan energiákat mozgósít, amely teljesen az öröm elérésére irányul. A férfi egész lelki működését, életcélját a megszerzett státuszszimbólum alakítja. „Ha meglátok egy kocsit, egyből világos előttem a tulajdonos karaktere, a munkatempója, a higiéniai szintje, az életstílusa. Mutasd meg, milyen kocsid van, és megmondom, ki vagy.” A valóság frusztrálja a vágyat. A férfi vágya azonban valóra válik, de élete kettéhasad: a tudatos és a tudattalan én konfliktusának eredménye bizonyos fokú menekvést, elidegenedést, szorongást idéz elő. A gyönyör lázas keresésében az elme az örülethez válik hasonlóvá. Egy félresikerült szexuális kaland után bemocskolódik a fétistárgy ülése. A traumát előidéző többszörösen eltávolított „véres folt” a hallucinációhoz vezet. A férfi a fantáziálás és a tudatosság disszociativitása közé kerül. A tökéletesség elvesztett víziójában lidérces álmokkal küzd, állapota az elmeegógyintézetbe kergeti.

A *Fragma* töredékes szövegei a nő-férfi viszony sebészeti pontosságú vizsgálatát is látatják velünk. A *Több mint nő* felfedi a két nem közötti óriási szakadék problémáját. A férfi vonzereje általában mindig az intelligenciája demonstrálásával kapcsolatos, a fordított séma, általában kudarc: „A kettőnk világa – az én tudományos analitikus világom, és a tiéd, átítatva érzékekkel és érzelmekkel, világos, komoly elméleti alapok nélkül – végtelesen távol van egymástól.” A konfliktusoknak az intimszférába való beáramlásai gyakran durva verbális megfogalmazást nyernek. „Már régóta vagyunk – no nem idegenek – hanem alkalmazottak ugyanannál a családnak nevezett vállalatnál. (...) Nem gyűlölöm azt a nőt, ellenkezőleg, irigylem, hogy lát benned valamit, amit én már rég nem veszek észre” – mondja a nő a *Hibában*. A lelki trauma tipikus példája a *Szindróma* című írásban ölt testet. A férjével elégedetlen, majd kisebbségi érzésben szorongó nő ösztöne hozza létre a tehetetlenség állapotát.

„– Csak nem a premenstruációs szindrómákról olvasol, vagy netán valamelyik tehetséges női hallgatód szemináriumi dolgozatát nézegeted, amelyik a lucskos piscajából meríti a pszichológiai tudás motivációját?

– Közönséges vagy! Vulgáris!

– Vulgáris, igen? Olyan nő, akivel veszélyes egyetemi körökben, kvázi intellektuális vacsorákon mutatkozni, ahol ti profok egymás feldicsérésében vetekedtek (...) Kínos ezeken a vacsorákon megjelenned a cikkeidben tárgyalt, egyébként a feleségedben megtestesülő patológiával. (...) aki sohasem mint ő, hanem csak mint az ő felesége. Ez és ez az úr a pszichológia doktora (...), mellette a hölgy, az a hölgy a felesége. Csak név, vezetéknev nélkül, mivel az közismert.”

(...) Úgy döntött, hogy ma éjszaka egyedül alszik, minél messzebb az asszony pimaszságától, sértéseitől, megvetésétől. Bármelyik asszony értékelné az együttélést egy sikeres és toleráns férfival. Ő nem, ő semmivel sem elégedett. De a férje ezeket a helyzeteket is megérti. Reggel említeni se fogja a hisztériás kitöréseit, a férje iránti leírhatatlan és legyűrhetetlen undoráról tanúszkodó durva, gusztustalan, sértő kifejezéseit."

A nő a saját személyes világának valóságosságát paranoid fantáziákkal éli meg. A sokáig elrejtett/elfojtott maszk mögül a hisztériás kirobbanás spontán manifesztálódik, majd egyszerre sok más tényező közbenjárását is magával hozza.

Számos novellában a tudattalan tárházát a szexuális izgalom előretörései alkotják, melyek lefegyverzik, csapdába ejtik az Ént, így megakadályozva „normális” működését. A libidó és agresszív ösztönök elpusztítják a *Szentjánosbogarak rajában* című novella hősnőjét, aki kisiklik a tulajdon kontrollja alól, fia tizenhat éves barátja lesz az, aki miatt egész testébe izzó szentjánosbogarak raja költözik, és aki „végig tudott az érzéseiről, szándékosan cukkolta, és játszott vele. Merő gonoszságból. Pedig semmi mást nem tett, mint követte életének legerősebb érzését. Ami lenyűgözte, és ami elől nem volt menekvése. Semmi rossz nem volt ebben, eltekintve talán attól, hogy férje volt és valószínű, igen, hogy a fiú még nem nagykorú...” A szövegben a vágy maga tiltásként jelenik meg, így a nő nem élheti ki negyvenhét éves korában felbukkanó vágyait, ezért „kábán levetette a fehérneműjét, elővette a férje borotváját, belépett a kádba, elmerült a vízben, csuklójára helyezte a pengét, és lehunyta a szemét...” A *szerellem energiájának* Srečkója viszont a nappali álmodozásban éli ki vágyait, aki a valóságos tárgy (nő) hiányában képzeletbeli kielégülést keres és hoz létre magának. Az egyetlen pozitív kimenetelű szürreális síkra helyezett elbeszélés kazánszerelője a levezetetlen szexuális energiáját környezetkímélő energiaforrásként kamatoztatja. A *Fragma* lapjain szélesebb horizontokban rajzolódik ki az emberi értelem többszörös funkciója és ezek kölcsönös kapcsolata, amely a morál valamennyi pszichikai termékének az újraértelmezését is eredményezi. Egyik ilyen bizarr mozzanat az *Ismétlődésben* megjelenő kasztráció vagy a pszichopata őrangyal *Az őrangyalban*. A tudat illúzióinak és hazugságának feltárása kap hangot a *Bosszúban*, ahol a biszexuális férfi a valóságot már csak a kívánságához igazítja, ami démonian vonzóvá teszi, majd a pokol bugyraiba taszítja. *A kéz*, valamint *A boldogság mércéje* destruktív módon kutatja a szubjektum immanens ellentmondásosságát. A két fragmentum alapvető dinamikájának lényege a belső és a külső én széttöredezettsége miatti menekülés a valóságtól.

A *Fragma* általános narrációs technikája a terjedelmes belső monológ, a kötet egy-egy novellája hol férfiként, hol nőként szólal meg. Kumerdej olyan figurákat alkot, melyek sorszerűen meghatározottak, elsősorban pszichológiai, egzisztenciális, sőt szociális koordinátákkal. Történetei arról szólnak, mennyire képtelenek a szereplői az ön- és kéjgyilkosság, a lelki terror, a homoszexuális erőszak, a különböző közösülések, intrikák örvényeiből kimozdulni. Az eseményeket a figurák belső hangja hozza mozgásba. Ez a hang a végleges elbizonytalanodást, az egyéntől elidegenedett reflexiókat, a lelki szabadsághiány szorongásos tapasztalatát, a mindennapi emberi kapcsolatok látszólagosságát, a társadalom irányában nem vállalható érzelmeket hozza a felszínre. A történelmi-társadalmi panorámba ágyazódó szimbolikus tartalmak (márkás autók, divatszalonok, kozmetikumok, konferenciatermek, tengerparti nyaralók) nem hozzák meg a boldogságot. A materiális világ csődöt mond, a pénz nem gyerekkori boldog álom, mondaná Freud.

Mojca Kumerdej minden egyes szövegébe az emberi pszichológia és az emberi sors egy darabkája van bezárva. Epikai világa felfedi előttünk, hogyan képes a tudattalan nemcsak befolyásolni a tudatot, hanem sokszor irányítani is. Hogy a tudattalانبól feltörő

öszön milyen erős, szeszélyes és önkényes tud lenni. Az írások mint szimbólumok célzást és lehetőséget jelentenek egy magasabb értelem megragadására. Arra, mi történ(het), ha a psziché eddig tudattalan régiója tevékenykedni kezd. A *Fragma* művészi hatásának titka épp abban rejlik, hogy meg- és felleli az élet talán legmélyebb forrásait, tudattalan tartalmait pedig a felszínre hozza.

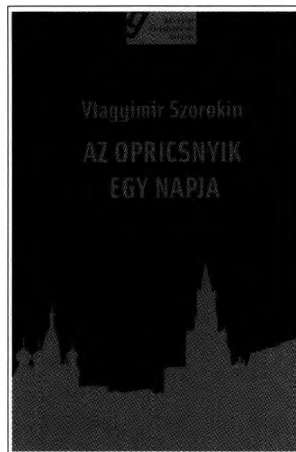
TURI MÁRTON

ZÓNA NÉLKÜL

Vlagyimír Szorokin: Az opricsnyik egy napja; Cukor-Kreml

Érdeemes megfigyelnünk, hogy a negatív utópia (más néven *disztópia*) irodalmi hagyományát feltérképezni kívánó törekvések elsősorban a műfaj angolszász képviselőire koncentrálnak. Ez többnyire érthető, hiszen az európai kultúrkörben jelentek meg az antiutópia később klasszikussá avanzsált művei (Orwell – 1984, Huxley – *Szép új világ*), valamint a műfaj mai napig tartó népszerűségében jelentős szerepet játszott az amerikai sci-fi irodalom (Ray Bradbury, Philip K. Dick). Sajnálatos módon azonban az esetek többségében háttérbe szorul a disztópia orosz irodalomban betöltött szerepének vizsgálata, pedig a műfaj igazi értékei talán pont ebben a közegben mutatkoznak meg legteljesebb mértékben – részben annak is „köszönhetően”, hogy a szovjet diktatúra közvetlen tapasztalatot szolgáltatott a negatív utópiák megalkotásához. Talán nem véletlen, hogy a modern irodalom első, teljes mértékben disztópikus alkotása az orosz irodalomban született meg, mégpedig Jevgenij Zamjatin – Orwell és Huxley jóval későbbi klasszikusai miatt méltatlanul háttérbe szorult – 1921-ben befejezett, Oroszországban csak hatvanhét évvel később megjelenő „Mi” című regénye. Az orosz irodalom kitüntetettsége azonban nem merült ki a műfaj modern irodalomban történő meghonosításában, egyben annak lehetőségét is magában hordozza, hogy ezt a rendkívül népszerű, de képességeit már többnyire kimerítő – ezért leggyakrabban csak önmaga kliséit

Fordította Szőke Katalin
Gondolat Világirodalmi sorozat
Gondolat Könyvkiadó
Budapest, 2008
190 oldal, 2480 Ft

egymásra halmozó – műfajt megújítsa. Ezen lehetőség megvalósulására több biztató jel is mutatkozik, köszönhetően elsősorban annak, hogy a negatív utópia a posztszovjet irodalomban meglehetősen népszerű: gondoljunk csak a sikeres író, Tatyjana Tolsztaja *Kssz!* címen megjelent, méltán világhírű – egyben az antiutópia paródiáját is nyújtó – regényére, de napjaink egyik legolvasottabb orosz szerzője, Viktor Pelevin is előszeretettel vonultatja fel műveiben (*Omon Ré, Generation P*) a disztópia alapvető jellegzetességét, az elnyomó hatalmak valóságot kiszorító látszatteremtését, más néven – Jean Baudrillard terminusával élve – *szimulákrumát*.

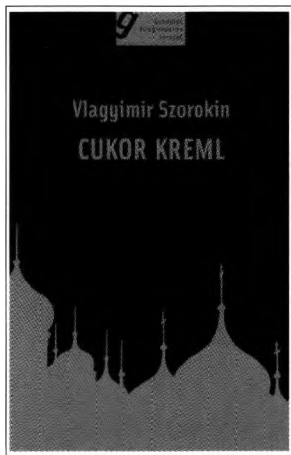
Ehhez a sorhoz csatlakozott napjaink orosz irodalmának talán legérdekesebb, egyben legtöbbet vitatott alakja, Vlagyimir Szorokin 1999-ben megjelent, botrányos fogadtatású regényével – szerzője ellen pornográfia vádjával eljárást is indítottak – egy alternatív sztálini Szovjetunió és egy bizarr jövőkép keverékét bemutató *Kékhájjal*. A 2005-ben lezárt *Jég-trilógiáját* (*A jég, Bro útja, 23000*) követően legfrissebb műveivel Szorokin ismét az antiutópia eszköztárához folyamodik, hogy – szakítva korábbi műveinek többnyire apolitikus jellegével – egy totális diktatúra lehetőségében vázolja fel a Kreml hatalmi törekvéseiben potenciálisan benne rejlő veszélyeket.

„Ki mondta neked, hogy az álmok itt tényleg valóra válnak? Láttál bárkit is, aki itt elérte a boldogságot?” – kérdezi az Író kísérőjétől Andrej Tarkovszkij *Stalker* című klasszikusában, miután megérkeztek az orosz nép reményének utolsó mentsvárához, az állam által kordokkal elkerített Zónához. Hasonlóan szkeptikus kérdést szegez nekünk Vlagyimir Szorokin legutóbbi műveinek, a 2006-ban megjelent *Az opricsnyik egy napja* című kisregénynek, valamint annak két évvel későbbi folytatásának, a *Cukor-Kremlnek* nagyszabású antiutópiája. És vajon érdemes-e egyáltalán álmokról és boldogságról beszélni a nem túl távoli jövő egy olyan Oroszországában, amely ezúttal saját magát zárja el a külvilágtól?

Szorokin legutóbbi műveinek világa alapvetően a posztmodern történelemszemléleten alapul, mely elveti az egyirányú történelem, egy vélt utópikus cél irányába tartó fejlődés eszméjét. A haladás helyébe a visszafordulás lép: Oroszország sikeresen túllép a kommunizmus, majd a demokrácia jellemezte „zavaros időkön”, hogy végül visszatérjen 16. századi mivoltába. Szorokin a *Kékháj* után ismét rendkívüli leleménnyel keveri a futurisztikus technológia és az orosz történelem egyes elemeit, hogy végül a múlt és a jövő bizarr egybegyűrésével a jelen szatirikus kritikáját adja. Fejlett számítógépek, intelligens robotok által benépesített világban járunk, miközben 2028-ban Oroszország továbbra is a cári idők és a szovjet korszak hatalmi berendezkedését tükröző hierarchia szerint működik: az abszolút hatalommal rendelkező Uralkodót a Sztálin-éra személyi kultusza övezi, valamint újra felbukkannak IV.

(Rettegett) Iván korának kegyetlen testőrei, az opricsnyikok is, hogy felkutassák az ország belső ellenségeit. Oroszország ugyanis elzárja magát a külső erőktől és a bomlasztó nyugati eszméktől, már épül – kínai megfelelőjének mintájára – az országot izoláló Nagy Fal.

Szorokin fenyegető világképébe először a 2006-ban megjelent, *Az opricsnyik egy napja* című kisregény révén kaphattunk

Fordította M. Nagy Miklós
Gondolat Világirodalmi sorozat
Gondolat Könyvkiadó
Budapest, 2009
210 oldal, 2480 Ft

betekintést. A szorokini narratíva rendkívül szemléletesen, az erőszak és a szexualitás húsba vágóan naturalis ábrázolásával mutatja be ezt a kettősségektől hemzsegő, napjaink valóságára kísértetesen hasonlító, paradox világot. Mindez – ahogyan azt már a cím is jelzi – az elnyomó hatalmi elit egyik tagjának (mindvégig egyes szám első személyű), egy napot felölélő elbeszélésén keresztül történik. Noha a személyes narráció, valamint a választott időbeliség szűkös kereteket enged Szorokin nagyszabású víziójának bemutatására, a mű dinamizmusa ezt némileg ellensúlyozni látszik: gyors egymásutánban követik egymást a kegyetlen események, egy törzsökös nemes reggeli kivégzésétől kezdve egészen az opricsnyik kommandó – a szókratészi férfiszerelem morbid paródiájaként is fel-fogható – éjszakai orgiáig.

Az orosz múlt és egy képzelt jövő keveredéséből adódóan *Az opricsnyik egy napjában* mindvégig megfigyelhető egy rendkívül érdekes, több szinten is megmutatkozó kettősség. Egyszerre van itt jelen az orosz ember mély vallásossága, illetve tetteinek gyakori istentelensége. A trágár beszéd immáron tiltott, de a nyílt testi fenytés továbbra is bevett eszköz a hatalom kezében. A dualizmus azonban egyoldalú: kiüresedett formájában a hit és a szeretet már nem képes valós ellenértéket nyújtani a mindent átható erőszakkal szemben. Szorokin egyik legnagyobb erénye, hogy kíméletlen narratívájában tartózkodik mindenfajta moralizáló törekvéstől: elbeszélőnk egy pillanatig sem kételkedik embertelen tetteinek szükségességében. A szerző szubjektív hangja háttérbe szorul, a diktatúra kegyetlensége azonban önmagáért beszél. A bűn megkerülhetetlen jelenléte, az egymással ellentétes erkölcsi kategóriák abszurduma mindenfajta külsődleges magyarázat nélkül is napjaink zavaros világára reflektáló – még ha explicit módon ki nem is mondott –, etikai állásfoglalássá válik. Miközben a testiség és az erőszak radikális ábrázolása miatt Szorokin folyamatos céltáblája konzervatív szemléletű kritikusaiknak, a világ romlottságának és irracionálisának könyörtelen ábrázolásával mégis korunk legerősebb bírálójává válik.

Szorokin tehát radikálisan szakít egyes irodalmi elődeinek moralizáló, népnevelő törekvéseivel, mégsem zárkózik el teljesen az orosz irodalmi hagyománytól. Noha művészetét – hasonlóan az orosz posztmodern egészéhez – elsősorban mint a nagy orosz klasszikusok, valamint a szovjet korszak irodalmának formai és eszmei jellegzetességeivel való szembefordulást szokás jellemezni, mindez nem jelenti azt, hogy Szorokin ne csempészné be műveibe – legalább a klisé szintjén – az orosz irodalom hagyatékát. *Az opricsnyik egy napja* – folytatásához hasonlóan – hemzseg a klasszikus, valamint kortárs írókra és művekre vonatkozó utalásoktól: már címében is megidézi Szolzsenyicin híres kisregényét, *Az Ivan Gyenyiszovics egy napját*, de találkozhatunk Paszternak és Majakovszkij verseivel is, valamint egy trágár átirat formájában Dosztojevszkij megkerülhetetlen klasszikusa, a *Bűn és bűnhődés* is felbukkan. Szorokin ezzel némileg visszakanyarodik korai alkotásainak szoc-art szemléiségéhez, hiszen az idézetek gyakoriságával ironikus formában feleleveníti a szocreál irodalom – leggyakrabban a marxista-leninista filozófia főműveit – parafrázáló jellegét is.

Annak fényében azonban, hogy Szorokin a kortárs orosz irodalom talán legváltozatosabb szerzője, némileg meglepő, hogy *Az opricsnyik egy napja* esetében szerzőnk mennyire nem volt képes művének tartalmi sokszínűségét és érdekességét stílusosan is kibontakoztatni. Szorokin műveinek egyik jellemző vonása, az ábrázolt világ irracionálisának és változatosságának textuális tükröződése ezúttal elmarad. Noha a mű végtelenül modern, az utcai nyelvhasználat minden egyszerűségét és vulgarizmusát felvonultató nyelvezete gyakran kiegészül különböző dalbetétekkel és poémákkal – valamint a *Kékháj*hoz hasonlóan időnként még kínai kifejezésekkel is –, végeredményben a szerző korábbi műveihez képest mégis zavarba ejtően egyszerűnek mutatkozik. *Az opricsnyik egy napja* képtelen formájában is felnőni az ábrázolni vágyott tartalomhoz, mint ahogyan az Szorokin talán

legsikerültebb műve, *A jég* esetében történt, ahol a nem kevésbé nyomasztó vízió műfajok és elbeszélismódok változatos forgatagában rajzolódott ki. A mű így végül önként vállalt korlátainak áldozatává válik: a rögzített perspektívához láncolt, rövid időtartamra kiterjedő elbeszélismód egyszeri bepillantásnál nem képes többet mutatni ebből a rendkívül érdekes, de igazából mindvégig csak felszínesen elszórt háttérinformációkból felépülő világból.

Az opricsnyik egy napja tehát – minden erénye ellenére – végül képtelen volt élni biztató lehetőségeivel, ez pedig a „posztszovjet posztmodern” egyik legnagyobb alakjától mindenképpen kudarc. Erre valószínűleg maga Szorokin is rádöbbsent, hiszen alig két évvel *Az opricsnyik egy napjának* megjelenése után, 2008-ban már érkezett is a folytatás, a *Cukor-Kreml*. Szorokin legutóbbi művének koncepciója szemmel láthatóan előzményének hiányosságait igyekszik elkerülni, egyben pedig ellensúlyozni is, méghozzá sikerrel: a *Cukor-Kreml* talán a legszabadabb és legváltozatosabb alkotása a szorokini életműnek.

Ez a fajta kötetlenség könnyen tetten érhető, *Az opricsnyik egy napjának* többnyire egyseges szerkezetével szemben a folytatás egy jóval töredékesebb struktúrát vonultat fel: a *Cukor-Kreml* ugyanis tizenöt, látszólag különálló novellát tartalmaz. Nagyrészt önállóak, hiszen nem jelenik meg bennük központi szereplő, aki összefogná az egyes írásokat, a különböző részekben felbukkanó karakterek pedig soha sem keresztezik egymás útját. Az elbeszélések között időbeli folytonosság sem mutatkozik – noha mindegyik 2028-ban játszódik. A történetek mégis összefüggenek, hiszen mind ugyanabban a világban játszódnak, egy-egy keresztmetszetét nyújtva *Az opricsnyik egy napjából* megismert diktatúrának. Előzményének határain túllépve a *Cukor-Kreml* végre szélesebb, egyúttal pedig árnyaltabb betekintést nyújt Szorokin abszurd jövőképebe: a mű különböző részeiben megismerhetjük eme groteszk világ szinte minden társadalmi rétegének életét; egy iskolás kislánytól kezdve a Nagy Falat építő munkásokon át egészen a már ismert opricsnyikokig. A *Cukor-Kreml* tehát szervesen kapcsolódik előzményéhez, olyannyira, hogy annak kisebb-nagyobb szereplői rendre visszatérnek: az utolsó novellában maga Komjaga, *Az opricsnyik egy napjának* „hőse” is felbukkan, hogy a *Kékháj* első felének elbeszélőjéhez hasonlóan végül áldozatul essen a szorokini terrornak.

Az egyes elbeszélések közötti átmenetet, ezáltal pedig az egész mű rendszerező elvét, kohéziós erejét elsősorban a címben is megjelenő cukorépület visszatérő motívuma biztosítja. Legyen szó akár a szocreál irodalmat idéző élethelyzetről (*A sor, Gyárban*), vagy éppen narkotikus víziókról (*Underground, Az álom*), minden részben felbukkan a jövő fehérre festett Kremlje alapján készült karácsonyi ajándéktárgy, hogy a *Szép új világ* szómájához hasonlóan némileg megédesítse a diktatúra polgárainak mindennapjait. A különböző társadalmi szférákba tartozó szereplők a hatalmi elithez fűződő viszonyuknak megfelelően, eltérő módon használják fel a szakrális szintre emelt orosz államiság szimbólumát: az első fejezet naiv kislánya – kinek a teljhatalmú Uralkodó még csak egyfajta jóságos mesehősként jelenik meg – például mennyből jött ajándékként fogadja. Ezzel szemben a könyv előzményében is felbukkant opricsnyik kezében a cukor-Kreml szexuális segédeszközzé degradálódik, az utolsó fejezet hatalomátvétellel készülő grófia pedig pisztolyával lövi darabokra a becses tárgyat.

Szorokin írói sokszínűsége ezúttal a műfajok rendkívüli változatosságában is tetten érhető. A *Cukor-Kreml* minden egyes darabja eltérő formával rendelkezik: a vándorénekesek beszélgetése a dráma stíliserint szerinti történet, de egy rendőri kihallgatáson felbukkan egy orosz népmese is, miközben egy kollektív kábítószeres hallucináció során a fantasy / horror-irodalom jól bejáratott kliséi köszönnek vissza. A műfajok változatossága értelemszerűen az elbeszélismódok és nyelvi regiszterek sokaságát és keveredését idézi elő: a *Cukor-Kreml*-ben ugyanúgy megtalálható a mindennapok realista

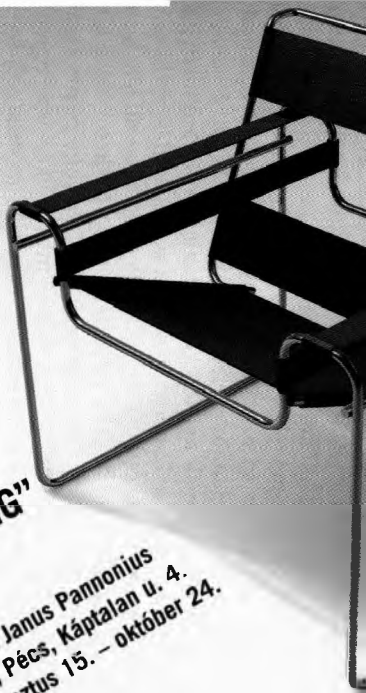
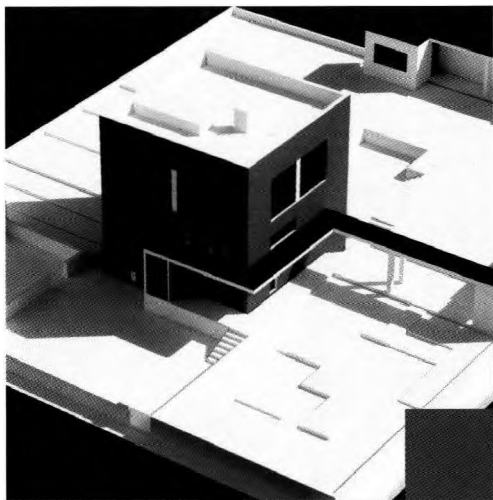
leírása, mint a világ gyermeki perspektívából történő naiv, giccses bemutatása. Egyszerre van jelen a klasszikus irodalom nyelvezete, illetve a hétköznapi nyelvhasználat vulgáris jellege – hiszen az ábrázolt világ trágárság-tilalma a szerzőre nem vonatkozik.

Szemben előzményével, a *Cukor-Kreml*ben Szorokin nem pusztán irodalmi elődeinek és kortársainak munkásságát, hanem ezúttal saját korábbi műveit is megidézi – egyfajta utalásként a kortárs művészet gyakori újrahaznosító jellegére. Elgondolkodtató azonban, hogy formai szempontból talán pont ezek a részek a *Cukor-Kreml* legérdekesebb pillanatai. Bennük az ábrázolt világ jellege ugyanis a szöveg szintaktikai szintjén is nyomot hagy: *A levél* című részben – hasonlóan Szorokin egy korai művéhez, a *Normához* – a Kremlt patológiusan dicsőítő levélíró fokozatosan megbomló elméjével együtt hullik darabokra a nyelvi szerkezet, hogy végül csak pár szó ismétlődjön oldalakon keresztül, míg *A sor* című – Szorokin első, azonos néven megjelent novelláját kezdetben szóról szóra felidéző – fejezet a kényszerűen várakozó emberekhez hasonlóan *sorokba* rendeződik, kialakítva egy minimalista, pusztán párbeszédekből felépülő struktúrát.

A *Cukor-Kreml* formai sokszínűségével sikeresen ellensúlyozza *Az opricsnyik egy napjának* hiányosságait, mindez azonban azt is jelenti, hogy a két mű elválaszthatatlanul egybefonódik: önmagukban – előbbi egyszerűsége, utóbbi töredékes narratívája miatt – csupán töredékét nyújtják ennek a rendkívül nyomasztó jövőképek. Olyan lehetséges világ ez, melynek negatív jellegéből nem mutatkozik kiút, és pontosan ez a fajta *reménytelenség* az, ami kiemeli Szorokin műveit az antiutópiák tengeréből.

Noha a disztópia alapvetően pesszimista műfaj, mégis mindig felbukkan benne egy hős (mint Zamjatin említett művében D-503), aki felismeri a fennálló viszonyok tarthatatlanságát, és még ha legtöbbször bukásra is ítéltetik, a változás lehetőségét így is előre vetíti. Szorokin világában erre nincs lehetőség: noha az individuális tudat felszámolása itt nem jelenik meg olyan intenzitással, mint ahogyan az a műfaj legtöbb alkotásában, mégsem találkozunk egyetlen szereplővel sem, akiben egyáltalán megfogalmazódna egy olyan eszme, mely túlmutatna az ábrázolt diktatúra értékrendjén. A bemutatott karakterek mindig a számukra adott társadalmi réteg és korosztály vágyait és vélekedéseit osztják, és miközben tudatában vannak az életüket ellehetetlenítő körülményeknek, sorsuk miatti elégedetlenségük többnyire kimerül a kocsmai panaszkodásban és narkotikus ábrándokban. A változás lehetősége csak a *Cukor-Kreml* legvégén merül fel, de megoldást ez sem kínál, csak a már megszokott hatalmi paradigmaváltást sejteti – bár a fennálló rendszer elbukni látszik, a jövőben már kirajzolódik egy hasonló (vagy még rosszabb) diktatúra lehetősége. Hiába várunk tehát mindvégig valami megváltó értékre, Szorokin csak nevet rajtunk: „*Vagy talán szeretetet akarsz? A szeretet gyógyít!*” – mondja a *Cukor-Kreml* egyik legkegyetlenebb figurája a mű utolsó oldalain.

„*Senki nem hisz. (...) A legszörnyűbb az, hogy már nem kell senkinek...*” – fakad ki Tarkovszkij klasszikusának utolsó perceiben a címszereplő a Zóna feleslegessé válásán. Szorokin legutóbbi két művével nem kelti a remény csalóka illúzióját: az elnyomó valóságból a szeretet szférájába történő átlépés az egyetlen „képtelenség”, melyet nem engedélyez magának. Helyette provokatív prózájának változatos ösvényén keresztül elvezet minket egy olyan világba, melynek egyedüli rendező elve az erőszak. A papír, mint tudjuk, úgyis mindent elbír – kérdés, hogy az olvasó is elbíra-e Szorokin műveinek keserű igazságát.

**„A MŰVÉSZETTŐL AZ ÉLETIG”
MAGYAROK A BAUHAUSBAN**

Kiállítás a Janus Pannonius
Múzeumban, Pécs, Káptalan u. 4.
2010. augusztus 15. – október 24.

PÉCS2010

2010
PÉCS2010
EUROPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

nka
Nemzeti Kulturális Alap

hungarofest

Képzőművészeti alkotások, festmények, grafikák, szobrok, valamint építészeti tervek, makettek, fotók, bútorok, színpad- és jelmeztervek, fényképes és szöveges dokumentumok, filmek együttese mutatja be speciális látószögből a 20. század talán legnagyobb nemzetközi hatású művészeti iskoláját, az 1919-1933 között Németországban működött Bauhaust, melynek hallgatói és tanárai között különösen sok magyar, közöttük számos pécsi származású művész is megtalálható volt.

Nyitva tartás: hétfő kivételével 10-18 óráig. A kiállítás időtartama alatt a városban számos kísérő rendezvényre, absztrakt színházi előadásra, szervezett műemléki sétákra, egyes népszerű Bauhaus-ünnepek felújítására is sor kerül.

Bővebb információ www.jpm.hu

e-on

Főtámogató:

www.pecs2010.hu

EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA

